

Mr Cvetković Srđan

(odlomak iz knjige u štampi)
IZMEĐU SRPA I ČEKIĆA

Represija u Srbiji 1944-1953

Beograd 2006

Srbija i njeni gradovi, kao centar kolaboracije, leglo »buržoazije i narodnih neprijatelja«, kao nosioci »velikosrbskog hegemonizma« bili su posebno na meti revolucionarnih snaga. U jesen 1944. sa »rikom topova«, koji su se primicali s juga, u Beogradu među stanovništvom, mešala su se dvojaka osećanja - strah i euforija. Euforiju zbog oslobođenja od naci-fašizma mutio je strah i podozrenje od uspostavljanja komunističkog režima. Strah je hranjen glasovima koji su pronosile izbeglice iz LJiga, Valjeva, Čačka, Kraljeva i drugih mesta u Srbiji o komunističkim čistkama i streljanjima svakoga za koga se sumnjalo da je bio u bilo kakvoj saradnji sa Nemcima. Pričalo se da je u Užičkoj Požegi izbeglo skoro svo muško stanovništvo u okolne šume plašeći se odmazde. Broj mesta za odlazak iz zemlje je bio ograničen i rezervisan pretežno za najbitnije eksponente antikomunističkih pokreta a *poslednjim vozom* krenuo je sam Ljotić (12.X 1944., a većina funkcionera pa i M.Nedić krenula još 6.X 1944) dok su sovjetske trupe doprle su do periferije 8.oktobra.¹ U kafanama u Umci i Ripnju kraj Beograda mogle su se videti scene »masovnog šišanja i brijanja četnika«, nešto iz razočarenja zbog kraljevog proglašenja od 12. septembra a više iz razloga bezbednosti - kako bi ostali neprimećeni u pokušaju da se sakriju u grad ili se dokopaju Bosne gde se glavnina povlačila.²

¹ Audio – dokument : *Intervju Dragog Stojadinovića Borisavu Pekiću*, London,1974., u posedu autora

² Kasnije su im najveći problem predstavljali "beli vratovi" na koje su partizanski oficiri na Sremskom frontu obraćali naročitu pažnju., TV-dokument "Crveni teror", Uglješa Krstić, *Nepristajanje*, Bgd, 1997

Trijumfalni i harizmatični ulazak Josipa Broza Tita na belom konju 20.oktobra 1944. preko Pančevačkog mosta u tek oslobođeni grad, okruženog svojim najbližim saradnicima, istovremeno je uneo zebnju u srca mnogih Beograđana.

Potvrdu o postojanju revolucionarnog nasilja, po oslobođenju Srbije i Beograda, nalazimo čak i kod vodećih aktera revolucije. V.Dedijer navodi pismo Tita P.Dapčeviću od 16.X 1944.:*”Pošalji mi hitno preko B.Crkve za Vršac jednu od najboljih jakih brigada, eventualno Krajišku. Potrebno mi je da očistim Vršac od švapskih stanovnika.”*³ U tom smislu interesantna je i polemika između M.Đilasa i V.Dedijera oko uloge u pomenutim događanjima. Đilas potvrđuje da je bilo vansudskih progona: *»Još pre našeg ulaska u Beograd mi smo ustanovili kriterijume po kojima će sledbenici Nedića i Ljotića biti ubijani na licu mesta. Ovo je već bilo objavljeno iako se većina sledbenika Ljotića i Nedića povlačila sa Nemcima. Zasigurno među ubijenima bilo je i onih koje bi i najgori i najnepravedniji sud poštedeo«*. Međutim, odriče da su on i Ranković bili *»tvrda ruka«* kako to tvrdi Dedijer, već da je sve konce vukao Tito pitajući se i o najsitnijim pitanjima *»..a Ranković je bio samo produžena ruka Titova, po potrebi, nekad stroga nekad blaga...«*.⁴

Beograd, kao najvažniji centar srpske reakcije, u očima vodećih komunista, trebalo je s posebnom pažnjom očistiti od *»nenarodnih elemenata«*. Uspostavljanje narodne vlasti pratio je divlji obračun sa nosiocima kulturnog, političkog i javnog života okupirane Srbije ali i suparničkog pokreta

³ V.Dedijer, *Novi prilozi za biografiju druga Tita*, Beograd, 1983., str.145

⁴ V.Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Zagreb, 1981, str.722; M.Đilas, *Vlast*, London, 1983., str.14

otpora pobeđenog u građanskom ratu. »*Divlja čišćenja*« obavljana su u najvećoj tajnosti i pod okriljem noći, po pravilu bez pisanih tragova, tako da je danas gotovo nemoguće doći do širih i preciznih saznanja, čak i u slučaju da su arhivi odgovarajućih službi i institucija sasvim dostupni. Ne treba gubiti iz vida da se sve odvijalo u atmosferi još uvek nezavršenog rata, u vreme kada su se još mogle čuti topovske salve sa *Sremskog fronta* udaljenog svega stotinak kilometara. Takođe se i među »šumskima« našao raznoliki svet koji nije poštovao partizansku disciplinu niti običaje ratovanja vođen ličnim lukrativnim razlozima ili osvetom. Prilikom aprilskog sloma 1941. došlo je i do raspuštanja robijašnica pa su se mnogi kriminalci obreli u partizanskim redovima kao prvoborci (žandarmi i čuvari su radije odlazili u četnike).⁵ Ono što danas znamo o ovom nasilju uglavnom se naslućuje iz izjava, svedočenja i memoara žrtava i savremenika, a ređe aktera a posebno onih glavnih.

U tom smislu jako je značajna **ispovest majora OZN-e Milana Trešnjića** kasnijeg generalnog konzula SFRJ u Štutgartu, čija je probuđena savest progovorila pre izvesnog vremena.⁶ Njegovo svedočenje kao učesnika, omogućava nam da jasnije sagledamo atmosferu u kojoj je likvidirano nekoliko hiljada saradnika okupatora ali i nevinih građana. Kako kaže, predložen je za oficira OZN-e u prvoj brigadi Šeste ličke divizije, aprila 1944., pred desant na Drvar, od strane jednog od visokih oficira bezbednosti - Dragoslava Pešića. Pri oslobađanju Beograda oktobra 1944., dobio je zadatak da zauzme zgradu XII kvarta Uprave grada

---

⁵Takvi su na primer: *Coja Prvoborac i Tenda* -Kragujevački odred(Coja kasnije i islednik u OZN-i, *Čaruga*- Kosmajski odred, *Petko robijaš*-u okolini Prokuplja i drugi, Pogledi, Specijalno izdanje.br.1, 2004

⁶ M.Trešnjić, *Vreme razlaza*, Beograd, 1988, str.7; Krug, br .8, 1999., *Intervju M.Trešnjića* ,

Beograda na Dedinju i otpočne uspostavljanje narodne vlasti – prikupljanje podataka o držanju stanovništva u vreme okupacije, hapšenje saradnika okupatora i pripadnika zaostalih jedinica Nedićeve garde i žandarmerije. Štab savezne OZN-e nalazio se pri Vrhovnom štabu i istovremeno u štabu II korpusa smeštenom u *Maglajskoj ulici na Dedinju* a kasnije je premešten u centar grada (tačnije na *uglu Zmaj Jovine i Simine*). Njome su u prvo vreme rukovodili Đuro Stanković, Sreten Vulić, Srđan Grujić (svi iz Šeste ličke), Pavle Pekić, Moma Dugonjić i Dragoslav Pešić. Oni su primali oficire OZN-e iz XVI kvartova u Beogradu koji su im dolazili na referisanje sa spiskovima pripadnika kvislinškog aparata i građana optuženih za saradnju sa okupatorom.

Ratnu psihologiju i mržnju oslobodioca prema beogradskoj čaršiji delimično oslikava uspomena majora OZN-e Trešnjića »..*Zakleo sam se još kao skojevac, kad dođem u Beograd i upadnem u ove vile buržoaske, ovih eksploatatora, krvopija radničke klase i poštenih ljudi, ja ću pronaći najluksuzniju vilu nekog buržuja, uskočiti u nju, potražiti najluksuzniji krevet i sa sve čizmama svojim partizanskim i ličkim blatom na njima - leći i prespavati*«. U očima ličkih, kordunaških i krajiških partizana Beograd je bio fašističko gnjezdo koje treba u potpunosti očistiti .

O emotivnom naboju oslobodioca svedoči i Momčilo Dugalić jedan od čelnika OZNE u jesen 1944.:»*Sećam se da sam, negde u početku rata, rekao sebi da, ako ostanem živ, moram da posetim Banjički logor. Oktobra 1944. došao sam na Trošarinu, tamo su tada bili pašnjaci sa ovcama, krenuo ka Banjici i prva soba na koju sam naišao bila je*

prepuna dokumenata pobijenih rodoljuba. Od ulaza do dna sobe više od jednog metra visoka gomila! Kako onda da ne hapsimo i ne sudimo zločincima.»⁷ Zloglasni oznaš iz XII kvarta(Dedinje-Senjaka)Bata Živančević jednom prilikom se ispovedio Đorđu Laloviću, kojeg je više puta saslušavao i lično poznao: »Čoveku kojeg sam trebao da likvidiram stavio sam pištolj u usta. Molio je i kukao: »Sinko imam dva sina kao što si ti !«. Ja sam opalio revolver i razneo mu glavu. Tada sam smatrao da sam učinio veliku stvar za partiju.«⁸

Apokaliptična osećanja, strah i očaj u atmosferi linča, kada se nije znalo šta donosi sutra, može se samo naslutiti iz sećanja i pojedinih pripadnika građanske klase: »Čuješ ovo i ono ne možeš prosto da veruješ, osvrćeš se po komšiluku da vidiš koliko je upražnjenih mesta a ono sve popu njeno nekim fanatizovanim i dresiranim došljacima iz Crne Gore i Hercegovine. Oni se gorko obrušuju na tebe i ako si u slavu pobede i oslobođenja pronašao i obukao imalo svečanije odelo, otimaju ti i cepaju novine režeći: »Kuš reakciju!«. One koje si do juče pomagao da ne umru od gladi, delio si sa njima i poslednji tanjir kačamaka odjednom te prijavljuju da nisi išao na ovaj ili onaj miting..«⁹

Posebno je stradalo Dedinje, gde su i pre rata živeli najimućniji stanovnici Beograda. Dedinje je oslobođeno »kuću po kuću« u sadejstvu sa Crvenom Armijom dok je sa Bežanijske kose delovala nemačka artiljerija. Odmah za njima išla je OZN-a i »čistila« teren. Sa spiskovima u ruci ili bez njih »komesarske trojke« su već od 19.oktobra

⁷ Nedeljni Telegraf, 17. X 2001., str .25, Ispovest M.Dugalića

⁸ Svedočenje pilota u penziji Đorđa Lalovića dato autoru 09.03 2004..

⁹ Duga, br.2., 1991, str.80, *Sudina je dolazila u ponoć* - Sećanje B.Jovanovića

počele da češljaju ovo elitno »buržoasko naselje« koje je među prvim oslobođeno. Po oslobođenju zaveden je policijski čas od 18 do 6 časova ujutro. Novine su pozivale građane na saradnju i obračun sa kolaboracijom i fašizmom.¹⁰ Postojali su već spremljeni spiskovi ali se radilo svakodnevno na prikupljanju podataka i stvaranju kartoteke i dosijea. Saradnika i doušnika u tom poslu nije nedostajalo »Moja kancelarija je uvek bila puna naroda spremnog na saradnju« - tvrdi major Trešnjić. B.Zec, komesar VIII crnogorske brigade koja je sprovodila čišćenje u XIV kvartu (Čukarica), je navodno priznao pred polazak na Sremski front: »S ponosom smo išli i borili se, pa kad smo ovde stigli građani su nas oduševljeno dočekali. Još iste večeri donosili su nam prijave, davali imena i adrese izdajnika. Oni su nas sami vodili do tih izdajnika i četnika kako su za njih govorili. Danas vidim mi smo njima verovali, prijavljene presuđivali i streljali. Mnogo ljudi je stradalo i ne mogu da prežalim što će ljaga pasti na VIII crnogorsku brigadu.«¹¹

Nakon prijave građana organi OZN-e su privodili osumnjičene, a oficiri saslušavali i pravili njihov karton (dosije). Bilo je slučajeva kada su se pripadnici Nedićeve straže, saobraćajni policajci, rečna straža, žandarmi, poštari, vatrogasci i slična uniformisana lica sama predavala smatrajući da se nisu ogrešila o zakon i uprljali ruke u ratu. Većina njih koji se nisu povukli sa Nedićem i Dragim Jovanovićem to je stvarno i bila. Suđenja su bila tajna i fiktivna. Sa svim kartonima dnevno (nekad i dva puta) se odlazilo u Maglajsku ulicu (Dedinje) gde su ljudi

¹⁰ Naročito je uneo nemir među građane članak M.Ristića *Smrt fašizmu sloboda narodu*, Borba X. 1944.

¹¹ *Svedočenje Boška Milanovića penzionera iz Beograda* 25.aprila 2005.

iz glavnog štaba OZN-e gledali spiskove a njihova olovka je najčešće ispisivala dve reči: »Banjica« ili »streljati«. Uglavnom ovo drugo, naročito ako su su uniformisana lica ili označena kao »izraziti neprijatelj«. Skinuti sa spiska nekog ko je u Maglajskoj određen za streljanje bilo je gotovo nemoguće.¹² Prema rečima Slavka Popovića koji je bio na čelu suda jednog od bataljona, za suđenje nekom licu bila je dovoljna i anonimna dojava. Posle toga lice bi bilo privedeno i proveravana dobijena informacija. U slučaju kad bi krivica bila utvrđena i ako bi taj bio osuđen na smrt, što po njemu nije bilo tako često, nuđeno mu je da odabere poslednju želju a posle bi bio likvidiran. *»Poslednje želje su se kretale od cigarete do molbe za pomilovanje nekog od članova porodice«.*¹³ Sa spiskovima iz Maglajske oficiri bi se vraćali u svoj kvart, predavali ih komandirima pratećih vodova a ovi u toku noći vršili egzekucije u Lisičijem potoku, Banjičkoj livadi i drugde. OZN-a je vršila istražni postupak, ona je »sudila«, i vršila egzekucije sve dok nakon više od mesec dana A.Ranković nije zatražio uvođenje redovnih sudova.

»..Plan je bio da se pobije što više saradnika okupatora i neprijatelja revolucije« - svedoči Trešnjić » od ljudi u uniformi, nijedan nije bio zlikovac i nije zaslužio metak u čelo sve ih je trebalo prebući i poslati u neku partizansku jedinicu na Sremski front, jer su svi bili voljni da se bore svi bi rado otišli. Mnogi od njih bili su iskreni rodoljubi i umirali su sa rečima »Živeli oslobodioci Beograda«, »Živela oslobodilačka vojska« kao na primer intelektualac i građanski političar Milan Komadina. Da su se sklonili

---

¹² *Oslobađanje Dedinja*, Krug br.8 1999, 64.

¹³ *Svedočenje Slavka Popovića*, Nedeljni telegraf 17. oktobar 2001, 25.

dok ne prođe prvi talas ja tvrdim životom da niko od njih ne bi dobio više od dve godine.»¹⁴

Trešnjićevu ispovest o masovnim streljanjima u Beogradu potvrđuju izjave i svedočanstva savremenika, potomaka i rodbine žrtava. Čitave grupe ljudi u vreme oslobođenja streljane su zajedno navodimo samo neka svedočenja iz kojih se može naslutiti istina :

Sećanja akademika Dejana Medakovića ukazuju na način likvidacije dobrog dela Nedićeve administracije. Iako je deo nedićevaca prešao na stranu partizana formiravši pred oslobođenje antifašistički komitet i stupivši u kontakt s Prvom armijom, ili se pak dobrovoljno predao smatrajući da se držao časno u ratu, to ih nije spasilo surove kazne. Najpre su zvanično(preko radija i štampe) pozvani svi neokaljani čuvari javnog reda i mira da se vrate na svoj posao, tako se javilo verujući u dobre namere novih vlasti *više stotina* žandarma (mahom »ličke sirotinje«), pisara, daktilografa i drugih. Međutim svi su oni sabrani, bez odabira i selekcije, u veliku kasarnu Garde na Dedinju, poskidani(ostali samo u donjem vešu) i streljani. Po njegovim rečima samo petorica su uspela da pobegnu »*a dvojica begunaca su dolazila kod mene u Muzej Kneza Pavla, gde sam od 1.marta 1942. godine radio kao kustos da mi pričaju o streljanjima.*« Streljanja su vršena bez suđenja i osude a sami spiskovi su na brzinu pravljani među onima koji su pali u ovu klopku.¹⁵

Prema svedočenju arhitekta Mihaila Živadinovića u toj grupi je stradao i njegov ujak Voja Pavlović koji je bio

---

¹⁴ *Oslobađanje Dedinja, Krug br.8, 1999, 64.*

¹⁵D.Medaković, *Efemeris II*, Beograd 283; LJ Tešić, Glas Javnosti, 7. decembar 2003, feljton *Crveni uragan nad Beogradom; M.Rajić izveštava* da je *Dika* jedan od oficira koji je izvršavao streljanja ovih lica kasnije postao major i komandant zavodske milicije u KPD S.Mitrovica. M.Rajić, *nav.del.*, 262.

jedan sitan činovnik nedićeve administracije i dobrovoljno se prijavio verujući u svoju bezgrešnost. Žena žandarma Milana Momčilovića dobila je i zvaničnu potvrdu od javnog tužioca da je njen muž streljan sa ovom grupom kao »narodni neprijatelj« nakon što se javio na posao. Nekadašnji oficir OZN-e A.Garotić svedoči da su na ulazu u Kalemegdan (kod spomenika Mokranjcu) zakopani leševi oko 30 saobraćajnih policajca iz policijske stanice kod stepenica (ispod Francuske ambasade) koji su tu streljani po oslobođenju Beograda. Pre streljanja su bili skinuti, vezani žicom i oduzeti im lični predmeti.¹⁶ M.Trešnjić navodi slučaj *saobraćajnog policajca Poznića* koji je pošto je slučajem preživeo streljanje na Banjici ponovo se prijavio vlastima ubeđen da je bio greškom osuđen, no ipak je likvidiran po Trešnjićevim rečima kako ne bi mogao da priča šta se dešava sa pripadnicima bivšeg aparata. » ..Godinu dana posle oslobođenja zemlje shvatio sam kakve smo greške činili. Desetine i stotine potpuno nevinih ljudi koji nisu znali da na vreme skinu i zbace uniforme, progutala je narodna revolucija. Svi uniformisani policajci svrstani su u red zloglasne Specijalne policije. Takozvani elitni deo policijskog aparata manje je stradao. Tako je greh menjine platila većina i to po nekim čudnim zakonima zlehude ljudske sudbine.«.¹⁷ Organ Jugoslovenskog nacionalnog radničkog pokreta »Polet« objavio je da je 20. oktobra 1944. streljano više od 20 »izdajnika radničkog interesa i saradnika NARAP-a« gde su između ostalih Petar Anđelković predsednik sindikata obalskih radnika, M.

---

¹⁶ Svedočenje Ermolaev Aleksandra iz Beograda februar 2005.

¹⁷ Svedočenje arhitekte Mihaila-Miše Živadinovića, I 2005, M.Trešnjić, *Vreme razlaza*, Beograd 1988, 8-9; *Izveštaj javnog tužioca br.179/49*, u posedu Jagode Momčilović (fotokopija uposedu autora); *Svedočenje bivšeg oficira Ozne Aleksandra Garotića iz Beograda*

Kaljević–obučar, referent Radničke komore i mnogi dugi. U Kumodraškoj ulici likvidiran je u svom stanu Luka Midžić –*Limar* pred očima žene i dece.¹⁸

Prema pisanju bivšeg oficira kraljevske vojske K.Aćina krajem 1944. i oficiri kraljevskog vazduhoplovstva pozvani su da se jave na dužnost u Komandu vazduhoplovstva u Zemunu. Veliki broj pilota je prebačen odatle na pomoćni aerodrom Lisičiji jarak gde su saslušavani i streljani u blizini sela Jabuke (kod Pančeva).¹⁹ Na sličan način završio je major jugoslovenske vojske J. Hudina koji se kao profesionalni vojnik i pravnik uposlio u nedićevoj žandarmeriji. Čiste savesti sačekao je oficire OZN-e. 21. oktobra 1944. u svom stanu na Čuburi, uveren u svoju ispravnost i moralno držanje. Porodica ga nikad više nije videla.²⁰ D.Đurić i M.Šumonja sanitetski potporučnici četvrte klase, zajedno sa još 15 vojnih lica koji su rat proveli u Prvom unutrašnjem odeljenju Vojne bolnice (kod Treće gimnazije) kao nemački zarobljenici, po oslobođenju 22.X 1944., pod izgovorom da nisu predali uniformu, privedeni su u IX kvart (Vojvode Milenka 40) na ispitivanje odakle su posle tri dana odvedeni u nepoznatom pravcu.²¹ Kraljevski oficiri, povratnici iz nemačkih logora izazivali su takođe veliko podozrenje novih vlasti, mnogi su bili uhapšeni i optuženi za špijunažu ili kolaboraciju u logoru a potom i streljani. Pavle Milošević, član JURAO, sa još 11 logoraša iz Mathauzena, mahom oficira JVO, uhapšen je polovinom jula 1945. prilikom repatrijacije u Kranjskoj Gori i isleđivan od majora Sime Dubajića. Zatim su poslani

¹⁸ *Polet* godina IV, br.113 , 2; M.Rajić, *Srpski pakao u komunističkoj Jugoslaviji*, Beograd 1991, 30.

¹⁹ K.Aćin, *Spomenica palih Srba vazduhoplovaca 1941-1945.*, Vašington 1975, 262.

²⁰ *Svedočenje rođaka J.Hudine Dimitrija Stanojevića*, Glas javnosti 8. decembar 2003.

²¹ *Svedočenje Slobodana Đurića iz Beograda* dato autoru 29. januar 2006., Politika 13. oktobar 2005.

u Beograd držani i mučeni u zatvoru OZN-e na Kosančićevom vencu pod optužbom zasnovanoj na iskazima Ljube Zečevića (kasnije direktora RTB) i još dvojice robijaša- komunista da su imenovani u logoru denuncirali i ubijali logoraše komuniste u tamošnjoj bolnici-benzin injekcijama. Većina njih osuđena je na znatne vremenske kazne dok je Sava Božović, pripadnik DM i logoraš iz Mathauzena, izveden pred Okružni sud u Šapcu i streljan zbog izdaje 1945.godine. U kuću bivšeg konzula Ljubomira Bojovića u ulici Đ.Daničića, čiji je sin Dragan poginuo kao oficir JVO ostavivši ženu i dete, upala je posle 20. oktobra 1944. naoružana grupa ubila ga a njegovo telo bacila na ulicu koje su tek u toku noći sklonili građani. Čeda Milošević, kapetan JVO, je polovinom maja 1945. uhapšen i danima do besvesti mučen u jednoj privatnoj vili na Dedinju (Bulevar mira br.20) gde mu je iznuđivano priznanje da bi na kraju bio osuđen na 15 godina robije. Čak je i dvorski kućepazitelj Belog dvora na Dedinju još iz vremena kad su tamo boravili srpski kraljevi, Nikola Đorđević iako star i iznemogao uhapšen već prvih dana oslobođenja, i nakon što je držan u različitim apsanama u Beogradu ubrzo streljan kao narodni neprijatelj.²²

Prema kazivanju Zorana Markovića i Radisava Poledice iz Beograda, Josif Vulović, M.Vojinović, Joksić i učitelj Jerotijević odvedeni su iz Železničke kolonije u Košutnjak sa *grupom od 19 ljudi*. Sprovedeni su najpre u sedište XII kvarta na uglu današnjih ulica Bulevar mira i Mladena Stojanovića na Senjaku. Egzekuciju su vršili likvidatori iz Osme crnogorske brigade. Većina ljudi koji su u to vreme

---

²² Privatna arhiva drPavla Miloševića, *Hapšenje pripadnika DM prilikom repatrijacije u Jugoslaviju iz Mathauzena*; Č.Milošević, *Zakasneli raport*, Beograd 1996; M.Rajić, *Srpski pakao u komunističkoj Jugoslaviji*, Beograd 1991, 29.

uhapšeni odvođeni su u Banjički logor i streljani u Jajincima, gde su u vreme rata Nemci streljali taoce. Druge grupe odvođene su u pravcu Lisičijeg potoka gde su takođe likvidirani.²³ U toku jedne racije na Senjaku uhapšeni su krajem oktobra 1944., dr.Milorad Ivanić-novinar i direktor »Centrale za humor«, Slavko Popadić - vlasnik bombonjere i fabrike čokolade, Mile »Oplenac« - vlasnik kafane sa roštiljem i Mika Veselinović – industrijalac vlasnik metalske fabrike. Sa Senjaka je odvedene u to vreme još 30-40 ljudi. Svi su likvidirani i pokopani između današnje kafane »Grafičar« i manastira Vavedenje.²⁴

Žitelji Železničke kolonije pamte da je predsednik narodnog odbora Azis Sultanović od 17.oktobra do 5. novembra 1944. odveo u nepovrat ugledne *trgovce i fabrikante* iz ovog kraja: D.Vojinovića, J.Samurovića, M.Stojanovića, V.Didića, S.Božića, S.Lazarevića, D.Živanovića, D.Đorđevića, B. Jerotijevića, P.Marcikića, B.Stojanovića i D.Stevanovića. Kada se B.Samurović nekako probila do M.Pijade ovaj joj je odgovorio »Šta ćete drugarice svaka revolucija guta svoju najbolju decu!«.²⁵

Prva hapšenja na Čukarici i sprovođenja u zatvor XIV kvarta u Radničkoj ulici počela su već u toku noći 20.oktobra 1944. Ovaj rejon bio je u zoni odgovornosti VIII crnogorske brigade čiji je komesar bio Božidar Zec dok se kao islednik OZN-e pominje Milutinović. Prema jednom iskazu Antonije Milanović, učitelj u Kusadku, diplomirani horovođa (hor crkve Sv.Đorđa na Banovom Brdu), violinist i glumac, uhapšen je krajem oktobra 1944.

²³Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića, *Iz lične arhive likvidiranih bez presude i utvrđivanja krivice, Iskaz Radisava Poledice i Zorana Markovića, Velisava Vulovića 7, Beograd*

²⁴ Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića, *Iskaz Velimira Popovića, Petra Mrkonjića 7, Beograd*

²⁵ M.Lopušina, *nav. del.*, 53.

zajedno sa B.Svakovićem-studentom glume sinom advokata Savkovića, R.Pavlovićem - studentom glume, J.Viktorovićem - dvorskim apotekarom (naslednikom preko supruge bogatstva Matije Bana), Mijatom Lučićem-gardijskim majorom, Dušanom Ilićem - glumcem i doktorom M.Stefanovićem iz Radničke ulice koji je optužen za previjanje nemačkih vojnika u vreme borbi za Beograd. Svi su likvidirani sa još nekoliko desetina građana sa Banovog Brda i Senjaka. Među prvima su uhapšeni i streljani Raka kafedžija, čija je kafana u Radničkoj ulici navodno bila zborna mesto ravnogoraca, opštinski pisari T.Stojković i M.Vojinović i bivši oficir jugoslovenske vojske, solunac M. Lučić (kome je i ćerka zatvarana). Milana Đurđića, trgovca iz Požeške ulice (Banovo Brdo), pronašao je mrtvog dr.G.Vukčević u *Košutnjaku* tako što je video da jedna ruka viri iz zemlje. Malo je otkopao gurnuo leš i prepoznao Đurđića ali ga je ponovo zakopao bojeći se represalija.²⁶ Miloša Pavlovića, po pričanju njegove sestričine Jelene Anđelić-Lazić, odvela je patrola OZN-e iz njegove vile na *Rakovici* zajedno sa ženom Irenom i nekoliko desetina lica. Videla ga je na kratko u ispred zatvora u podrumu *fabrike Rakovica* potom su odvođeni negde prema Kijevu. Vezani su žicom, streljani i zakopani u »*Markovoj šumi*« ispod Belog dvora u blizini Košutnjaka. Jelenina majka je to saznala i otišla na lice mesta više puta bezuspešno pokušavajući da otkopa leš svoga brata.²⁷

U oslobođenom Beogradu s obzirom na velik broj uhapšenih ubrzo je ponestalo **zatvorskih kapaciteta**. Osim u prepunoj »*Glavnjači*« (na mestu današnjeg PMF-a) usled

²⁶ *Svedočenje Boška Milanovića* penzionera iz Beograda dato autoru 20. aprila 2006; Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića, *Iskaz dr.G. Vukčevića direktora centra za TBC Rifata Burdževića*, Beograd

²⁷ Isto, *Iskaz profesora Jelene Anđelić – Lazić*, Beograd Miročka 5

nedostatka prostora OZN-a je uhapšene držala i saslušavala po podrumima raznih zgrada i vila: u *Upravi grada* (ugao Obilićevog i Topličinog venca), *Zmaj Jovinoj ulici*, *Krsmanovićevoj zgradi u Šafarikovoj ulici*, *Čika Ljubinoj*, *Baba Višnjinoj*, *Đušinoj Vladeta Kovačevića* na Senjaku (ART televizija danas), *podrumima fabrike Rakovica* i drugim ulica širom grada. Saslušanja su vršena i u privatnim stanovima, dok su ćelije pravljene od podrumskih prostorija, tavana i devojačkih soba. Takvih mesta je prema svedocima u svakoj od beogradskih opština bilo više desetina.

Egzekucija narodnih neprijatelja (prema izjavi Trešnjića ali i drugih svedoka) vršena je uglanom noću i u potaji na više mesta širom grada. Kao najveća stratišta pominju se:²⁸ *Ambasada Turske* – gde su streljana pretežno uniformisana lica; *Belimarkovićev voćnjak* (gde su iskorišćene nemačke benzinske jame a potom su rake kopali zarobljenici pretežno Italijani); *Banjička šuma*; *Košutnjak* (oko nemačkog groblja), *Lisičiji potok* - možda najveće od svih, na mestu gde je nekad bio majdan za vađenje granita; *kod stadiona »Grafičara«* (Senjak); *Park Manjež*; *Park Tašmajdan*; *kod Hale Pionir*; *Nebojša kula*; *Veliko ratno ostrvo*; *Ada Ciganlija*; *stadion »FK Obilić«*; *Rakovica*; *letnja pozornica Topčider*; *Jajinci*, *Železnička kolonija*, *Šarena ćuprija*, *teren ispod Avale* i druga. Korišteni su ponegde i nemački odbranbeni rovovi kao masovne grobnice. Prema priči starijih Beograđana još dugo su se posle ovih tragičnih meseci, mogli videti ljudi sa ašovima koji prekopavali Lisičiji potok u potrazi za grobovima svojih najbližih.

---

²⁸ Lokacije na kojima su vršena masovna ubistva 1944., Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića

O ovome Momčilo Stanojević iz Šapca koji je kao robijaš učestvovao u uklanjanju žrtava kaže:»Zarobljenici su svakodnevno izlazili da nešto rade. Mene je odmah po dolasku nekoliko dana uzastopce zapadalo da idem sa grupom duž desne obale Save, oko Makiša i kamare leševa sturujem u vodu. Ja sam odvlačeći ih bliže matici da ih odnese mislio da su to Nemci napravili, međutim ubrzo me šofer razuverio » Sve su to Beograđani momče. Ovi su ih pobili u oktobru!«. ²⁹ Slično iskustvo imao je i Stanko Košarić, čurčijski šegrt rodom iz Požarevca, koji je uhapšen 22.X 1944. na Slaviji, i određen u radni bataljon na Banjicu da »sahanjuje one koje Nemci nisu pokopali a dovožemni su iz raznih delova grada«.»Međutim mene je bunilo to što se svake noći u logoru mnogo puca. Jednom dok smo radili izdvojeno, rođeni Beograđanin Miroslav Marković, procedi »Ovo su ti sve Beograđani. Ubrzano ih, svake noći, bez ikakvog suđenja likvidiraju !«. Potom je raspoređen kao čuvar u Komandu grada (Obilićev venac) gde je pazio na dvadsetak ćelija sa devojkama koje su »svake noći nekud odvođene«. Tu je prepoznao i svoju prvu beogradsku ljubav, kći njegovog gazde čurčije, koja mu se sa suzama poverila da je primoravaju na prostituciju: »Moram Stane, oca su mi uhapsili bio je na nekom spisku darodavaca Demokratskoj stranci. Ne znam šta će biti s njim ne smem da zabrljam«. Više je potom nije video.³⁰

Zajedno sa OZN-om na ovom poslu u početku radio je i NKVD-e koji je svoju pažnju usmerio na hvatanje najvažnijih ličnosti u okupatorskoj obaveštajnoj službi i obaveštajnoj službi Draže Mihajlovića (kao što je hapšenje

---

²⁹ Sudbina je dolazila u ponoć, Duga br.2 1991, 79.

³⁰ Sudbina je dolazila u ponoć, Isto br.2 1991,78.

šefa obaveštajne službe Avalskog korpusa). Prema proceni oficira OZNE majora Trešnjića, aktivnog učesnika, u »*divljem čišćenju*« radi se o blizu 10.000 streljanih lica samo u Beogradu, od kojih veliki broj zaista nevinih kojima je OZN-a u ovom periodu bila i »*sudija i tužilac*«. Intezitet represije je naročito povećan nakon *diverzije kod Šarene ćuprije* novembra 1944. u kojoj su ubijena petorica pripadnika službe bezbednosti.³¹

Jedan od načina na koji su se mogli »*iskupiti gresi*« bio je odlazak na Sremski front koji je u nekim slučajevima bio utešna nagrada i način da se izbegne revolucionarni sud. Isto tako to je bio indirektan put da se novi režim oslobodi onih koji ga nisu »*mirisali*«. Nakon prisilne mobilizacije dvodevne obuke omladina uglavnom iz Srbije se u oskudnoj opremi i slabo naoružana našla u jurišu u prvim redovima kao topovsko meso. Na taj način više hiljada mladih ljudi (između 10 i 30 000), dobrim delom iz građanskih porodica, nije imalo veće šanse da se vrati sa fronta.³²

Ko je uspeo da preživi tih prvih meseci, kasnije bi bivao osuđen na robiju, ali bi mu glava ostala na ramenima. Da je tako svedoči *slučaj Milivoja Jovanovića*, načelnika odeljenja Specijalne policije u Beogradu i čoveka koji je kategorisao zarobljenike u logoru na Banjici. Posle hapšenja decembra 1944. osuđen je samo na nekoliko godina robije a potom se i sam zaposlio u policiji.³³ Sličan

---

³¹ Kasnije je u ovom poslu naročit značaj imalo hvatanje Dragomira-Dragog Jovanovića, bivšeg upravnika grada i šefa Srpske državne bezbednosti . Ovaj profesionalni policajac bio je osuđen na smrt streljanjem, ali je navodno po naređenju A. Rankovića izvučen pre streljanja iz zatvora na Adi Ciganliji pa je isledniku OZN-e potpukovniku M.Novakoviću otkrio aktivnosti svih okupacijskih službi i čitavu agenturnu mrežu. Krug br.8., 1999, *Intervju Milana Trešnjića*

³² „*Ako je obuke uopšte i bilo, trajala je dan-dva, pa su odmah upućivani u borbu.*«, U.Krstić, *Nepristajanje*, Beograd, 2001; *Svedočenje Ljubinka Jovičića penzionera iz Beograda*, novembar 2004.

³³ Svedočenje majora OZN-e M.Trešnjića, *Oslobađanje Dedinja*, Krug 1999, br.8, 65.

je slučaj i tzv. »zagrebačkog Bećarevića« Sava Šapinca koji je prošao sa par godina robije kao i Dragog Stojadinovića direktora »Novog Vremena« za koje je malo verovatno da bi izbegli smrt da su uhvaćeni oktobra 1944. Taj prvi udarni talas represije potrajao je do kraja novembra 1944. kada je posle govora A. Rankovića *čvrsta ruka* prema neprijateljima naroda i države nastavila da deluje kroz rad vojnih i narodnih sudova koji su budući ideologizovani i u rukama partije postali novo oruđe obračunu sa političkim i klasnim neprijateljem. Opšta *amnestija od 21. novembra 1944.* imala je samo peropagandni karakter, pre svega za svetsku javnost, o čemu svedoči i jedan dopis V. Ribnikara Titu: „*..Potrebno je da se svet uveri da se po amnestiji i postupa. Potrebno je da OZN-a pusti iz zatvora izvestan broj uhapšenih koje amnestija obuhvata. I to da pusti odmah, bez odlaganja da ne bi neprijatelji mogli da tvrde kako mi donosimo zakone na papiru i iz demagoških razloga.*“³⁴

Odmah u blizini sedišta OZN-e (Zmaj Jovina 21) u Francuskoj 5, radio je »punom parom« preki Vojni sud, dok se centrala OZN-e za Beograd nalazila na Obilićevom vencu br.48 (studentska menza *Tri kostura*). Suđenja uhapšenim i izvedenim pred *Vojni sud Prvog korpusa* bila su čista formalnost i farsa. Uglavnom su, bez obzira na stepen krivice osuđeni na smrt dok u većini slučajeva nedostaju bilo kakvi zapisnici sa sudskog procesa.³⁵ Zanimljivo je svedočenje advokata Dušana Maksimovića aktera i čoveka dobro upoznatog sa tadašnjom sudskom

---

³⁴ „I Englizi su primili amnestiju vrlo dobro. Juče ujutro probudili su me telefonom i čestitali mi. Za njih je amnestija senzacionalna stvar i Harison mi kaže da će u savezničkoj javnosti izazvati najbolji utisak. Arhiv J.B. Tita, Fond KMJ II-5b/13; Pismo V. Ribnikara J.B. Titu od 23. novembra 1944.

³⁵ AJ, DK-110, *Popis optužnica i presuda*

praksom:»Ljude su jednostavno pokupili i streljali, a sve ostalo je naknadno izmišljeno. Uostalom, tek naknadno je proglašen Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države, koji je predviđao kažnjavanje za dela koja su izvršena pre stupanja na snagu ovog zakona, pa čak i koja nikada ranije nisu bila opisana kao krivična dela«. ³⁶ O ovoj pojavi ima traga i dokumentima OZN-e u jednom dopisu OZN-e za Hrvatsku iz januara 1945. koji stoji „ Za jedan deo likvidiranih zatraženo je od naših sudova da se izrade presude u svrhu objavljivanja što je i učinjeno.“ a u drugom se otvoreno kaže da je od 102 „većina likvidirana bez suda.“ ³⁷ To potvrđuju i mnogi delovodni brojevi na presudama Vojnog suda u Beogradu koji su datirani na 1945. godinu dok su žrtve streljane još novembra 1944. ³⁸ Većini streljanih u ovo vreme kasnije su iskonstruisane i napisane optužnice i presude koje oni niti njihove porodice nikada nisu videli niti je legalan postupak pred sudom sproveden. Optužnice su štire i stereotipne: »Nedićev saradnik«, »služio okupatoru«, »pozivao narod u borbu protiv NOP-a« itd. Mnogi koji su pomagali otpor protiv Nemaca, ukoliko je taj otpor išao preko nacionalnog pokreta Jugoslovenske vojske u otadžbini ili koji su spasavali simpatizere partizana ili četničkog pokreta, optuženi su zbog veza sa Nemcima i zamenom teza predstavljani kao ljudi koji su denuncirali patriote (npr. prof. Branko Popović). Nisu dobro prošle ni javne ličnosti koje su gledale svoj posao glumci, muzičari i slični jer je i njihovo ponašanje tretirano kao svojevrsna kolaboracija. Liste streljanih objavljivane su u početku

³⁶ D. Medaković, *Efemeris III*, Beograd 1997, 60; Advokat D. Maksimović je branio Mihajla Kocića jednog od optuženih u procesu članovima Nacionalno revolucionarne omladine (NRO) 15-18. maja 1946., ispričao je ovo akademiku Medakoviću prvih meseci posle rata.

³⁷ *Partizanski i komunistički zločini u Hrvatskoj 1944-1946, Dokumenti*, Slavonski brod 2005, 55. i 57.

³⁸ AVII, *Upisnik Vojnog suda Beograd 1945.*

gotovo istovremeno u svim gradovima i varošima (Užicu, Požarevcu, Jagodini, Kruševcu i dr.) a kasnije naglo prestaju javno da se oglašavaju što upućuje na to da se radi o planskoj akciji. Obznanjivanje ovih spiskova žrtava revolucionarnog terora imalo je pre svega *propagandno-psihološki funkciju*-da zastraši građane i potencijalne oponente nove vlasti. Koliko se u tome uspelo, svedoči i strah koji se uvukao tih godina u politički i ekonomski slomljen građanski sloj i potrajao je do poslednje decenije XX-og veka.

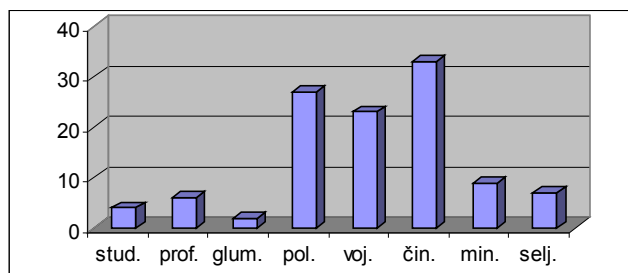
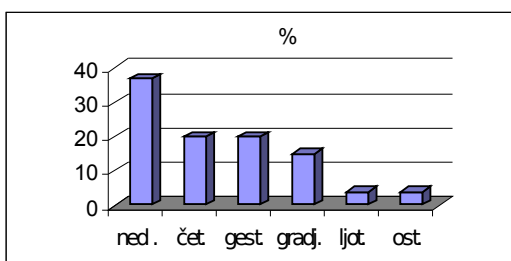
Ponešto se ipak može zaključiti i na osnovu novinskih izveštaja i presuda vojnih sudova. Najozbiljniji trag svakako donosi »*Politika*« od 27.XI 1944. koja donosi na prve dve strane »*Saopštenje Vojnog suda Prvog korpusa N.O.V.J. o osuđenim ratnim zločincima u Beogradu*« **sa spiskom od 105 streljanih osoba**.³⁹ Streljane ličnosti sa liste pripadale su različitoj ideološkoj i političkoj orijentaciji ali i praktičnog delovanja u ratnim uslovima. Međutim, po istom receptu kao i kod nekih kasnijih političkih procesa (D.Mihajlović, CNK, D. Jovanović) i ovde su se našli na istoj listi stvarni saradnici GESTAP-ova, ljotićevci i nedićevci pored četnika i nekih viđenijih javih i kulturnih radnika. Time se želeo nametnuti utisak i shvatanje, da svi oni nose isti stepen odgovornosti a krivica kolektivizovati čime je kažnjavanje ratnih zločinaca revolucija instrumentalizovala za obračun sa ideološko - političkim i klasnim neprijateljima.

Vojni sud Prvog korpusa NOVJ sudio je optuženima izdajnicima i neprijateljima naroda na svojim zasedanjima

---

³⁹ *Saopštenje Vojnog suda Prvog korpusa N.O.V.J. o osuđenim ratnim zločincima u Beogradu, Politika* 27. novembar 1944.

26. i 30. oktobra i 2, 6, 10, i 18. novembra 1944. Smrtna presuda im je izrečena kao narodnim neprijateljima i ratnim zločincima u *smislu članaova 13, 14, i 16. Uredbe Vrhovnog štaba o vojnim sudovima*. Sve presude brzo su i izvršene. Analizom liste od 105 streljanih može se utvrditi da se radi o vrlo heterogenoj strukturi ličnosti kako u ideološko-političkoj orijentaciji tako i profesionalnom i socijalnom smislu. Ipak veliki deo streljanih pripadao je Nedićevoj administraciji i policiji (38%), pored toga četničkoj organizaciji (20%), saradnika Gestapo-a (20%), građana-izdajnika (15%), ljotićevara (4%) i ostalih (3%). Socijalna i profesionalna struktura nije ništa manje raznorodna. Najviše su na meti bili pripadnici Nedićeve administracije i oružanih formacija, ministri i pomoćnici (gotovo 75%) ali je tu bilo i uglednih profesora, glumaca, novinara pa i studenata.

2. Politička struktura

2a.

105 streljanih novembra 1944.

Profesionalna i socijalna struktura 105 streljanih XI 1944.

Pored stvarnih kolaboracionista i mogućih ratnih zločinaca, streljani su bez valjanog sudskog postupka ministri i njihovi pomoćnici (čak i iz sporednih resora), činovnici ali i ljudi koji su u vreme okupacije *gledali svoja posla* i posedovali značajniji kapital, imali simpatije za četnički pokret, kritikovali i ismevali komuniste i njihovu taktiku, ili su naprosto bili ugledni kulturni i javni radnici koji nisu prihvatili komunističku ideologiju. Oštrica mača bila je usmerena prema *starom građanskom staležu i nasleđenoj društvenoj eliti predratne Srbije*.

Od bivših **ministara i pomoćnika ministara, poznatih političara** među 105 objavljenih imena 27. novembra 1944. u *Politici* streljani su uz štura obrazloženja: ⁴⁰

Inž. Veselinović Radoslav – inženjer agronomije, ministar poljoprivrede i ishrane u Nedićevoj vladi, *»organizator i rukovodilac planskog pljačkanja srpskog naroda, u korist okupatora i njegovih pomagača«*. Odluka DK ga tereti još da je radio na uključivanju narodne privrede u nemački ratno-privredni plan, učestvovao na zborovima u Valjevu, Mionici i Jagodini (1942–1944) u kojima je *»pozivao na red i mir i osuđivao Maršala Tita i NOP«*. ⁴¹

Đokić Srbislav – pomoćnik ministra socijalne politike i narodnog zdravlja, krivica nije bliže navedena osim da je *»... sprovodio politiku Nedićeve vlade «*.

Đorđević Dušan – ministar finansija Nedićeve vlade, *»bio je povezan sa Dražom Mihailovićem, kome je predavao znatne sume državnog novca«*. U dosijeu DK

---

⁴⁰ Saopštenje Vojnog suda Prvog korpusa NOVJ o suđenju ratnim zločincima u Beogradu, Politika, 27. novembar 1944; *Pogledi*, br.2, Kragujevac 1991.

⁴¹ AJ, DK-110, F-1696, jed. 94-238.

kaže se samo da je »učestvovao u donošenju uredaba i zakona kojima se regulisala borba protiv NOP-a« i da je time saučesnik Nedića.⁴²

Dr Petar Zec – bivši senator i sekretar *Srpskog crvenog krsta*, u toku rata se karakteriše kao »jedan od vrlo bitnih saradnika Nedićevih, imao tesne veze sa nemačkim okupatorom«.

Janković Đura – bivši ministar privrede u vladi M. Stojadinovića, zato što je »pružao podršku kvislingu Nediću«. Prema jednom svedoku, on se oslanjao na prijateljstvo sa N. Kalabićem i mirnu savest jer nije učestvoavao u okupacionom režimu, pa je odbio da beži iz Beograda.⁴³

Janković Momčilo – bivši ministar pravde u Aćimovićevoj komesarskoj upravi i Nedićevoj vladi, za koga se navodi: »bio je jedan od najbližih saradnika izdajnika Aćimovića i Nedića«. Međutim, drugi izvori govore da je bio u velikom sukobu sa M. Nedićem oko politike prema Nemcima te je iz tog razloga napustio vladu posle godinu dana.⁴⁴

Kotur Đura – bivši senator, pomoćnik ministra socijalne politike u Nedićevoj vladi, označen kao »jedan od najvernijih saradnika Nedićevih«. Zanimljivo je da su ga *austrijske vlasti* još 1915. isto osudile za veleizdaju jer se prihvatio dužnosti predsednika opštine u vreme ulaske srpske vojske u Zemun avgusta 1914. pa je emigrirao u Srbiju.⁴⁵

---

⁴² AJ, DK-110, F-2902, jed. 105-379.

⁴³ Audio-dokument: *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974.

⁴⁴ Audio-dokument : *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974.

⁴⁵ Č. Mitrinović, *Biografski leksikon, Senat -Narodna skupština*, Beograd 1935, 37.

Marjanović Čedomir – ministar pravde u Nedićevoj vladi, aktivan ljotićeovac, »pozivao narod na aktivnu borbu protiv Narodno-oslobodilačke vojske «.

Dr Mijušković Jovan – ministar socijalne politike i narodnog zdravlje, »služio okupatoru i pozivao u borbu protiv NOP-a« i radio pored ostalog na »propagiranju nemačko-okupatorske politike po direktivama okupatora i domaćih izdajnika«. ⁴⁶

Horvatski dr Milan – pomoćnik ministra finansija u Nedićevoj vladi, »organizator pljačke nad našim narodom« i dalje »održavao tesne veze sa Dražom Mihailovićem kome je poslao znatne sume državnog novca«.

Poznato je, mada nije na ovom spisku, da je bivši ministar i član SDS **Juraj Demetrović** stradao u ovim čistkama. ⁴⁷ Kao Hrvat iskrene jugoslovenske orijentacije i prijatelj Srba, prokazan od Pavelića, rat je proveo u Beogradu, zatvaran od okupacionog režima, nanovo uhapšen odmah po oslobođenju i streljan.

Van ovog objavljenog spiska zna se da su osuđeni na smrt ili streljani u ovom talasu: ⁴⁸

Jojić Risto – bivši komesar za prosvetu u vladi M. Aćimovića (do jula 1941) i član Demokratske stranke. Optužen i streljan »za služenje okupatoru i potpisivanje Apela srpskom narodu avgusta 1941.«. ⁴⁹

Cvijanović Buda – pomoćnik ministra poljoprivrede Veselinovića u Nedićevoj vladi, streljan zato što je »kao

---

⁴⁶ AJ, DK-110, F-1696, jed. 94-240, U dosijeu DK navodi se kao glavna krivica učešće na zboru na Ubu 25. maja 1942.

⁴⁷ *Masovne grobnice na pragu prestonice*, Pogledi, Kragujevac, jun 1991, 104.

⁴⁸ AJ, DK,110, fasc. 828, br. jed. 828-879.

⁴⁹ AJ, DK-110, fasc. 826, jed. 878, *Zapisnik sa saslušanja Riste Jojića*.

član vlade pomagao okupatora i pljačkanje rođene zemlje«. ⁵⁰

Nedić Đ. Božidar – brat generala Milana Nedića i narodni poslanik, bivši potpredsednik beogradske opštine i direktor Beogradske štedionice, invalid iz Prvog svetskog rata i penzioner, »*bio je jedan od glavnih propagatora za prijateljstvo Srba i Nemaca nemački novi poredak u Evropi i veliki ideološki protivnik saveznika naših naroda Engleske i SSSR-a*«. Zameran mu je i niz antikomunističkih članaka u *Novom Vremenu* gde partizane naziva »*šumskim ološem*« i »*internacionalnim šljmom*«, kleveće saveznike, NOP, druga Tita a Ligu naroda karakteriše kao »*preduzeće za sramnu podvalu narodima sveta*«. ⁵¹

Luković Kosta – filozof, francuski đak i bivši opunomoćeni ministar Kraljevine Jugoslavije, poznati pozorišni kritičar, ugledan novinar i višegodišnji šef presbiroa vlade M. Stojadinovića. ⁵²

Mihajlović Ilija – ugledni trgovac, dugogodišnji narodni poslanik i predsednik Narodne skupštine.

Dr Ivanić Stevan – bivši komesar narodnog zdravlja i ministar socijalne politike u Nedićevoj vladi, hapšen i od Nemaca 2. oktobra 1941, oglašen kao »*narodni neprijatelj*«, uspeo je da emigrira. ⁵³

Neki od bivših političara su imali više sreće pa su završili samo sa vremenskom kaznom:

Dr Radenko Stanković – poznati profesor Medicinskog fakulteta, bivši ministar prosvete i kraljevski namesnik, uhapšen krajem 1944, osuđen kasnije na 12 godina i

⁵⁰ AJ, DK-110, fasc. 826, jed. 879, *Presuda Vojnog ratnog suda I proletarskog korpusa*.

⁵¹ AJ, DK-110, dos.br. 64, B. Nedić je prvo emigrirao u Austriju, a zatim u Englesku gde je umro 1962.

⁵² *Masovne grobnice na pragu prestonice*, Pogledi, Kragujevac, jun 1991, 104.

⁵³ AGB, BDS, PA, I-45.

poslat na izdržavanje kazne u KPD Sremska Mitrovica, gde se razboleo i umro 1954. po puštanju iz zatvora.⁵⁴

Maksimović Toma – U Nedićevoj vladi zauzima mesto komesara za izbeglice. Imao je više sreće nego streljani šef Crvenog krsta dr Petar Zec, uhapšen je i kasnije osuđen je na 10 godina robije koje je odležao u S. Mitrovici.⁵⁵

Po ulasku u Beograd, hapšen je i matletiran slavni *general Petar Bojović*, a njegov sin Dobrosav osuđen je na zatvorsku kaznu od 12 godina koju je odležao u Sremskoj Mitrovici. Major *Dragutin Gavrilović*, čuveni komandant odbrane Beograda iz 1915, po povratku 1945. iz nemačkog ropstva hapšen, saslušavan i izgladnjivan pa je ubrzo preminuo a njegove dve kćerke Milica i Emilija su obeščašćene. *Petar Simić*, junak sa Solunskog fronta, komandant kraljeve garde, posle mučenja osuđen je na višegodišnju zatvorsku kaznu. Ne mogavši da izdrži zatvorsku torturu ubio se 18. jula 1948, skočivši naglavačke na betonsku podlogu.

Na spisku likvidiranih objavljenom u *Politici* našli su se, pored navedenih političara, istaknuti javni i kulturni radnici, profesori, novinari, glumci i drugi.

Od univerzitetskih profesora i kulturnih radnika streljani su:

Dr Popović Branko – profesor Univerziteta i dekan Tehničkog fakulteta, “...*najbliži saradnik ministra Jonića. Bećareviću denuncirao veći broj slobodoljubivih studenata i građana*«. U odluci DK se još navodi rad na fašizaciji srpskog naroda preko tzv. *Srpskog civilnog plana*.⁵⁶

⁵⁴ Drugi namesnik Ivo Perović je posle izručenja osuđen oktobra 1945. na 11 godina. –, M.Garčević, *Političari građanske orijentacije KPD S. Mitrovica 1945-1955*, Filozofski fakultet, diplomski rad 2003, 377.

⁵⁵ AVII, *Upisnik Vojnog suda Beograd 1945*, R. br. 322/44.

⁵⁶ AJ, DK-110, F-762, jed.85-766.

Dr Pržić Ilija – profesor Univerziteta, »*bliski saradnik i savetodavac Acimovića, član Nedićevog Državnog saveta. Istakao se odanom službom okupatoru.*«

Stefanović dr Svetislav – znameniti pesnik i književnik, jedan od osnivača avangardne poezije u Srbiji i lekar u Balkanskim i Prvom svetskom ratu, optužen kao »*nemačko-Nedićev komesar Srpske književne zadruge, ideolog fašizma. Jonićev savetnik po pitanju gonjenja Zadruga književnosti i književnika. Član nemačke komisije za klevetanje sovjetskih vlasti u vezi sa nemačkim zločinima u Vinici. Jedan od saradnika na izradi »Srpskog civilnog plana*«. On je streljan, između ostalog, i zbog predavanja u Novom Sadu tokom 1942, zbog čega su ga napali Eli Finci i Oskar Davičo u *Borbi*.

Mihajlović Kosta – direktor gimnazije u Čačku. »*Bio je član komisije koja je u Čačku sastavljala spiskove simpatizera partizana... kao veliki prijatelj Nemaca priređivao je nemačkim oficirima večere i predlagao im ko od građana treba da bude streljan.*«

Pored ovih ozvaničenih stradalnika *velikog čišćenja* u *Politici* poznate su kao žrtve, na osnovu svedočenja, štampe i dokumenata sledeće ličnosti:

Božović Grigorije – bivši narodni poslanik, poznat kao književnik i publicist. »*..U vreme narodnog ustanka u Crnoj Gori i Sandžaku protiv fašističko-talijanskog okupatora pružao mu moralnu pomoć..*«, osnivanjem *Nacionalnog odbora u Pljevljima*; zatim što je uređivao izdajnički list *Pljevaljski vjesnik* koji je finansijski pomagao okupator, što je u klubu *Ćirkovo* čitao svoje pripovetke i na taj način kulturno saradivao sa okupatorom i najzad što je 1941 »*držao posmrtni govor izdajniku Peri*

Vojinoviću (pripadniku žandarmerije – nap. aut.) kada je osudio njegove ubice i NOB.»⁵⁷

Veljković Momir – profesor gimnazije, pisac i bivši upravnik Narodnog pozorišta u Beogradu, streljan zbog kulturne saradnje s neprijateljem.

Dr Trivunac Miloš – priznati stručnjak i redovni profesor na katedri za germanistiku Beogradskog univerziteta. »Bivši ministar prosvete i potpisnik Apela srpskom narodu 13. VIII 1941. objavljenog u »Novom Vremenu«, pisac članka »Sudbonosni čas« februara 1942. kojim s u napadnute tekovine NOB-e.«⁵⁸

Dr Marković Tihomir – asistent na Medicinskom fakultetu u Beogradu, zato što je » U leto 1943. u Beličkom srezu držao predavanja o narodnom zdravlju u kojim je kudio NOP, druga Tita i komunizam i tvrdio da ta ideja nikad neće uhvatiti koren u srpskom narodu«. Osuđen je na smrt u odsustvu pošto je neposredno pred oslobođenje uspeo da izbegne na Zapad.

Đurčić Milan – direktor Subotičke gimnazije i rezervni oficir, pušten je kao bolestan iz nemačkog zarobljeništva ali je potom uhapšen od novih vlasti i streljan zbog izdaje i kolaboracije.⁵⁹

Van ovog spiska zna se da su osuđeni na smrt i **Bartulović Niko** – jugoslovenski orijentisan Hrvat i pristalica vlade u izbeglištvu, iako je dočekaio kraj rata u okupatorskom splitskom zatvoru. Pisac **Velisav Spasić**, uoči rata u duševnoj bolnici, u vreme okupacije u Novom Sadu je pokrenuo list *Nova Pošta*, presudom Vojnog suda za Bačku i Baranju osuđen je na smrt streljanjem jer je » ... *servirao*

⁵⁷ Arhiv VII, *Upisnik Vojnog suda Beograd za 1944*, R. br. 320/44; *Borba*, 4. januar 1945.

⁵⁸ Arhiv VII, *Upisnik Vojnog suda Beograd za 1945*, R. br. 301/44; *Borba*, 4. januar 1945.

⁵⁹ *Pogledi*, br. 2, Kragujevac, jun 1991, 104.

našem narodu laži gebelsovske kuhinje, veličao Hortija i Nađa kao i izdajnike našeg naroda, iznosio klevete i neistine o NOP-u..«.⁶⁰ **Stanislav Krakov**, književnik i poslednji urednik *Novog vremena*, rođak M. Nedića, oglašen za *narodnog neprijatelja* uspeo je da emigrira jednim od poslednjih vozova za Nemačku (8. septembra 1944).⁶¹

Od **novinara** na ovom spisku su se našli:

Tanović Jovan – predratni urednik *Politike* i novinar *Novog Vremena*, saradnik *Obnove* i drugih fašističkih listova. Održavao tesne veze sa Nemcima, jedan od rukovodilaca Nedićeve okupatorske propagande.« Dragi Stojadinović pak navodi da je tokom rata uređivao nedeljni list *Srpsko selo*, koji se držao prilično rezervisano u odnosu na zvaničnu propagandu.⁶²

Jovanović Velibor Bata – novinar i urednik sportske rubrike *Obnove*. Optužen da je kao »član Ljotićevog ZBOR-a, saradnik »Obnove«u svojim člancima širio je laži protiv NOV i podržavao izdajničku Nedićevu politiku«. Međutim, drugi svedoci navode da je bio u neprijateljskim odnosima sa Ljotićem još od predratnih izbora zbog čega je smenjen pa je do kraja rata radio u Državnom arhivu baveći se istoriografijom.⁶³

Savić Svetolik – novinar, izdavač i urednik *Balkana*, nemački i Nedićev plaćenik. »U svojim člancima bestidno je napadao Englesku, SSSR, Ameriku i Narodno-oslobodilački pokret.«

---

⁶⁰ R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, Valjevo 1993, 93.

⁶¹ Audio-dokument: *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974, u posedu autora.

⁶² *Isto.*

⁶³ *Isto.*

Glišić Dušan – tehnički direktor *Novog Vremena*, pašenog Milana Stojadinovića. Za njega stoji samo da je »agent nemačke obaveštajne službe«.

Simić Bogdan – novinar iz Beograda, stalni saradnik *Novog vremena*, uređivao je spoljnopolitičku rubriku. »*Po uputstvima Nemaca pisao slavopojke nemačkoj vojsci i fašizmu, isticao nemačke uspehe, obmanjivao javnost o slabosti i neslozi saveznika, održavao bliske veze sa GESTAP-om.*«

Babović Aleksandar – novinar *Novog vremena*, »u svojim člancima zastupao okupatora i izdajnika Nedića a širio laži i klevete protiv NOP-a«.

Francen Sima – novinar iz Beograda, »saradnik »*Novog vremena*« održavao tesne veze s GESTAP-om, bio je neumoran u pisanju članaka o spoljnopolitičkoj situaciji i veličanju Nemačke i nemačke vojne sile kao i žučnim i bestidnim napadima na saveznike i savezničke vojske.«

Brković Vujica – »spiker radio Beograda kojim su upravljali Nemci, student iz sreza Takovskog« .

Ivanić Mladen – novinar, *solunac*, direktor *Centrale za humor* (na mestu današnjeg bioskopa *Jadran*), streljan bez presude sa M. Veselinovićem – preduzetnikom, S. Popadićem – vlasnikom bombonjere i M. Oplencem – kafedžijom, 8. novembra 1944. na Senjaku u blizini manastira Vavedenje.⁶⁴

Uz njih, u to vreme su likvidirani, što *Politika* nije objavila, ugledni publicista i novinar, začetnik anarhosindikalizma u Srbiji – **Krsta Cicvarić**. Poluslep, odveden je iz svog stana u Skerlićevoj 14 na gubilište.⁶⁵

⁶⁴ Svedočenje Milice Veselinović, penzionerke iz Beograda, dato autoru 9. marta 2004.

⁶⁵ Po drugoj verziji ubijen je u svom stanu gde je živeo sam sa deset mačaka – M. Lopušina, *n. d.* Beograd 1997, 53; *Masovne grobnice na pragu prestonice*, Pogledi, br. 2, Kragujevac, jun 1991, 104.

Sličnu sudbinu su doživeli bivši direktori i urednici *Politike* – **J. Popović** i **Diša Stefanović**. U noći 4/5. januara 1945. pored ostalih likvidiran je i rođeni brat Milke Minić, **Dušan Janković**, koji je u toku rata uređivao *Miki Maus*.⁶⁶ **Milošević Miloš**, publicista, pisac političkih članaka i pamfleta, jedan od inicijatora agrarnog socijalizma u Srbiji, urednik i izdavač lista *Novosti*, optužen da je pod okupacijom saradivao sa Nedićevom vladom navodno se otrovao u stanu zajedno sa ženom da ga OZN-a ne bi uhapsila. **Dragi Stojadinović**, ratni direktor *Novog vremena*, iako je uspeo da emigrira u Nemačku (8. septembra 1944) izručen je jula 1945, a osuđen avgusta 1946. na smrt pa zatim pomilovan na 15 godina robije.⁶⁷

Od **umetnika** streljani su:

Cvetković Aleksandar – popularan i od strane svojih kolega označen kao jedan od najtalentovanijih glumaca svog vremena. Isticao se naročito u Nušićevim komedijama. Optužen je da je »kao glumac u raznim Nedićevim pozorištima i preko radija se istakao ismevanjem i omalovažavanjem Engleske, Sovjetskog saveza, Amerike i našeg Narodno-oslobodilačkog pokreta«. Takođe mu je uzeto za zlo što je za vreme rata *kadio okupacionom režimu* uplašen da ga kolega Mića Vasić, ne denuncira kod Nemaca što je uoči rata u pozorištu *Kišobranci* pevao kuplete protiv fašizma i Hitlera.⁶⁸

Tanić Jovan – iako je u Beograd ušao sa oslobodiocima priključivši se partizanima (stupio po oslobodjenju Valjeva

---

⁶⁶ *Sudbina je dolazila u ponoć*, Duga, br. 1991, 79.

⁶⁷ Audio-dokument: *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974, u posedu autora; D. Jovanović, *Ljudi, Ljudi ...*, 33 i 354.

⁶⁸ *Audio-dokument: Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*. Zanimljivo je da hrvatski glumci, poput Jože Horvata i drugih, koji su nastavili da igraju pod ustaškim režimom nisu snosili nikakve posledice. – A. Draganić, *Titova obećana zemlja*, Beograd 2004, 253.

septembra 1944), optužen je za »*ismevanje partizanskog pokreta i služenje okupatoru*«. Nije mu oproštena delatnost u *Centrali za smeh*, kao i neslana šala na pozorišnoj sceni za vreme rata na račun NOB-a (»*Idu partizani! Šta, patlidžani?*«).⁶⁹ Takođe je osuđen i zbog toga što je prisustvovao ravnogorskoj skupštini u selu Ba januara 1944.

Vasiljević Ljuba – glumac, takođe prisutan na skupštini u selu Ba, za vreme rata radio u pozorištu *Srbobran*, nacionalne i pronemačke orijentacije, koje je bilo navodno *proljotićeovski orijentisano*.

Jovanović Lazar („Lepi Laza“) – voljom sudbine bio je junak tragikomedije. U *Politici* 27. novembra 1944, pod br. 35, objavljeno je da je *streljan »bivši glumac iz Beograda jer je denuncirao više rodoljuba kod četnika koji su ih pobili... i istakao se u širenju laži i kleveta protiv NOP-a*. « Međutim, slučajem je izbegao smrt, ubrzo se vratio pozorištu i bio zapažen glumac u Nišu.⁷⁰

Glumica **Olga Spiridonović** svedoči da je po oslobodjenju Beograda, pored navedenih, uhapšeno niz glumaca i drugih umetnika pa je u jednom trenutku bila u višednevnom pritvoru u *Upravi grada i Glavnjači* sa: Nadom Riznić, Gordanom Gošić, Rut Parnel, Nadom Arandelović (primabalerinom), Nikolom Cvejićem, Stanojem Jankovićem, Mirkom Milosavljevićem, Vladetom Dragutinovićem i drugim. Kada su ih prebacili do *Glavnjače* sve osim A. Cvetkovića, J. Tanića i Ž. Stokić su pustili iz zatvora. Prema njenom iskazu, spasio ih je Đilas dok je R. Zogović bio za to da se streljaju. Glumac **Dušan**

---

⁶⁹ Privatna arhiva Prijezde Popovića, *Iz lične arhive likvidiranih bez presude i utvrđivanja krivice, Svedočenje Stevana Jankovića*.

⁷⁰ R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, 94.

Ilić, vođa umetničke grupe *Čika Duško* na Čukarici koja je delovala u okviru Crvenog krsta, označene od skojevaca kao *ravnogorske*, uhapšen je i streljan (bez sudskog postupka) sa još tri člana grupe.⁷¹ Pozorišni reditelj **Kulundžić Josip** je imao sreće, osuđen je na »samo« 3 godine prinudnog rada zbog rada u *Umetničkom pozorištu* i kulturne saradnje s Nedićevim režimom. »*Odlazio je i na gostovanje u pozorište u Pančevu, gde ispravni Srbi nisu nikako mogli ići jer je trebala specijalna propusnica*« – kaže se između ostalog.⁷²

Komentar presude u saopštenju Vojnog suda komande grada Beograda najbolje odražava shvatanja i poglede na kulturnu elitu onih koji su sudili: »*Mnogi ljudi koji su bili u bivšoj Jugoslaviji poznati kao javni radnici izmenili su se u toku okupacije od nacionalnih radnika u narodne izdajnike... Ti javni neradnici vodili su računa samo o svojim honorarima i kad nije bilo više fondova stare Jugoslavije oni su se stavili u službu neprijatelje vršeći propagandu u svom narodu*«. ⁷³

Široko definisane i neodređene optužnice pune šturih i stereotipnih kvalifikacija, stroge i neprimerene kazne, izrežirani, nelegalni i *tajni* sudski procesi bili su u potpunosti u rukama OZN-e koja je sprovodila revolucionarnu čistku u Beogradu i širom Srbije. Najeksplicitniji primeri neodređenosti optužbi ali i neprimerenosti kazne sa *liste od 105 streljanih* jesu sledeći slučajevi:

---

⁷¹ *Scena*, br. 2, 1990, 30; *Svedočenje Boška Milanovića iz Beograda* dato autoru 25. aprila 2006.

⁷² *Presuda Vojnog suda komande grada Beograda*, Borba, 16. januar 1945.

⁷³ *Saopštenje Vojnog suda Komande grada Beograda*, Borba, 4. januar 1945.

»Kockar Veljko, student tehnike, agent Gestapoa, istakao se u širenju laži i kleveta protiv Narodno -oslobodilačkog pokreta.«⁷⁴

»Vučićević V. Dobrivoje, frizer. Krio je nemačke vojnike i pomagao ih da ne padnu u ruke NOV, posle oslobađanja Beograda.«

»Smidling J. Josif, tipograf, zloglasni agent nemačkog Gestapoa.« i mnogi drugi slični.

O brutalnosti vojnih sudova svedoči i to da se u to vreme zbog *sitnih krađa* mogla izgubiti glava. Brat Meše Selimovića, Šefkija, krajem 1944. u Tuzli streljan je za primer, iako partizanski oficir, zbog optužbe za sitnu krađu iz magacina. O tome govore mnoge presude objavljene u partijskom glasilu *Borba* krajem 1944, kojima se i zbog mnogo bezazlenijih razloga nego što su politička ubeđenja olako izricala smrtna kazna:⁷⁵

U prvoj Radomir Žugić, bivši magacioner ekonomskog odseka Komande grada Beograda, optužen da je otuđio i prodao nameštaj i garsonjeru koje su kao ratni plen pripale državi kao i tekstil i 22 paketa šibica za sumu od 60.000 dinara osuđen je na smrt streljanjem a lice kome je prodao Milan Nježić osuđen je na tri godine zatvora s prinudnom radom i konfiskaciju.

U drugoj presudi Dragoljub Dimitrijević, učitelj u Doma maloletnika, zbog zloupotreba prilikom izdavanja stana Matije i Borivoja Ivkovića u Resavskoj 6, kojom prilikom je došlo do pljačke i što je sam navodno otuđio 10.000 dinara osuđen je na smrt streljanjem. Drugooptužena Stanica

---

⁷⁴ Saopštenje Vojnog suda Prvog korpusa NOVJ o suđenju ratnim zločincima, Politika, 27. novembar 1944.

⁷⁵ Dve presude Vojnog suda Beograd, Borba, 17. decembar 1944; M. Selimović, *Sjećanja*, Beograd 2002, 142.

Vujović, zbog krađe 1 vaze za cveće, 3 čašice za vermut osuđena je na 6 meseci zatvora sa prinudnim radom. Ljubica Stojanović zbog krađe 1 tegle s medom,⁴ para ženskih čarapa, 3 čašice za rakiju takođe je osuđena na 6 meseci zavora sa prinudnim radom. Emilija Dragin, nastojnica kuće u Resavskoj 6, koja je optužena da je pored saučešća u pljački tokom rata saradivala i sa Gestapoom, osuđena je na smrt gubitak građanske časti i konfiskaciju.

Tri dana kasnije 20. decembra 1944. u u istom listu obnarodovano je da su zbog pljačke, Oraščanin Danica, Protić Ljubica i Horvatin Franjo streljani. Prve dve zato što su predstavljajući se kao partizanke I proleterskog korpusa iz stana u Kosovskoj 37- I, otuđile 33.000 dinara i par cipela kao i iz stana u Dečanskoj 7 – III 8 metara svile, spavaćice, 2 konbinezona. Trećeoptuženi zato što je kao ekonom u kuhinji pri garaži u Bitoljskoj 23, zakidao radnicima na sledovanju u zejtinu, mesu i šećeru (ukupno 5 kg mesa, 2 kg šećera, 5 kg zejtina) a uštedene količine prodavao i novac držao za sebe.⁷⁶

Radovanović Dragomir, bivši aktivni potpukovnik, osuđen je na smrt streljanjem zbog toga što je kao šef saobraćajnog odseka Komande grada Beograda iz vojnog slagališta nezakonito prisvojio dve tone šleskog uglja i zatražio od stambenog odseka još jedan stan iako je već imao jedan.⁷⁷

Drakonske kazne su imale pre svega propagandnu svrhu zastrašivanja i disciplinovanja, a bile su i osnov za priču o partizanskom moralu »jer se streljalo i za jednu ukradenu jabuku«. Ovakve optužbe, kao i one za kolaboraciju, bile su

---

⁷⁶ Zbog pljačke na smrt, Borba, 20. decembar 1944.

⁷⁷ Presuda Vojnog suda Komande grada Beograda, Borba, 4. januar 1945.

istovremeno zgodan instrument za eliminaciju protivnika. U to vreme su se mogle lako prišiti i svakome koji nije baš mirisao novu vlast, a nije mu se mogla lako prigovoriti saradnja sa okupatorom.

Objavljeni spiskovi građana sadrže tek delić žrtava revolucionarnog terora u Beogradu, dok je mnogo veći broj onih kojim se za presudu i grob ne zna, niti su njihove porodice o tome ikad zvanično obavestene. Presude i obrazloženja sa suđenja su šturi i jednolični. Zapisnici sa saslušanja iz ovog perioda uglavnom ne postoje, a u ono malo pronađenih optuženi se brane u svojim izjavama na sličan način (pa se uvek može sumnjati u njihovu izvornost).

Ministar Risto Jojić u izjavi sa saslušanja 30. oktobra 1944. kaže: *»... Krajem aprila meseca pozvao me je M. Aćimović, i izneo mi šta Nemci nude i traže, pa mi je rekao da se mora obrazovati civilna uprava, ako se civilna uprava ne obrazuje oni – Nemci neće se mnogo bakćati sa našim stvarima, već će podeliti Srbiju između Mađarske, Bugarske i Hrvatske i tako rešiti stvar... Ostavka mi je uvažena 8. jula 1941. kad sam prestao biti komesar za prosvetu, na kom sam položaju do tada bio. Ostavku sam podneo zbog toga što kad je Rusija bila napadnuta od Nemačke, već je u zemlji počelo vrenje i pokret pa sam predviđao da će neminovno doći do sukoba između postojećih vlasti i naroda. Istina je da sam u avgustu mesecu potpisao Apel koji je osudio Narodno-oslobodilačku borbu. Apel sam potpisao iz slabosti jer sam se bojao odreći potpis kad su me ponudili da ga dam i pozvali kod Aćimovića u kabinet da tamo dam potpis... Dražinom pokretu nisam pripadao niti sam sa njegovim*

ljudima imao nekakvu vezu iako su me nagovarali...»⁷⁸
Interesantno je da je u arhivi Specijalne policije grada Beograda Jojić označen kao »... *anglofil i demokrata blizak komunistima*«. ⁷⁹

I drugi ministri R. Veselinović – min. poljoprivrede, Janković Momčilo – min. pravde, Đorđević Dušan – min. finansija, na saslušanju tvrde da su ušli u vladu iz patriotskih razloga i očuvanja kakvih-takvih pozicija zemlje, negirajući ličnu kolaboraciju sa Nemcima i pomoć Draži Mihailoviću. **Janković Momčilo**, ministar pravde u Aćimovićevoj pa onda bez portfelja u Nedićevoj vladi, čak kaže: »*Ostavku sam dao 5. oktobra 1941. zbog toga što su Nemci bili naglasili kaznenu ekspediciju u Srbiji. Nedićev rad smatram za izdaju, no to od momenta kad su Nemci naglasili kaznenu ekspediciju za Srbiju a on i dalje ostao u upravi... čak je dao izjavu u štampi, da će srpski narod ići rame uz rame sa Nemcima u velikoj borbi za Evropu. Svoju izjavu je potvrdio jer je otišao sa Nemcima. Tačno je da sam ja u 1941. godini avgusta meseca potpisao jedan apel koji je bio uperen protiv komunista kao nosioca otpora. Ovo sam učinio u nadi da će se izbeći kaznena ekspedicija.*«⁸⁰ Dragi Stojadinović potvrđuje njegov sukob sa Nedićem kao razlog za izlazak iz vlade, navodeći da je on kulminirao sa aferom oko prodaje *Pančevačkog rita* Nemcima kojoj se Janković oštro usprotivio.⁸¹

---

⁷⁸ AJ, DK-110, fasc. 826, jed. 878, *Zapisnik sa saslušanja Riste Jojića*. Prema sećanje prof. dr Miodraga Cvetkovića, njegovog sina Mihajla Jojića upoznao je na Sremskom frontu „*Bio je utučen i očajan tad nisam znao zašto kasnije sam čuo da mu je otac streljan od partizana.*“, M. Cvetković, *Memoari*, (neobjavljeni).

⁷⁹ AGB, BDS, PA, J-30.

⁸⁰ AJ, DK-110, fasc. 826, jed. 824.

⁸¹ *Momčilo Janković*, advokat iz Niša, član upravnog odbora *Vremena*, član JRZ i narodni poslanik pre rata, žestoko se usprotivio zahtevu Nemaca da im se proda Pančevački rit smatrajući to izdajom. – Audio-dokument: *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974, u posedu autora.

Međutim, čak i ovakve izjave i osude postupaka predsednika vlade nisu mogle da pomognu optuženima. Na taj način, i *meka grupa* u vladi, koja se na sednici od 24. jula 1943. izjasnila protiv dalje saradnje sa Nemcima (Veselinović – Janković – Jonić), takođe je kažnjena najstrožom kaznom.⁸²

Ni kod jednog okrivljenog nema priznanja konkretne krivice niti utvrđivanja stepena odgovornosti za počinjena dela svakog pojedinačno. U *grupnim procesima* istina je zamagljivana. Neretko su stvarni kolaboracionisti i ratni zločinci *trpani u isti koš* sa časnim ljudima. Kolektivizovanjem krivice osuđivani su na smrt zbog samog čina učestvovanja u vlasti (makar i delimičnog), ili su se pak našli na čelu nekih od institucija koje su radile u uslovima okupacije. Postoje i neprincipijelnosti. Neke potpisnike Apela iz 1941. preki sudovi su osudili na smrt, J. Tanovića i S. Stefanovića, ili robiju (K. Kumanudi, L. Marković i dr.) dok je Veljko Petrović postavljen za direktora Narodnog muzeja. Dragi Stojadinović, direktor *Vremena*, osuđen je na vremensku kaznu dok su Dušan Glišić i drugi novinari (neki čak i iz sportske redakcije) streljani. Istorije *pojedinih slučajeva represije u Beogradu*, o kojima se nešto više zna zahvaljujući živim i aktivnim svedocima, potomcima ili rođacima žrtava (uz svu opreznost prema ovakvoj vrsti izvora) ili dostupnosti pojedinih sudskih presuda, mogu nam pomoći da naslutimo šta se krilo iza uopštenih i šablonizovanih optužnica koje su se po pravilu završavale smrtnom kaznom, a u velikom broju slučajeva bez bilo kakvog legalnog sudskog procesa.

---

⁸² AGB, BDS, PA, J-87.

Branko Popović (1882–1944). Poreklom iz ugledne užičke porodice industrijalca, završio je Tehnički fakultet, postao arhitekta i jedan od najpoznatijih srpskih slikara između dva rata, sa brojnim i zapaženim međunarodnim i domaćim izložbama. Učesnik je Balkanskih ratova (ranjen kod Kumanova) kao i Prvog svetskog rata za šta je odlikovan i unapređen (kao oficir VII pešadijskog puka dobio čin potpukovnika). Bio je iskreni pobornik saradnje južnoslovenskih naroda, ali politički se nije aktivirao iako je bio član Demokratske stranke. Uoči rata postao je dekan Tehničkog fakulteta. Bio je oženjen i imao tri sina, a kao dobrostojeći i ugledan građanin posedovao je više nekretnina širom grada.

Po slomu Jugoslavije, posle učešća u Aprilskom ratu 1941, uhapšen je kao intelektualac zagovornik zapadne demokratije i zatvoren na Banjici. Spletom srećnih okolnosti uspeva da se izbavi i vrati na radno mesto dekana Tehničkog fakulteta. Bio je potpisnik *Apela srpskom narodu* avgusta 1941, koji je pozivao na mir i rad, a kao dekan je spasavao studente – kako mlade komuniste tako i omladince Draže Mihailovića. Sarađivao je u izradi *Srpskog civilnog plana* sveukupnog nacionalnog preporoda, sa drugim uglednim intelektualcima (V. Čajkanović, S. Stefanović, N. Popović i dr.). Oslobođenje Beograda porodica Popović je dočekala sa oduševljenjem pozdravljajući oslobodiocima: »*Bio je divan i sunčan oktobarski dan. Svi smo izašli na ulice da pozdravimo Ruse. Otac je poneo rakije i častio vojnike i ta proslava je trajala oko jedan sat.*« – seća se njegov sin Prijezda Popović, tada dvadesetogodišnjak. – »*Već oko 23 časa dva oficira OZN-e sa šmajserima su uhapsili i odveli oca. On*

*se nije mnogo uzbuđivao oko toga, mislio je da će se brzo vratiti i nije hteo ni da uzme zimski kaput».*⁸³

Iako je pet dana uoči oslobođenja upozoren od J. Avakumovića, tada čuvenog matematičara i kućnog prijatelja, da će ga komunisti uhapsiti odbio je da beži iz Beograda smatrajući da nema šta da krije. Od tog dana porodica ga više nije videla. Prvi nagoveštaj da se Branku desilo nešto strašno stigao je od kućnog prijatelja, proročinskog slikara Đ. Andrejevića Kuna (kasnije useljenog u njegov stan) koji je, očigledno više upućen, došao već 20. novembra 1944. da upita da mu se izda njegov atelje. Dana 27. novembra 1944, prelistavajući *Politiku*, porodica Popović je ugledala ime Branka Popovića među 105 osuđenih i streljanih »narodnih izdajnika«. Presudu do skoro niko nije video niti se zna tačno do danas gde je sahranjen. U fondu Državne komisije pronašli smo presudu kojom mu je suđeno sa još pet optuženih za kolaboraciju. Imajući razloga za sumnju da je proces bio potpuna režija OZN-e (onako kako je to major Trešnjic opisao) donosimo izvod:

U presudi Vojnog ratnog suda Prvog proleterskog korpusa od 18. novembra 1944, kaže se da je »... *Optuženi Popović Branko kriv zato što je posle kapitulacije i posle izmene stare Univerzitetske uprave, on jedini od starih članova ušao u nov Senat, čime se vidno istakla podrška poznatom zlikovcu ministru Joniću i njegovom novom pravcu u vaspitanju školske omladine; kriv je dalje što je bio jedan od potpisnika Apela 1941. godine kojim je osuđena borba Narodno-oslobodilačkog pokreta, i najzad zato što je, kad*

---

⁸³ M. Pijade je navodno privatno izjavio da nikad ne bi dozvolio da se na spisku streljanih nađu ugledni Beograđani poput Branka Popovića (inače ličnog prijatelja njegovog brata Davida Pijade), samo da se u to vreme nalazio u Beogradu.– *Svedočenje Prijazde Popovića* dato autoru 10. januara 2003.

je bio na položaju dekana Tehničkog fakulteta, često išao kod šefa oteka Specijalne policije Bećarevića i s njim se dogovarao kome treba dozvoliti izlazak na ispite i koga treba od studenata zbog svog rodoljublja i neslaganja sa postojećim stanjem, ukloniti s fakulteta i zatvoriti sa svim onim mučenjima koja su kasnije dobijali u Specijalnoj policiji».⁸⁴

Suđeno mu je u šarolikoj grupi sa R. Jojićem i M. Jankovićem – bivšim komesarima M. Aćimovića, K. Mihajlovićem – direktorom Čačanske gimnazije, V. Jovanovićem –novinarom *Obnove* i Jakšom Vagnerom, činovnikom specijalne policije u Beogradu. U predmetu postoje samo zapisnici sa saslušanja Jojić Rista i Janković Momčila dok izjava da se *»presuda temelji na priznanjima svih optuženih«* nema uporište u sudskim dokumentima. Zapisnik sa saslušanja B. Popovića, kao i ostalih, nismo pronašli u predmetu, dok saslušani Jojić i Janković osporavaju osnovu optužbe. U arhivi Specijalne policije grada Beograda za njega se čak kaže da je *»slobodan zidar nastrojen ka levici«* što je u suprotnosti sa navodima optužbe da je bio denuncijant.⁸⁵ Naročiti je cilj bio optužene povezati u isto klupko (iako se često nisu ni poznavali) i krivicu kolektivizovati budući da u pojedinim slučajevima ona realno nije postojala ili bar ne u istom stepenu: *»Svi optuženi predstavljaju i čine jednu te istu bandu, jer su svi oni skupa, mada lično nevezani radili, jedan isti, prljavi posao, jednu istu izdajničku rabotu. Zbog toga ih Vojni ratni sud na osnovu članova 13,14, i 16*

---

⁸⁴ *Presuda Vojnog ratnog suda I proleterskog korpusa od 18. novembra 1944*, AJ, DK -110, fasc. 828-876. Inače Bećarević je ostavljen još tri godine u životu kako bi ispričao sve što zna o političkim oponentima, ali i ponašanju komunista. Osuđen je na smrt i streljan sa Vujkovićem 1949.

⁸⁵ *Dosije V. Jonića*, AGB, BDS, PA, J-87.

Uredbe o ustanovljenju vojnih sudova, oglašava za narodne izdajnike i neprijatelje našeg naroda i kažnjava jednom istom kaznom, kaznom smrti koja se ima izvršiti streljanjem, gubitkom časnih prava za svagda i konfiskacijom celokupne imovine.»⁸⁶ Porodično imanje je konfiskovano, a pod pretnjom smrti nije se smelo poneti ništa osim ličnih stvari. U njegov stan u Knez Mihailovoj uselio se slikar Đorđe Andrejević Kun sa ženom Nadom. Popovići su se na taj način, pred prvu posleratnu Novu godinu u slobodi, našli na ulici primorani da duže vreme žive u potkrovlju kod rođaka.

Dr Petar Zec (1887–1944). Do Drugog svetskog rata živeo je u Gospiću. Bio je senator i zamenik bana dr Ive Perovića u kraljevskom namesničkom veću. U Gospiću je bio izuzetno cenjen kao direktor opšte bolnice *Marton*. Kao Srbinu ustaše su mu zapretile klanjem, pa je njihov nož izbegao u poslednjem trenutku uspevši da dođe u Beograd gde je radio u toku rata kao sekretar *Crvenog krsta Srbije*. Bio je popularan u Srbiji, a posebno Beogradu, zbog zapaženih humanitarnih aktivnosti na zbrinjavanju izbeglica iz NDH koji su ovde našli utočište. Zbog toga je vest o streljanju ovog čoveka kao izdajnika zatekla mnoge građane. Preki Vojni sud ga je osudio na smrt sa kvalifikacijom: »*kolaboracija sa Nemcima*« i »*rad u srpskom Crvenom krstu*« u vreme kada je u Srbiji na vlasti bio Milan Nedić. Prema nekim izvorima, streljan je odmah bez suda u svom stanu.⁸⁷ Pored njegovog imena na listi *105 streljanih* stoji i »*isticao se zalaganjem za ostvarivanje*

⁸⁶ *Presuda Vojnog ratnog suda I proletarskog korpusa od 18. novembra 1944*, AJ,DK -110, fasc. 828-876, *Presuda Vojnog ratnog suda I proletarskog korpusa od 18. novembra 1944*.

⁸⁷ *Svedočenje Kuzmanović Mirjane, Crveni uragan nad Beogradom 1944–1945*, Glas javnosti, 3. decembar 2003. Prema saznanjima dr B. Pavlovića, doktor P. Zec streljan je u svom stanu pred porodicom.– TV dokument *Crveno doba*, emisija br. 2, RTS, 2. mart 2004.

planova Nedića i Nemaca«. Imovina mu je konfiskovana, a njegova udovica je izbačena iz stana u Frankopanovoj 32. Dejan Medaković, koji ga je dobro poznao, u svojim memoarima svedoči o njemu kao o humanoj i moralnoj ličnosti koja se u teško vreme prihvatila odgovornog zadatka.⁸⁸

Veselinović Mihajlo (1892–1944), preduzimač i vlasnik fabrike metalnih proizvoda (peći – *Pancer*), u ulici Franše de Perea 66, oženjen, imao dve kćeri i tri sina. Poreklom iz Vranja, kao šegrt kod čuvenog industrijalca Svetozara Gođevca zadobio je njegovo poverenje i uz njegovu pomoć se osamostalio, otvorio svoju fabriku i stekao solidno imanje. Za vreme rata je bio politički neaktivan, ali je na Senjaku pomagao *Dom za izbegličku decu i ratnu siročad*.

Četiri dana posle oslobođenja, 24. oktobra 1944, pozvan je iz Resnika, gde se povukao posle uskršnjeg savezničkog bombardovanja Beograda, da otvori fabriku. Međutim, uhapšen je i sa Miletom Oplencom, vlasnikom kafane, S. Popadićem, vlasnikom bombonjere, M. Ivanićem, novinarom i još nekoliko ljudi sa Senjaka, streljan u blizini manastira Vavedenje 8. novembra 1944. Tom prilikom glavnu reč je vodio ozloglašeni oznaš sa Senjaka Bata Živančević, koji je vedrio i oblačio u tom rejonu.

Žena Natalija je danima dolazila u sedište OZN-e na Obilićevom vencu, čiji je hodnik uvek bio pun ucveljenih žena. Posle mesec dana na stepeništu se pojavio Slobodan Penezić Krcun i rekao: »*Istina je surova vaši više nisu živi!*«. Celokupna imovina je konfiskovana, a porodica je živela od pomoći i starih dužnika. Aleksandar Veselinović,

---

⁸⁸ D. Medaković, *Efemeris II*, Beograd 1998, 276; Č. Mitrinović, *n. d.*, 28.; *Politika*, 27. novembar 1944.

stariji sin, osetivši šta se sprema, uspeo je da izbegne sa grupom četnika za Italiju, a potom u SAD. Drugi sin, Dragoljub Veselinović, uhapšen je u jesen 1945. kao kolporter Grolove *Demokratije* posle sukoba sa skojevcima. Pronađen je mrtav u ulici Miloša Pocerca gde je navodno »ubijen prilikom bekstva iz zatvora«.

Epilog priče usledio je posle 60 godina. Kćerka Milica Veselinović, budući da je imala saznanja o mestu gde je streljan njen otac, preko jednog od preživelih zarobljenih Italijana koji su zatrpavali rake, odlučila je prvi put da 1994. godine otkopa i sahrani posmrtnu ostatku svoga oca. Akciju je brzo obustavila policija.⁸⁹ U međuvremenu, gradeći kafanu pored stadiona *Grafičara*, radnici su naišli na kosti streljanih novembra 1944. pa su dobili zadatak da ih sahrane dublje u šumi. Posle demokratskih promena 2000, uz političku i finansijsku pomoć (premijera Z. Đinđića), Milica Veselinović uspeva da nagovori radnike da progovore o mestu gde su kosti zakopane, iskopava ih i sahranjuje. Već prvi udarci pijukom potvrdili su da se radi o masovnoj grobnici. Lekarskom obdukcijom je potvrđeno da su iskopani posmrtni ostaci M. Veselinovića, S. Popadića, M. Ivanića, M. Petrovića i B. Paraće sa Senjaka. Kostu su još uvek bili *vezane žicom* kao prilikom streljanja, dok su cipele žrtava odolele zubu vremena. U *portu manastira Vavedenje* podignut je i spomenik koji je osveštan kao prvi spomenik žrtvama komunizma i mesto okupljanja unesrećenih u ovom vremenu.

Popadić Slavko (– 1944). Vlasnik male fabrike bombona i slatkiša u ulici Petra Mrkonjića na Senjaku, u vreme rata

---

⁸⁹ Potvrda OZN-e za Beograd o streljanju narodnog neprijatelja M. Veselinovića 28. aprila 1945. (u posedu autora); Svedočenje Milice Veselinović iz Beograda, kćerke M. Veselinovića, dato autoru 5. februara 2004.

pasivan i politički uzdržan. Uhapšen je odmah po oslobođenju 25. oktobra 1944, u vreme dok se upoznavao sa *Naredbom br. 1. komande grada Beograda*. Kao razlog navodi se da je budući ratni dobitnik u toku rata počeo da zida kuću u Kaćanskoj ulici. Kao denuncijanti se pominju Aca »Brica«, Mile »Hromi« i zloglasni Bata Živančević.

Uspeo je da napiše i proturi pismo (svo u krvavim tragovima) iz zatvora, pisano 30. oktobra 1944, što je porodici poslednja uspomena na njega. U njemu između ostalog kaže: »Dosta je da jedan bezdušnik podnese prijavu u kojoj nema ni trunke istine pa da ode glava«. Početkom novembra 1944, nekoliko desetina uglednih građana, slikara, advokata profesora i drugih potpisalo je peticiju da se pusti na slobodu kao čovek koji se držao časno i pošteno. To, međutim, nije pomoglo – streljan je sa M. Veselinovićem, novinarom Ivanićem i drugima 8. novembra 1944. u krugu manastira Vavedenje na Senjaku. Kao i drugim »narodnim neprijateljima« sva imovina je konfiskovana.⁹⁰

Popović Stevan (–1944). Ugledan prestonički advokat, čija se kancelarija nalazila u Pašićevoj 6 (danas Nušićeva). U toku rata više puta je hapšen od Gestapoa pod sumnjom da saraduje sa pokretom Draže Mihailovića, što nikad nije dokazano. Kada su u Beograd ušle trupe Crvene armije i partizani, nije poslušao savete da se skloni na neko vreme pošto je smatrao da je nevin. »Nije se bojao već je čak doveo Ruse i častio ih u našoj kući ali 10. novembra 1944. došli su ljudi iz OZN-e u kuću i odveli ga. U zatvoru u Đušinoj ulici bio je sa Grigorijem Božovićem književnikom

---

⁹⁰ Svedočenje i dokumenti ustupljeni ljubaznošću Stojana Jovanovića iz Beograda (Senjak) porodičnog prijatelja porodice Popadić, 6. februar 2004.

i Dušanom Jankovićem novinarom urednikom »Miki Mause« rođenim bratom Milke Minić«. ⁹¹ Posle dva meseca porodica je saznala da je streljan u noći 4/5. januara 1945, zajedno sa Jankovićem i Božovićem. Tragedija porodice je uvećana smrću sina Vojina Popovića koji je 27. aprila 1945. sa grupom mladića pokušao da emigrira iz zemlje, u čemu ih je omela patrola OZN-e.

Glišić Dušan (1900–1944). Građevinski inženjer, preduzetnik, uradio statiku za zgradu *Borbe*, oženjen Nadeždom, sestrom Milana i Dragog Stojadinovića, u toku rata *tehnički urednik* lista *Novo vreme*. Pred bombardovanje 1944. sklonio se sa porodicom u Aleksandrovac. Od prijatelja je dobio upozorenje da se skloni i da može biti streljan, ali je smatrao da njegova krivica nije velika i da nema veze sa ratnim zločinima te da se može opravdati pred sudom – „*Nije đavo tako crn kao što izgleda!*“, govorio je. Ubrzo po dolasku posle oslobođenja Beograda uhapšen je i odveden. Porodica je saznala iz novina da je streljan u *grupi od 105*, ali o tome nije dobila nikakav dokument sve do konfiskacije tokom sledeće godine. Svi su bili izbačeni iz stana, a mogli su od imovine samo da ponesu porodične slike. Njegov sin Omilj je kasnije, kao mlad advokat, uspeo da dođe do vojnog registra i spiska od 105 streljanih narodnih neprijatelja, ali među njima nije bilo njegovog oca. Kći Ljiljana se kasnije udala za Borislava Pekića (po njegovom izlasku sa robije). ⁹² Direktor *Novog Vremena* Dragi Stojadinović, njegov pašenog, posle izručenja juna 1945. osuđen je početkom avgusta 1946. na smrt ali je zatim kazna smanjena na

---

⁹¹ AVII, *Upisnik Vojnog suda Beograd*, red. br. 303/44, Duga, br.2, 1991, 79, *Svedočenje supruge Stevana Popovića – Julijane Popović*.

⁹² *Svedočenje advokata Omilja Glišića iz Beograda*, dato autoru 22. decembra 2004.

»samo«15 godina da bi 1953 bio amnestiran a zatim emigrirao u Argentinu.

Janković Đura (1894–1944). Šumarski inženjer, učesnik Prvog svetskog rata, ministar šuma i rudnika u vladi Milana Stojadinovića, istakao se zalaganjem da Zenica i Bor postanu veliki industrijski centri, jedan od tvoraca agrarne reforme u predratnoj Jugoslaviji. Oboleo od šećerne bolesti, proveo celu okupaciju potpuno neaktivan i skrhan bolešću. Na dan 20. oktobra 1944, za vreme ručka u porodičnoj kući u Prote Mateje 65, dva partizanska vojnika ga dižu sa stola i grubo odvođe. Prema pričanju sina Stevana,⁹³ on ga je pronašao posle nekoliko dana u podrumu zgrade u Baba Višnjinoj 49 u Beogradu. Otac ga je poljubio, skinuo ručni sat i predao mu ga. Znao je da ga poslednji put vidi, jer su iz tog zatvora odvodili ljude na egzekuciju. Budući da nije bio aktivan u Nedićevom režimu, izgubio je glavu samo zbog toga što je bio ministar u Kraljevini Jugoslaviji pre rata i neistomišljenik komunista. Prema drugom svedoku, oslanjao se na prijateljstvo sa N. Kalabićem i mirnu savest jer nije učestvovao u okupacionom režimu, pa je odbio da beži iz Beograda.⁹⁴

Marinković Dragoljub (1896–1944). Vojnosudski pukovnik i vojnodržavni tužilac Vojnog suda za oficire Ministarstva vojske i mornarice, profesor ratnog prava, pisac 12 stručnih dela, jedan od najobrazovanijih vojnosudskih pravnika Kraljevine Jugoslavije. Sa 18 godina je aktivno učestvovao u Prvom svetskom ratu, ranjen u borbama na Mačkovom kamenu, učestvovao u

---

⁹³ Iz lične arhive likvidiranih bez presude i utvrđivanja krivice Svedočenje Stevana Jankovića, Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića.

⁹⁴ Audio-dokument: *Intervju Dragog Stojadinovića Borislavu Pekiću*, London 1974, u posedu autora.

borbama kod Krupnja i na Kolubari, za pokazanu hrabrost odlikovan sa dve zlatne medalje *Miloš Obilić*, mirnodopskim odlikovanjem Svetog Save, Jugoslovenske krune i Belog orla III reda. Pobegao iz nemačkog zarobljeništva i u Beogradu sredinom 1944. godine otvorio advokatsku kancelariju, a jedno vreme bio načelnik Požarevačkog okruga. Uhapšen od OZN-e novembra 1944, držan u Ratničkom domu, Đušinoj ulici i Glavnjači, satima saslušavan i maltretiran. Odveden posle ponoći 4. novembra 1944. iz zatvora u Ratničkom domu i likvidiran. Na osnovu izveštaja republičkog javnog tužioca Srbije, br. KTR 368/94, koji je tražio advokat Prijezda Popović, ne postoji trag o vođenju legalnog sudskog postupka.⁹⁵ Njegova smrt objavljena je u spisku od 105 streljanih u *Politici* od 27. novembra 1944.

Živadinović Jefta (1905–1944). Kapetan kraljeve garde jugoslovenske vojske i istaknuti funkcioner pokreta DM za Beograd. Odmah po oslobođenju, 22. oktobra 1945, uhapsio ga je zloglasni Bata Živančević, jedan od funkcionera OZN-e za XII kvart Dedinje. Zatvoren i saslušavan u zatvoru u zgradi OZN-e na Senjaku, ulica Vladete Kovačevića (danas *ART televizija*). Ubrzo je izveden i streljan u šumi u blizini manastira Vavedenje. O njem, ni o toku sudskog procesa protiv njega, ništa se nije znalo. Da je streljan objavljeno je u *listi 105 streljanih* u *Politici*, odakle su za njegovu smrt saznali najbliži.⁹⁶

Stojanović Aleksandar (–1944). Rođen u Beogradu, postao armijski oficir 1905. posle završene Vojne akademije. Učestvovao u Balkanskim i Prvom svetskom

---

⁹⁵ Iz lične arhive „likvidiranih” bez presude i utvrđivanje krivice, Dragoljub Marinković, Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića.

⁹⁶ Svedočenje arhitekta Mihaila-Miše Živadinovića dato autoru januara 2005.

ratu. Kao ratnik odlikovan za hrabrost Karađorđevom zvezdom. U međuratnom periodu na visokim vojnim dužnostima kao izaslanik u Bukureštu, načelnik štaba Prve armijske oblasti u Novom Sadu, komandant divizijske pešadije u Subotici i v. d. komandanta Šumadijske divizijske oblasti u Kragujevcu. Tokom 1937. postao je pomoćnik ministra vojske i blizak saradnik ministra Ljubomira Marića i braće Milutina i Milana Nedića. Kao komandant konjice stiže najviši čin, ali je smenjen ubrzo posle martovskog puča 1941. Posle sloma M. Nedić ga kao bivšeg saradnika uzima za načelnika Odeljenja za vojne zarobljenike, a kasnije i za načelnika Vrhovnog odeljenja. Nije se priključio Nediću i ministrima koji su pod zaštitom Nemaca napustile Beograd. Ubeđen u svoju nevinost dočekaio je oslobođioce u svom stanu u Mileševskoj 34/1. Uhapšen je početkom novembra 1944. i osuđen prema Uredbi Vrhovnog štaba o vojnim sudovima pred Vojnim sudom Prvog korpusa NOV po kratkom postupku za saradnju sa okupatorom i streljan. Među glavnim navodima optužnice je činjenica da je na zahtev ministra pošta izdejstvovao saradnju sa četničkim jedinicama na terenu u obezbeđenju TT linija. Smrtna presuda objavljena je u *Politici* 27. novembra 1944. u *spisku 105 streljanih* pod red. br. 70, sa kratkim komentarem da je kao izdajnik saradivao sa Nemcima u borbi protiv NOP-a.⁹⁷

Stragarac M. Žarko (1897–1944). Rođen u Smederevskoj Palanci, tokom rata komesar policije Glavne železničke stanice u Beogradu. Uhapšen prvog dana oslobođenja dok je prolazio ulicom Kraljice Marije.

---

⁹⁷ AJ, DK-110, F. br. 123/1, M. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Beograd 2004, 282; *Politika*, 27. novembar 1944.

Uhapsio ga je njegov agent Đorđević sa dvojicom partizana. Petnaest dana je proveo u VI kvartu, a zatim je prebačen u Banjički logor. Pakete nisu primali niti su davali obaveštenja o zatvorenicima. Na Badnji dan 1945. porodica je odnela paket, ali je saopšteno da je streljan krajem decembra 1944. Za sobom je ostavio suprugu i troje dece.⁹⁸

Džudović Novica (–1944). Učitelj iz Orahovca, pred rat 1940. godine seli se sa porodicom u zavičajnu kuću, selo Gornja Reževica, u andrejevičkom srezu. Za vreme rata pod partizanima učitelj u oslobođenoj Andrijevici od 1943. godine. Držao se patriotski i časno, učestvovao u savetovanjima oko podizanja ustanka 1941. U oktobru 1944. prišla su mu dva partizana u bugarskim uniformama kod Kalenićeve pijace i uhapsila ga. Bio je u *zatvoru OZN-e u Baba Višnjinoj ulici*, a zatim mu se gubi trag. Objavljeno da je likvidiran u *spisku 105 streljanih* 27. novembra 1944. u *Politici*. Njegova krivica je što je 1941. godine bio protiv preranog podizanja ustanka u Polimlju. Na osnovu izveštaja republičkog javnog tužioca Srbije, KTR 198/94 od 14. septembra 1994, Okružni sud je potvrdio da krivični postupak nije ni vođen; po registrima Vrhovnog vojnog suda takođe nema traga da je protiv njega vođen krivični postupak.⁹⁹

Lazarević B. Đorđe (1895–1945). Rođen u Kolašinu, profesor istorije u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu i inspektor Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije od 1938, potpredsednik glavnog odbora Saveza ratnih dobrovoljaca Prvog svetskog rata. Pisac udžbenika za

---

⁹⁸ M. Rajić, *n. d.*, 49.

⁹⁹ *Svedočenje Svetozara Džudovića i izveštaj Republičkog javnog tužioca Srbije Danila Jovanovića KTR 198/94 od 14. septembra 1994*, iz lične arhive likvidiranih bez presude advokata Prijezde Popovića.

srednje i osnovne škole. Živeo i radio u Beogradu. Posle okupacije 1941. sklonio se sa ženom i troje dece u rodni Kolašin. Kao ugledan čovek izabran je za civilnog načelnika sreza. Nije učestvovao u ratnim oružanim formacijama i akcijama. Po kapitulaciji Italije i dolasku Nemaca u Kolašin, sa mnogim pripadnicima pokreta otpora (i četnika i partizana), odveden u logor u Bariju (Italija). Kada je Italija 1944. oslobođena od saveznika vraća se u Crnu Goru. Po oslobođenju Srbije, sa porodicom nije mogao da se vrati u svoju kuću u Beogradu, u koju su se uselili partizani kada su iz nje isterali Nemce, pa je otišao u Požarevac kod ženine sestre. Decembra 1944. uhapsile su ga lokalne vlasti u Požarevcu; prebačen je u Beograd, u zatvor u Đušinoj ulici. Na suđenju 2. aprila 1945. presudom Vojnog suda Komande grada Beograda, na osnovu čl. 13 i 14 Uredbe Vrhovnog štaba o vojnim sudovima, osuđen je na smrt streljanjem, gubitak građanske časti i konfiskaciju celokupne imovine. Presuda se bazira na događajima iz perioda 1941–1943, gde se njegova civilna aktivnost kvalifikuje kao kolaboracija i borba protiv NOP-a, lažno ga čak tereteći da je »hapsio i saslušavao građane«, lično ubijao komuniste i predao 313 zarobljenika Italijanima (što su učinili četnici P. Đurišića i Italijani) dok se ne pominje dalje sudbina optuženog kao nemačkog logoraša u Bariju. Kao žrtve se navode lica koja su stradala u drugim okolnostima. Uzimaju mu se za zlo i govori usmereni na kritiku NOP-a, Moše Pijade i njegove uloge u raspirivanju levih skretanja 1941–1942, koje je i sama partija osudila. Indikativno je da je presuda objavljena u *Politici* sa presudom jednom ustaši koji se borio na Istočnom frontu, čime se želelo prikazati da je njihova krivica podjednaka.

Istog dana kada je objavljena presuda, njegova žena je uhapšena, držana i saslušavana desetak dana u ženskom zatvoru u Požarevcu. Mesto gde je otac streljan porodica nikad nije saznala. Potomci imenovanog i danas žive kao podstanari u kući svoga oca na Voždovcu.¹⁰⁰

Grujić Đorđe (1921–1944). Svršeni maturant iz Beograda, bio je žrtva atipičnog terora i život je završio na taj način što je izbačen kroz prozor zgrade OZN-e. Njegova sestra Nadežda Vukićević, rođena Ilić, uhapšena je kratko vreme posle brata, u maju 1945, ali je ostala živa. Saznala je da su ona i brat saslušavani u istoj sobi na Obilićevom vencu, u bivšoj *Upravi grada* pretvorenoj u zatvor. Islednici su bili izvesni Slavko Glumac, Sarić i Vujošević. Sarić joj je više puta držao poštalj na slepoočnici, a od Vujoševićevog batinanja je dva puta padala u nesvest. Saslušavanja su trajala od 19 časova do ranih jutarnjih sati. Islednici su urlali »*Priznaj, priznaj*«, ali ona nije znala šta. Kad su saslušavali njenog brata Đorđa orila se cela zgrada. Među zatvorenicima se proneo glas da su ovog mladića bacili kroz prozor na ulicu. Njegov leš predali su agenti OZN-e jednog dana roditeljima u zakovanom sanduku. Pod pretnjom smrti zabranili su da se kovčeg otvara. Samo su rekli. »*Eto, napravio nam je maler skočio je kroz prozor!*«. ¹⁰¹

Jovanović Časlav (1909–1944). Trgovac tkaninama, vlasnik male radnje za prodaju štofova u Knez Mihailovoj 24 u Beogradu. S mladom ženom i kćerkom krenuo je sunčanog 20. oktobra 1944. u popodnevnu šetnju. Kod Pionirskog parka nasuprot Dvora (današnja Gradska

---

¹⁰⁰ *Presuda Vojnog suda Komande grada Beograda 5516/45; Svedočenje Lazara Lazarevića iz Beograda.*

¹⁰¹ *Slučaj Grujić Đorđa, Iz lične arhive likvidiranih bez presude advokata Prijezde Popovića.*

skupština) u susret mu je išao Vladimir Dedijer u partizanskoj oficirskoj uniformi. Pošto su bili školski drugovi, Časlav je raširio ruke i krenuo u susret Vladi. Ovaj ga je rukom udaljio i zapitao: »Šta si ti radio za vreme okupacije?«. Časlav mu je odgovorio: »Prodavao sam štofove u svojoj radnji u Knez Mihailovoj«; međutim Dedijer nije bio zadovoljan odgovorom: »A tako, čuo sam da si učestvovao u Nedićevim zborovima«. Posle toga je pozvao čoveka u civilu koji je išao pored njega i rekao mu: »Povedi ovog čoveka, znaš gde« Vozač je Časlava ubacio u džip, prethodno dobivši ceduljicu i usmeno naređenje »Znaš gde !«. Ni žena ni kćerka ga više nikad nisu videle. Žena je obilazila zatvore i policijske »zverke« nove vlasti i najzad je saznala da je sa sudbinom njenog muža upoznat M. Minić. On joj je tom prilikom kratko i suvo saopštio: »On je streljan.«¹⁰²

Vitorović Krsman (1899–1944). Poreklom iz sela Murtenice kod Užica, predratni radikal, vlasnik fabrike špiritusa na Topčiderskom brdu i direktor *Zlatiborske banke*. Tokom rata politički neangažovan, proveo je na Topčiderskom brdu privređujući i materijalno pomažući književnicu Isidoru Sekulić (živela u susedstvu) koja mu je podučavala decu. Prema svedočenju njegovog sina, akademika Dragomira Vitorovića, već narednog dana po oslobođenju Topčiderskog brda 16. oktobra 1944. »dok su se čule eksplozije granata kojima su Nemci uzvraćali sa zemunske strane«, došla su dva partizana u pratnji crvenoarmejaca s ceduljom u ruci i oštro pozvali: »Krsman Vitorović! Pođi sa nama !«. Pre toga već je dobio upozorenje da se skloni na šta je samouvereno odgovarao »Zašto bi se

---

¹⁰² Isto, *Ispovest Nade Jovanović – Majstorović*, žene Č. Jovanovića iz Beograda.

sklanjao«. Prema svedočenju očevidaca, streljan je u kamenolomu u blizini današnje Kovnice novca. Kada se njegova žena »razletela« po okolini ne bi li nekako našla i spasla oca, obratila se porodičnom prijatelju, inače visoko cenjenom komunisti, moleći ga da se založi za puštanje, ali je dobila odgovor – »Nije na mom spisku!«. Njegova imovina je potpuno konfiskovana, a porodici je preostao samo jedan stari barometar.¹⁰³

Inž. Jančić Čedomir. Rodom iz Vranja, posle Prvog svetskog rata stiže u Beograd. Tu je završio Mašinski fakultet, oženio se bogato, stekao porodicu i solidno imanje. Za potrebe brojne porodice sagradio je 1936. vilu na Dedinju u Krupanjskoj ulici. Za vreme rata u deo stana uselili su im se Nemci. Tokom okupacije nije imao stalno zaposlenje, bio je u upravnom odboru *Jasenice* u Smederevskoj Palanci gde je odlazio samo po pozivu. Istakao se i zamašnim priložima Crvenom krstu. U oktobru 1944, kada je nastala prava panika i bežanija među elitom koja se eksponirala u vreme okupacije povodom priča o velikoj partizanskoj odmazdi, on ipak odlučuje da ostane. Na nagovaranje prijatelja, poput mnogih drugih stradalnika, odgovarao je: »*Zašto da bežim kad nisam ništa skrivio?*« Već 19. oktobra posle podne, kad je Dedinje oslobođeno, oficiri OZN-e su ga pozvali na »*kratki informativni razgovor*«. Saslušavan je u XII kvartu nekoliko sati i pušten posle čega se vratio kući rekavši kako »*te nove vlasti nisu toliko loše ko što se priča*«. Međutim, nekoliko dana kasnije 23. oktobra 1944, došli su ljudi sa spiskovima koji su »*pažljivo zagledali brojeve zgrada u Krupanjskoj ulici*«, odveli ga u XII kvart u policijsku ispostavu kod Železničke

---

¹⁰³ Svedočenje akademika Dragomira Vitorovića dato autoru 6. januara 2005.

stanice gde je boravio nekoliko dana, a žena mu je donosila hranu, da bi mu se potom izgubio svaki trag iako ga je porodica tražila po svim gradskim »apsanama«. Celokupna imovina mu je konfiskovana, a porodica je morala da »uzme stvari pod mišku« i da se iseli, da bi se u njihovu vilu kasnije uselio general i narodni heroj Milan Žeželj.¹⁰⁴ Službeno obaveštenje na traženje porodice stiglo je 19. marta 1945. U njemu je stajalo da je inž. Čedomir Jančić streljan odlukom Vojnog suda Prvog proleterskog korpusa kao *narodni neprijatelj*.

Srbija. Uporedo sa oslobođenjem pojedinih krajeva Srbije, i u njima se zbivao sličan proces *divljeg čišćenja* (ili *velikog čišćenja* – Kardeljev izraz), osumnjičenih za ratne zločine i kolaboraciju. Poput Beograda, i ovde su bili prisutni elementi klasne i političke revolucije, kao i lične osvete. Mnogima je radost zbog stečene slobode i poraza fašizma vrlo brzo bila pomućena. Na meti je pre svega bio stari građanski sloj – činovnici, trgovci, industrijalci, zanatlije, sveštenici, seoske gazde, kao i svi oni koji su na bilo koji način bili u predratnoj i ratnoj državnoj administraciji. Bilo je čak opasno biti poznanik ili rođak osumnjičenih lica. Krivica je kolektivizovana, a bez sudskog postupka ili procesom u režiji OZN-e koji se po pravilu završavao smrtnom presudom, u prvim danima slobode zajedno sa istinskim kolaboracionistima (pravi ratni zločinci su najčešće na vreme izbegli) počišćeni su i mnogi nevini ljudi ili pak oni koji nisu zaslužili smrtnu kaznu. U unutrašnjosti je među kažnjenima, za razliku od Beograda gde pretežu članovi i saradnici Nedićeve

---

¹⁰⁴ AS, G-233, F-714, Ministarstvo finansija, *Spisak konfiskovanih narodnih neprijatelja; Crveni uragan nad Beogradom 1944-1945, Svedočenje Nade Jančić-Milenkovi*, Glas javnosti, 11 i 12. decembar 2003.

administracije, udeo optuženih po osnovu saradnje s pokretom Draže Mihailovića daleko najveći, što je i logično pošto je Beograd bio administrativni centar Nedićeve Srbije a provincija žarište ravnogorskog pokreta otpora koji je imao pretežno ruralni karakter. Iako najmasovniji u Beogradu (s obzirom na veličinu i značaj grada), teror relativno nije bio ništa manji u pojedinim delovima provincije. U nedostatku zatvorskih kapaciteta u mnogim delovima Srbije podizani su *privremeni logori za narodne neprijatelje i izdajnike: Slavnik u Leskovcu, Metino brdo kod Kragujvca, Vistad u Valjevu, Banjica kod Beograda, Dečani na Kosovu, Bujanj kod Niša, zatim u Paraćinu, Šapcu i drugim gradovima. Pored ovih u Vojvodini je osnovano na desetine logora za Nemce folksdojčere i Mađare.*

Vlast je tražila apsolutnu saradnju partijskih aktivista i građana na likvidaciji »reakcije« i nije imala razumevanja za »malograđanštinu« i pitanja »pa kako ću ja odati svoga komšiju?« O postojanju partijske direktive, koja je ipak u velikoj meri inspirisala ove naizgled anarhične događaje, svedoči S. Pavlović iz Arandjelovca (»Bora Ranilac«), komandant Prvog šumadijskog partizanskog odreda: »Moj odred je ostao u Šumadiji da čisti teren. Dušan Petrović-Šane je nama , u jesen 1944, izdao naredbu da treba požuriti sa likvidacijama svega što je četničko, **pre nego što se uspostavi legalna vlast i zakon**, jer, govorio je, *mnogi će tada da se izvuku nekažnjeni*«. On naročito naglašava uticaj partije, ostvarivan pre svega preko političkih komesara koji su vodili glavnu reč »... *Ja sam vojnički izvršavao ono što je politički komesar odlučio i partija na terenu, sreski komiteti..Partija je za mene bila*

*bog, ona je rukovodila radom i životima na terenu. Ja kao komandant odreda nisam smeo da pitam otkud komesarima podaci i spiskovi koje ljude treba likvidirati ... Više je vredela jedna reč člana partije nego čitavo selo da priča ceo dan..«.*¹⁰⁵

Broj likvidiranih u prvom naletu revolucionarnih snaga na Srbiju nemoguće je tačno proceniti (pretpostavka je da o tome ne postoje precizni pisani tragovi) a razmere se samo mogu naslutiti iz pojedinih sudskih presuda, objavljenih spiskova streljanih i svedočenja još živih aktera ove drame.

Zaječar. Istočna Srbija, budući da je najpre oslobođena (Crvena armija je do kraja septembra 1944. ovladala ovim krajem), prva je iskusila revolucionarnu pravdu oslobodilaca. OZN-a je iskazala posebnu brutalnost u obračunu sa kolaboracionistima, reaktionarima i *narodnim izdajnicima*, jer je ovaj kraj bio *staro uporište radikala* (zavičaj N. Pašića, A. Stanojevića, M. Spalajkovića...) i u ogromnoj većini opredeljen za četnički pokret. Zaječar je prvi put oslobođen 7. septembra 1944. bez velikih borbi. Nekoliko dana kasnije Nemci ponovo zauzimaju grad i ostaju do pred kraj septembra, kada u Zaječar ulaze jedinice Crvene armije. Ovu oslobodilačku vojsku (zapamćenu i po nevojničkom ponašanju) smenili su organi novoformirane *narodne vlasti* koja je odmah započela obračun sa saradnicima okupatora, političkim neistomišljenicima i klasnim neprijateljima. Pre ulaska u grad postojali su već sačinjeni *spiskovi za proveru više stotina viđenijih lica iz Zaječara, Boljevca i okoline*, sumnjivog držanja prema NOB-u i revoluciji na kojem su se našli mnogi sveštenici, učitelji, sudije, advokati, trgovci, inženjeri, profesori i drugi

---

¹⁰⁵ D. Božić, *Crveni metak*, Valjevo 2003, 23.

od kojih su mnogi kasnije likvidirani, osuđeni na smrt ili dugogodišnju robiju.¹⁰⁶

Za šefa zaječarske OZN-e postavljen je J. Rautović, električar iz Čuprije, a zatim D. Gligorijević iz Zaječara. U njenom formiranju je po naređenju Ostoje Rokića, komandanta vojnog područja Timočke krajine, učestvovao i advokatski pripravnik iz sela Borovca V. Nedeljković, aktivista KPJ, najpre islednik pa okružni i savezni javni tužilac. Pored njega kao islednici se pominju i P. Mišić, N. Bojković, obaveštajni oficiri D. Milošević (u vreme okupacije policijski pisar) i M. Petrović. Vojnim sudom, koji je zasedao u opštinskoj sali, u to vreme su predsedavali M. Ristić i Ilija Dožić, bratanac patrijarha Gavрила Dožića. Svakih petnaestak dana ASNOS je od OZN-e obaveštavan o broju osuđenih i vrsti kazne a neretko su dolazili S. Penezić Krcun i S. Lazarević, pregledali spiskove i sami na licu mesta „presuđivali“.

Nemali broj ljudi stradao je prilikom saslušanja u zgradi OZN-e (koja se nalazila u kući *poznatog političara M. Spalajkovića, ul. Lj. Nešića, i kući industrijalca Antića, ul. Prote Mateje*), ali i u *Starom zatvoru* i krugu *Artiljerijske kasarne* (na ulazu u Zaječar) gde su držani zatvorenici. Računa se da je više stotina ljudi likvidirano bez ikakvog sudskog procesa. Svedok A. Stevanović navodi da je, dok je on bio komandir straže zatvora OZN-e (do aprila 1945), na streljanje izvedeno 700–750 lica, i to na sledeći način: „*Oficiri OZN-e su hapsili. Svi oni koji su dovođeni u zatvor, raspoređivani su po sobama. Svakih 10-15 dana dolazili su J. Rautović, D. Milošević i J. Milutinović i sa*

---

¹⁰⁶ *Spisak intelektualaca sa teritorije I boljevačke brigade koji je sastavila OZNA 1944. radi provere*, Privatna arhiva P. Miloševića, u posedu autora.

sobom su nosili jednu svesku, ulazili su u zatvoreničke sobe i iz nje čitali imena, po dvojice trojice iz sobe, vodili ih sa sobom i smeštali u sobu br. 1, koja se nalazila u blizini ulaznih vrata glavne zgrade. Tu sobu su nazivali **ćelija smrti**. Iste večeri, kada su zatvorenici dovođeni u ovu sobu, u oko 10 sati uveče, u krug zatvora dolazilo je dvadesetak pripadnika bataljona OZN-e koji su sačinjavali uglavnom dobrovoljci. Oni su ulazili u sobu br. 1, u kojoj je obično bilo 60–70 zatvorenika. U početku su ih vezivali kanapom po dvojicu, jednog za drugog, ali kada je jedan prilikom sprovođenja uspeo da pobegne, počeli su da ih vezuju telefonskom žicom.“ Među streljanima je bio i stražarev otac Aleksandar optužen kao četnički jatak; njemu je pred smrt kroz vrata koja je sam čuvao dodao sveću i litar rakije.¹⁰⁷ Kada su ih sprovodili iz zatvora i u vreme egzekucija gašena su svetla u glavnoj ulici i zavođen policijski čas.

Porodice pobijenih nikad nisu videle sudske presude. »Otišao u Rusiji« ili »Otišao u Bor« odgovarano je mnogim očajnim suprugama pred vratima OZN-e. Strelišta su bila na brdu Kraljevica, na putu za selo Vražognac, na Senjaku, Konjskom groblju, kod Artiljerijske kasarne, potoku Zmijanac, Dubokom potoku (na putu za Nikoličevo), jarugama prema Boljevcu, koritu Timoka i šumama pored Tupižnice. Mnogobrojna ucveljena rodbina, koja je kukala i čeprkala nad plitkim jamama streljanih na Kraljevici, silom je rasterivana.¹⁰⁸ „Često se dešavalo da su, oni koji su učestvovali u streljanju, na magarcu ili rukama donosili odeću, obuću i druge stvari streljanih, a

¹⁰⁷ D. Tomić, *Crveno sunce u zenitu II*, Beograd 2004, 326–327, *Svedočenje A. Stevanovića iz Zaječara, Ubijali smo ih kao muve*, Informativne novine 019, br. 2, Zaječar jun 1994.

¹⁰⁸ D. Tomić, *Crveno sunce u zenitu I*, Beograd 2004, 42; *Pogledi*, br. 2 1991, 73.

*onda su se u krugu zatvora, deleći ih između sebe, prepirali ko će koje stvari da uzme. Bilo je i žučnih rasprava u stilu „Ja sam ga ubio meni to pripada!“*¹⁰⁹

»Efikasnost« OZN-e bila je podstaknuta i elementima lične osvete lokalnih funkcionera, pre svih Živana Vasiljevića, sekretara OK KPJ (kome su Pećančevi četnici u toku rata ubili oca), kao i Miodraga Cojića, Momčila Sibinovića i Saše Gligorijevića.¹¹⁰ Tako su u talasu odmazde, sa istinskim kolaboracionistima i ratnim zločincima, glavom platili i zaposleni u Nedićevoj administraciji, nasilno mobilisani četnici, ugledniji i bogatiji građani a neretko i njihovi rođaci i prijatelji koji su se našli na putu uspostavljanja revolucionarne vlasti. Kriterijum za selekciju je često bio samo zanimanje, a sve osude je pratila konfiskacija celokupne imovine. *„Dovodili su ih i vojnici i civili. Ponekom smo uzeli izjavu u dve tri rečenice. Odmah su padale presude, odvođeni su u zatvor a odande na streljanje. Ubijali smo ih kao muve.“* – kaže penzionisani okružni sudija, tada islednik OZN-e N. Bojković.¹¹¹ Od gradskih »buržuja« stradali su Žarko Zečević – predsednik opštine, industrijalac Svetolik Mišić – trgovac i vlasnik bioskopa, Čeda Janković – vlasnik bioskopa, S. Cvetković – glumac, M. Milojković – trgovac, Ž. Spasić *Fifa* – činovnik, A. Ninić – krojač, delovođa J. Nikolić (ubijen u selu Minićevo), S. Dunjić – žena bivšeg pukovnika JV, A. Hočevanar – učitelj, izbeglica iz Slovenije, V. Petković – direktor gimnazije, Mirković i V. Branković – profesori gimnazije, K. Milosavljević – mesar i mnogi

¹⁰⁹ D. Tomić, *Crveno sunce u zenitu II*, Beograd 2004, 326-327, *Svedočenje A. Stevanovića iz Zaječara*.

¹¹⁰ *Zaječar – najbrutalniji zločini u Srbiji, Svedočenje Borivoja Nedeljkovića*, Pogledi br .2 1991, 73.

¹¹¹ D. Vitomirović, *Olako skidanje glava*, Revija 92, br. 45 i 46, 14. jun 1991, D. Tomić, *n. d.*, 327.

drugi. Učitelj Lj. Pajkić iz Lubnice, četnički vojvoda, najpre je linčovan od mase pa likvidiran u krugu zatvora, a streljan je kao četnički oficir i sin predratnog političara N. Uzunovića. Pored nedićevaca i četnika (među kojima je bilo i okorelih zločinaca poput P. Petrovića Maruce iz sela Tople) likvidirani su mnogi zarobljeni *belogardejci* (oko 60) kao porodica Martinov, B. Polhovski, V. Polhitrudov i drugi od kojih su neki navodno „zahvaljivali“ na smrtnoj kazni mireći se sa smrću. U isto vreme na meti su bile i bogate seoske gazde u okolnim mestima. U selu *Sumrakovac* gotovo je zatrta porodica *Milorada Milutinovića*, solunca i narodnog poslanika, koji je sa sinovima Vojislavom, Androm i Živkom streljan po *kratkom postupku* u *potoku Zmijanac*. Sličnu sudbinu doživele su i porodice Ivković i Gočić, kao i učitelj Jović Nikola, izbeglica iz Makedonije pred naletom bugarskog okupatora, koji je optužen za »šurovanje« s četnicima. Među ubijenima su i sveštenici Ljuba Stevanović iz Krivog Vira i M. Milošević iz Osnića. Ž. Rajković iz sela *Leskovca*, optužen za denuncijaciju, pobegao je sa streljanja, a iako oglašen mrtvim kasnije je osuđen na samo šest godina zatvora.¹¹²

Posebno je stradalo selo *Vražogrnac*. Likvidiran je ratni predsednik opštine Vražogrnac *Bajić Aleksandar* i pored toga što se istakao spasavanjem mesta od nemačke odmazde (bio je i kum poznatog komunista Ž. Conića Planinca). Geometar *Trifun Doković* izgubio je dva sina blizanca, koji su streljani u Vražogrnacima, pod optužbom za saradnju sa Gestapom; istog dana po podne stiglo je

---

¹¹² Saopštenje Vojnog suda zaječarskog vojnog područja 30. novembar 1944. (50 lica); Ubijali smo ih kao muve, Informativne novine 019, br. 2, jun 1994; Svedočenje Nestora Prokića i Ivković Janka iz Sumrakovca; Pogledi, br. 2, 1991, 74; Spisak žrtava u Zaječaru i okolini – Privatna arhiva P. Miloševića.

zakasnelo pismeno naređenje o obustavi postupka protiv njih.¹¹³ O jednom slučaju svedoči Mikić Bosiljka, kojoj je muž bio u partizanima: *»Mog svekra Čedomira i devera Vladimira (inače maloletnog) streljali su u Zaječaru između 16. i 21. novembra 1944. To se desilo u jutro, kada su njih 200 oterani na saslušanje na Kraljevicu. Sutradan kada je žena Stana odnela hranu stražar joj je rekao da su joj muža deportovali u Rusiju... Mi smo išle na Kraljevicu ne bi li našli Čedomira i hrišćanski ga sahranili, ali ga nismo našle. Kraljevica je bila puna naroda koji je tražio nekog od svojih. Na zemlji koja je bila krvava mogle su se videti kape i cipele pobijenih.«*¹¹⁴ Postoji i svedočenje o pogibiji Iva Sindika, jednog od retkih Hrvata učesnika kongresa u selu Ba, koji se zadesio u ovom kraju u vreme ove posleratne odmazde: *»Njega i ženu komunisti su streljali u jednoj dolini kraj Timoka. Za njima je ostalo troje maloletne dece. OZN-a je sve iz kuće oduzela pa čak i šporet iako je bila ljuta zima. Najmlađa ćerka je zbog pretrpljenog straha prestala da raste.«* – kaže Branivoje Mikić iz Vražognaca. U selu *Planinica*, u kojem je stradao Radomir, otac okružnog sekretara partije Živana Vasiljevića, streljano je čak 19 lica. Mnogi slučajevi *divljeg čišćenja* su zabeleženi i u selima *Rgotina, Lubnica, Zagrađe i Veliki Izvor*. Ipak najviše je izgleda uhapšeno u selu *Metrišu (Negotin)* – čak 40 lica. Da u Zaječaru nisu streljani samo žitelji svedoči i Živorad Tomić čiji deda je jedno vreme u kući skrivao maloletnog četnika iz Bora Miloša Mitića, koji je kroz prozor dedine kuće video kako partizani sprovode njegovog brata Milorada i još neke

---

¹¹³ Svedočenje Trifuna Dokovića, *Zaječar – najbrutalniji zločini OZN-e*, Pogledi, br. 2, Kragujevac 1991, 74.

¹¹⁴ Isto, 74, Svedočenje Mikić Bosiljke iz Vražognaca.

Borane. Kasnije su saznali da su likvidirani na Kraljevici. Miloš je posle pobegao i preko Bugarske se nekako dokopao Amerike, a o svemu doživljenom u Čikagu je izdao knjigu.¹¹⁵

U vinogradarskom selu *Rajac* kraj *Negotina* novembra 1944. likvidiran je bez suda predsednik opštine Ilija Najdanović, sa još šest uglednih seljaka-monarhista. Mnogi iz negotinskog kraja streljani su na peskovitom brdu *kraj Kobišnice*, a sedište i zatvor OZN-e se nalazilo u današnjoj *zgradi Arhiva*. U *Knjaževcu* i okolnim selima takođe je stradalo više stotina građana, a samo u jednom saopštenju Vojnog suda iz novembra 1944. nalazi se *spisak od 90 imena* među kojima i mnogo uglednih.¹¹⁶

Do polovine novembra u *Boljevcu* i *okolini* likvidirano je oko 150 ljudi, među kojima i bivši predsednik opštine Đura Veljković. Samo dva dana pre davanja amnestije za političke krivce u *Boljevcu* je pogubljeno 127 osoba pred streljačkim vodom kojim je komandovao M. Cojić.¹¹⁷ Dušan N. Tomić, trgovac i industrijalac iz Boljevca, predsednik Boljevačke crkvene opštine i član eparhijskog saveta Timočke krajine, koji se časno držao u toku okupacije i pomagao sirotinju (o čemu je imao potvrdu i lokalnog narodnog odbora), više puta je krajem 1944. privođen u lokalnu OZN-u gde je saslušavan od komandanta M. Cojića. Poslednji put je uhapšen i sproveden u zaječarsku OZN-u 11. decembra 1944, pod optužbom da je pomagao četnički pokret, od kada ga

---

¹¹⁵ Saopštenje Vojnog suda zaječarskog vojnog područja 14. decembar 1944. (62 lica); Svedočenje Tomić Živorada, Pogledi, br. 2, Isto, 77; Ubijali smo ih kao muve, Informativne novine – 019, Zaječar jun 1994.

¹¹⁶ D. Milenović, *Timočki ravnogorski tragičari*, Zaječar 2006, 11; Svedočenje D. Milenovića iz Zaječara.

¹¹⁷ M. Lopušina, *Ubij bližnjeg svog I*, 55.

porodica više nije videla. Nije pomogla ni peticija više stotina građana kojom se tražilo njegovo puštanje na slobodu. Iako nikad nije suđen, konfiskovana mu je sva imovina kao narodnom neprijatelju – fabrika zejtina u Paraćinu, mlin, kuća i rudnik na *Rtnju*, kuće u Boljevcu i Mirovu i drugo. Naknadno mu je tek 31. januara 1946. odlukom Državne komisije pripisano krivično delo pokušaj ubistva i zlostavljanje kako bi se zločin legalizovao. Vrhunac je ipak činjenica da je iscepana čak i stranica u matičnoj knjizi rođenih u Boljevcu gde je Dušan bio zaveden.¹¹⁸

Niš. Posle pretrpljenih ratnih muka i bombardovanja tokom 1944. građani Niša dočekali su 14. oktobra oslobođenje sa velikim optimizmom. Ta radost bila je delimično pomućena činjenicom da je u oslobođeni Niš sa jedinicama Crvene armije ušla i bugarska vojska – dojučerašnji okupator. Bilo je slučajeva da poneko od meštana prepozna među oslobodiocima doskorašnjeg okupatora, a u šali se govorilo: »*Mi vi zarobivme mi vi odrobivme*«. Veliko iznenađenje su predstavljale brutalne represivne mere prema neistomišljenicima, koje je sprovodila OZN-a pod vidom obračuna sa kolaboracijom u prvim mesecima nove vlasti.

Veliki broj Nišlija je nastradao posle naredbe Komande područja grada Niša. Kao i u slučaju likvidacije dobrog dela Nedićeve administracije u Beogradu, i ovde je naredbom rečeno da se svaki rezervni oficir bivše Kraljevske vojske treba da se javi komandi u roku od 24 časa. Na taj način je stradao veliki broj rezervista bivše Jugoslovenske vojske, koji u većini slučajeva nisu pripadali

---

¹¹⁸ D. Tomić, *n. d.*, 58; Isti, *Crveno sunce u zenitu II*, Beograd 2004, 261, 267.

nijednom pokretu. O tome jedan od svedoka Miloš Stanković kaže: »... *I moj otac je pošao da se javi, ali ispred komande ga je sreo prijatelj potpukovnik tada pomoćnik komandanta područja. Izljubili su se kao braća sretni što su obojica preživeli rat. Kada ga je potpukovnik zapitao gde se zaputio, otac je rekao da se mora javiti u komandu. Tad mu je potpukovnik rekao:»Ne smeš da se javljaš, već idi kući ako neko bude došao javite meni«.* Tako je moj otac ostao živ. Mnogi su tada pobijeni. Voja »Vladika« odazvao se naredbi ali se više nije vratio. Starija se ćerka zbog očeve smrti razbolela«. ¹¹⁹ Bojović Božidar, intendantski kapetan, bivše jugoslovenske vojske, takođe je dobio *crveni koverat* da se javi u komandu. Posle zarobljavanja 1941, neko vreme je bio u SDS, da bi 1944. bio nasilno mobilisan u četnike. Pošto se javio uhapšen je 20. oktobra 1944, zatvoren u *Kazneni zavod* posle čega ga je likvidirala OZN-a bez suda. Porodica je decembra 1945. od Sreske komisije za ratnu štetu dobila potvrdu da su ga likvidirali Nemci. ¹²⁰

Već prvog dana oslobođenja OZN-a je počela čišćenje terena stavljanjem pred preki sud ili je u velikom broju slučajeva vršila vansudski progon i likvidaciju »*narodnih neprijatelja*«. Zatvori su se osim u OZN-i nalazili u *Sreskom zatvoru, Kaznenom zavodu, Niškoj tvrđavi, Vojnom sudu*, a postojao je i veliki broj *privatnih zatvora* u zgradama širom Niša. Na osnovu svedočenja postoje indicije da su egzekucije izvođene na brdu *Bubanj*, iza

---

¹¹⁹ Svedočenje Momčila Stankovića, *Partizanski zločini u Nišu 1944–1945*, Pogledi, br. 2, 1991,56.

¹²⁰ Potvrda Sreske komisije za ratnu štetu VI rejona u Beogradu, Ž. UP .br. 1513 od 5. XII 1945; Svedočenje Branka Bojovića, arhitekte iz Beograda, dato autoru aprila 2006.

Kaznenog zavoda, u krugu Niške tvrđave, kao i u selu Krupac kod Aleksinca.

Želeći da se odupre teroru OZN-e, pošto je saznao da su njegovi drugovi oficiri i podoficiri koji su se priključili partizanima posle *proglasa kralja Petra II* (9. septembra 1944) nestali u čistkama, Radomir Stojković je stvorio tajnu organizaciju **TONUS** -*Tajnu organizaciju nacionalista u Srbiji*, koja je imala pre svega propagandni karakter.¹²¹ O delovanju ove organizacije on kaže: *»Ja sam pisao letke koji su se krišom raturali po kafanama (ispod stolnjaka) i svuda po gradu, čak smo poštom nekoliko puta slali letke Đilasu, Moši, Finciju i drugima... Krio sam se do 21. avgusta 1945. godine, kada je zloglasna OZN-a saznala gde se skrivam i počela da lupa na moja vrata. Pobegao sam preko dvorišta i sakrio se ali me je jedna baba prijavila. Sve se to dešavalo pre podne pa se nakupilo mnogo sveta, da je bilo noću ubili bi me na licu mesta.«.* Posle beskonačnog batinanja i ispitivanja u OZN-i održano je tajno suđenje pripadnicima TONUS-a. Prilikom suđenja hrabro se držala učiteljica Dragica Spasić, koja se javno izjasnila da ne voli komuniste i da je zato pristupila ovoj organizaciji. Članovi TONUS-a su tvrdili da su se organizovali jer prema njihovoj proceni *»u Srbiji je u tom periodu pobijeno više od 70. 000 Srba od toga preko deset u Nišu«.* Grupa je ukupno osuđena na 64 godine robije, a prvooptuženi Radomir Stojković na 20 godina. Kaznu je odležao u Zabeli do 1959, kada je uslovno pušten.¹²²

---

¹²¹ Proglas kralja Petra II od 12. septembra 1944. imao je veliko psihološko dejstvo na ljude koji su čekali *„iskrcavanje Engleza i povratak kralja“*. Mnogi iz SDS, četnici, oficiri i podoficiri su se tada priključili partizanima. Opštu zbuđenost odslikava tada nastala sarkastična izreka: *„Mi za kralja kralj za Tita šta će biti bog te pita.“*

¹²² *Partizanski zločini u Nišu 1944–1945, Svedočenje R. Stojkovića, Pogledi*, br. 2, Kragujevac 1991, 56.

Kao i gotovo celoj Srbiji i u Nišu je bilo elemenata *klasnog obračuna*. Mnoge viđenije Nišlije su platile glavom odluku da prihvate okupacioni režim i *gledaju svoja posla*. Krajem 1944. stradali su direktor gimnazije i bivši predsednik opštine Jovan Čemerikić, zatim Andra Milutinović, Bata Sotirović, apotekar Jelić, lekar Nikolić, ciglar Dušan Šterić, pisar Malen Stojanović, sudija Midić iz Aleksinca, Miloje Spasić, Rade Petrović, Stojan Živković, Nikola Vasiljević. Dr Đorđević, poznati vojni hirurg, razboleo se u zatvoru od pegavca i umro; na njegovoj sahrani se okupila masa sveta koju je OZN-a morala da rastera. *Đorđe Jovanović*, potomak kraljevskog dvorskog ćurčije Nikole, poznat kao ugledni domaćin i veliki dobrotvor izbeglicama iz Makedonije i sa Kosova, bio je takođe na meti OZN-e dok je njegov sin Nikola mobilisan u partizane. Najpre je osuđen za »ratnu dobit« na 2 meseca zatvora, iako za vreme rata nije radio, a potom je ponovo uhapšen krajem 1947. pod optužbom da je navodno pomagao pripadnike zavereničke organizacije *Beli orlovi* (njih 14 je tih dana uhvaćeno) koje nije pomagao ni u toku rata. Suđenje je zakazano za 8. maj 1948, ali do njega nije došlo jer je Đorđe navodno izvršio samoubistvo istog jutra.¹²³ *Krsta Novaković*, apotekar i bivši predsednik gradskog poglavarstva grada Niša, oglašen je za ratnog zločinca, uhvaćen nešto kasnije i osuđen u Kruševcu (6. maja 1946) kao ratni zločinac na smrt (pa pomilovan na 20 godina), pod optužbom da je »svojom činjenjem ili nečinjenjem pomagao streljanje građana kao i da je pomagao D. Mihailovića i krio se od narodnih vlasti«. Oni srećniji od Novakovića i Jovanovića prošli su samo sa

---

¹²³ Isto, 57. *Svedočenje Nikole Jovanovića*.

zatvorom konfiskacijom i oduzimanjem »ratne dobiti.« među njima su ugledne niške porodice industrijalaca Ristića, Mitića, Andonovića, Petkovića, Domazeta, Pejića i mnoge druge kao i političara Uzunovića i Cvetkovića.¹²⁴

I okolina Niša nije bila pošteđena sličnih represalija. U selu *Gornji Krupac* u blizini **Aleksinca**, OZN-a je, novembra 1944, likvidirala nekoliko stotina lica jer su odbili da se pridruže partizanima. Zakopavani su u tri reda u dugačkim šančevima. O tome svedoči Sava Banković, koji navodi da je u Aleksincu (oko 7.000 stanovnika) streljano oko 150 osoba i da su od decembra 1945. iz kaznionice u Nišu svake noći sve do polovine februara 1945, kada su stvar preuzeli vojni sudovi, neprekidno izvodili na streljanje najmanje dvadesetak lica za noć. „*Početkom februara prođoše tri noći a da nikog ne izvedoše na streljanje što se dotle nije događalo po pričanju ljudi koji su od početka u zatvoru... Drugi pretpostavljahu da su saveznici saznali za ubijanje ljudi pa su stali u kraj tom zlu*“, piše profesor Sava Banković. Pred vojnim sudovima od aprila osuđeno je više stotina osoba među kojim mnogi na smrt. Tokom aprila – maja 1945. Vojni sud je donosio svakog dana dve-tri smrtno presude. Presude je potvrđivao Viši vojni sud u Kragujevcu, čiji je predsednik bio Mihailo-Mika Đorđević. Osuđeni su između ostalih: D. Pavlović – kolar iz Bačina, dr Milošević – lekar iz sela Velika Pčelica, M. Knezmiljković iz Aleksinca, Mirko Nešić – advokat iz Niša, prof. Udovičić iz Aleksinca, J. Nešić iz Gadžinog Hana, Vladan Nikolić iz Niševca, Branko Medan –

---

¹²⁴ AJ, DK-110, fasc.825-49;S.Stefanović, *Golgota niškog kapitala, Lično i materijalno stradanje niških kapitalista 1945-1959*, Naučni podmladak, Humanitas 3-4, Niš 2005, 174; K. Novaković *se spasao smrti pre svega zahvaljujući činjenici da je preko ćerke bio u srodstvu sa Kočom Popovićem.* – U. Krstić, *Nepristajanje.*

žandarmerijski narednik iz Bosne i drugi. Vojni tužilac J. Vasiljević, pred okupljenim zatvorenicima u Nišu, javno je obelodanio da od njih 150 preko 60 nemaju nikakve šanse i da ih čeka smrtna kazna.¹²⁵

Leskovac. Posle ulaska partizanskih jedinica u Leskovac 1944. tamošnje građanstvo je odahnulo od patnji i ratnih strahota koje im je donela nemačko-bugarska okupacija ali i savezničko bombardovanje 6. septembra 1944 (*Nedelja pacova*), kada je poginulo više stotina lica. Sreća zbog stečene slobode mnogima je brzo raspršena oštrom kampanjom koju je sprovodila OZN-a od oslobođenja 11. oktobra 1944. do početka 1945, protiv »*kolaboracionista i ratnih zločinaca*«. Ova kampanja je, kao i širom Srbije, imala elemente političkog i klasnog obračuna.

Zatvor se nalazio u podrumu *zgrade Okružnog suda, podrumu kuće D. Dimitrijevića- Smejurije, preduzimača Melentija i dr Danila Stoilkovića* koje je OZN-a konfiskovala za »*svoje potrebe*«. U blizini Leskovca u *selu Slavniku*, prema svedočenjima, postojala je neka vrsta koncentraciono-vaspitnog logora a streljanja su vršena i u *Lapotincu, jarugama Gornje i Donje Stopanje* i kod *Poljoprivredne škole*. Pripadnici leskovačke čaršije najčešće su hvatani po okolnim selima gde su se sklonili od bombardovanja čekajući oslobođenje. Posle saslušanja i istražnog postupka koja je OZN-a sprovodila po kratkom postupku, »*osuđene*« su odmah odvodili do obližnjih šuma i vršili egzekuciju. Režirana suđenja (onima koji su suđeni) održavana su i kafani *Tri devojke* u Niškoj ulici. Rođaci pobijenih noću su krišom odnosili tela streljanih i sahranjivali u rodnim selima. Najveći »*neprijatelji*« su

---

¹²⁵ S. Banković, *U predvoriju pakla*, Vršac 1991.

streljani u krugu logora. Pored ratnih zarobljenika (četnika, nedićevaca, ljotićevaca i manjeg broja Italijana) na meti su se našli u klasnom i političkom smislu »nepodobni građani«. Postojali su unapred spremljeni spiskovi ovih lica. Revolucionarni teror oktobra–novembra 1944. imao je izrazito klasno obeležje budući da je ovaj grad bio važan industrijski centar sa brojnom buržoazijom. Na *podugačkom spisku likvidiranih* našli su se: M. Nikolić – ratni predsednik opštine, N. Dinić – potpukovnik i solunac, M. Andrejević – oficir kraljeve garde, T. Herman – oficir, T. Stefanović – direktor pivare, N. Prlja – delovođa, V. Argirović – učitelj, dr D. Radaković – lekar, R. Huber – hemičar, B. Kostić – trgovac, A. Cekić (Leka) – stric lokalnog oficira OZN-e B. Cekića Slezenke, P. Ilić – trgovac, B. Petrović – poznati fudbaler, S. Popović – policijski pisar, V. Kocić – učitelj, N. Stoilković – industrijalac, M. Smejurija – trgovac i bankar, Lj. Dunderović – pekar, P. Tasić-Kope Čaurče – manufakturni trgovac, N. Đorđević – kafedžija, R. Stojković – stolar, V. Cvetković – trgovac, B. Mitić – kafedžija i mnogi drugi. Vojni sud 13. korpusne vojne oblasti izdao je saopštenje 19. novembra 1944. u kojem navodi 37 imena streljanih *narodnih neprijatelja*, uglavnom lokalnih »buržuja«. ¹²⁶

N. Stamenković, vlasnik gumare *Morava*, koji je preminuo jula 1944, čak je posthumno oglašen narodnim neprijateljem zbog privredne saradnje, da bi mu se konfiskovala imovina. Takva je sudbina zadesila trgovca G. Dimitrijevića i P. Tasića –»čika Kope« koji su streljani u Slavniku a prema priči njihovog komšije: »Njih dvojica su

---

¹²⁶ S. Dimitrijević, *Kuća doktora Danila*, Leskovac 2002, 142-143; *Saopštenje Vojnog suda XIII korpusne oblasti od 19. novembra 1944*, u posedu autora.

*bili veliki domaćini, koji nisu bili politički orijentisani. Navodno je za vreme rata Gradimir »pomagao« četnike».*¹²⁷ Mika Stanković, vlasnik istoimene fabrike vunениh tkanina, koja u vreme okupacije nije radila, osuđen je od Suda časti a njegov brat Blaško streljan odmah po oslobođenju dok im je sva imovina konfiskovana kao kolaborantima. Na listi kolaboranata našli su se i drugi fabrikanti iz tog kraja – Teokarovići, Vranjkovići, Petrovići, Jovanovići, Popovići... Industrijalac *Blagoje Tasić*, vlasnik fabrike štofa osnovane 1927. koja u vreme rata nije radila, odmah je uhapšen po oslobođenju zbog navodne saradnje sa okupatorom, zatvoren i mučen neko vreme u podrumima Opštinskog suda. Porodica ga nikad nije videla, grob mu se ne zna, niti im je poznato da postoji sudska presuda.¹²⁸

Ljudi su naročito bili iznenađeni sudbinom uglednog zubara dr Vladimira Dolenca: » *Za vreme rata Nemci su često dolazili u kuću dr Dolenca jer je njegova kuća jedina u gradu imala gramofon. Kad su partizani došli u grad neko ga je prijavio pa je odmah streljan zbog saradnje sa neprijateljem. Mnogo kasnije se saznalo da je dr Dolanc pomagao partizane u lekovima i zavojima*«. ¹²⁹

Slična je bila sudbina i žene šeširdžije i trgovca Koste Mitrovića, Olge, poreklom Austrijanke, koju su Nemci zaposlili u komandi zbog poznavanja jezika. Mnogi Leskovčani su se izvukli iz zatvora zahvaljujući njoj, pa se tako spasao i D. Narandžić, poznati komunist iz ovog kraja. Međutim, kad su partizani ušli u grad bez saslušanja su je streljali. Učitelj Petrović iz *Bogojevca*, koji se pre rata

---

¹²⁷ *Konc-logor u Slavniku, Svedočenje Stojanović Čede*, Pogledi, br. 2, Kragujevac 1991, 58.

¹²⁸ *Svedočenje M. Tasića*, TV dokument *Crveni doba* RTS-2, A. Otašević, *Sudbina pobedjenih*, NIN, 25. oktobar 2000.

¹²⁹ AJ, DK-110, fasc. br. 825-172, *Presuda okružnog suda u Leskovcu*.

isticao kao radikal, takođe je streljan posle oslobođenja u *Slavniku*, iako je bio veoma omiljen u svom mestu o čemu govori i pokušaj Bogojevčana da mu 70-ih godina podignu spomenik, koji su tadašnje vlasti sprečile. U *Lebanu* su streljani ratni predsednik opštine D. Popović, M. Babović – službenik poreske uprave, M. Radosavljević – piljar, P. Grozdanović – abadžija iz Lebana i drugi viđeniji građani. U *Vlasotincu* je likvidiran V. Gorunović – učitelj, N. Živković – mesar, V. Živković – student šumarstva i mnogi drugi. Prema svedocima, samo u Grdeličkoj opštini je streljano oko 100 lica – »narodnih neprijatelja«. ¹³⁰

Prvi i najžešći represivni talas usledio je oktobra i novembra 1944. kada je obavljen najveći deo *čišćenja*. Osim načelnih političkih i klasnih motiva u ovakvom trenutku (dok je još uvek dominirala ratna psihologija) imali su svakako ulogu i lični motivi mržnje, zavisti i osvete. Po bahatosti i osvetoljubivom temperamentu naročito je upamćen izvesni *Živojin Stanković-Koreja* koji je žario i palio gradom neposredno po oslobođenju. Akciju čišćenja u Leskovcu su vodili lokalni oficiri OZN-e: B. Cekić-Slezenka, I. Miljković Icko i Đ. Kozak.

Kosovo. Srbi na Kosovu, kao brojno slabiji tokom rata, bili su žrtve terora koji su sprovodili *balisti* – Šiptari, saradnici okupatora. Međutim, još u ratu ispoljavana je i netrpeljivost komunističkih aktivista prema građanima koji se nisu solidarisali sa njihovim pokretom. Tako je maja 1942, posle dobijanja pretnji i ucena, ubijen *Hadži-Ljuba Petronogić*, trgovac i bankar, ugledan građanin Prizrena, a iste godine i iz istih razloga izvršen je atentat na *Srećka Čemerikića*. Partizanska vojska je oslobodila Prizren 17.

---

¹³⁰ *Svedočenje Lazić Mirka*, Pogledi, br. 2, 1991, 58–59, S. Dimitrijević, n. d., 163–166.

novembra 1944. Posle oslobođenja, prema svedočenju Bogoljuba Gadžića, u talasu *divljeg čišćenja* jedan za drugim bivaju likvidirani bez suda i utvrđivanja krivice sledeći ugledni klasno-politički nepodobni građani Prizrena: A. Bašić – trgovac (45), P. Stanković – trgovac (55), P. Đukanović – službenik (45), V. Đorđević – preduzimač (46), R. Đorđević – građevinski tehničar (27), Đ. Đorđević – učitelj (25), R. Čemerikić – domaćica (25), R. Mrvaljević – domaćica (25), O. Stevanović – građevinski tehničar (27), V. Anđelković – zemljoradnik (27), D. Gogić – službenik (27) i S. Gadžić (56) – preduzimač i mnogi drugi. Prema svedočenju prof. dr R. Ljušića, njegovog rođaka su krajem 1944. u Istoku kao 19-godišnjaka partizani odveli na streljanje. Još oktobra 1942. u Prištini je ubijen lekar-operator Nikola Radojević, a po ulasku partizana u grad decembra 1944. i njegova žena Ljubica, takođe lekar, jer su bili bliski pokretu JVO. Sličnu sudbinu imalo je i na desetine drugih uglednih građana Prištine i okoline.¹³¹

Slučaj *Gadžić Stojka* (1888–1944). Rođen u Sredskoj, opština Prizren, građevinar koji je nasledio porodičnu profesiju prenošenu s kolena na koleno. Učesnik u Prvom svetskom ratu i otac šestoro dece. Između dva rata pečalbario u Rumuniji i SAD. Po povratku radio u Prizrenu kao građevinski preduzimač, stekao solidno imanje i izgradio crepanu – ciglanu u Landavici kraj Prizrena. Za vreme okupacije hapšen i držan u logoru dok mu je Albanac »zakupio« i vodio ciglanu u kojoj nije bilo mesta za Srbe. Posle oslobođenja, kao jedan od uglednih Srba

---

¹³¹ Potvrda Vojnog suda Skoplje o streljanju Milice Radojević 2. decembar 1944 (u posedu autora); *Svedočenje Ljubomira Radojlovića* iz Beograda; P. Milošević, *Jugoslovenska vojska u otadžbini 1941–1945*, Beograd 2005, 160; *Izjava prof. dr R. Ljušića*, RTS 1, 21. novembar 2004.

nekomunista, među prvima je uvršten u spisak za likvidaciju. Do 30. novembra 1944. prinudno je radio na opravci mosta u mestu Pirane kod Prizrena. Na dan 30. novembra 1944. uhapšen je u centru Prizrena, a u noći između 4/5. decembra 1944. streljan. Porodica nikad nije dobila sudsku presudu, a u rešenju o konfiskaciji imovine R. br. 192/45 izričito stoji „*sudska presuda ne postoji*“. Raspolaže se i potvrdom Republičkog javnog tužilaštva broj 504/94. od 18. aprila 1995. da protiv Gadžić Stojka 1944–1945. nije vođen nikakav krivični sudski postupak.¹³²

Prema albanskom stanovništvu se ipak postupalo taktičnije, jer se smatralo da će lako prihvatiti komunističke ideje i prići partizanskom pokretu s obzirom na neprijateljstvo prema Kraljevini Jugoslaviji odnosno „*velikosrbskom hegemonizmu*“. Ni to, međutim, nije urodilo plodom, jer je u proleće 1945. buknuła masovna pobuna pod Šabanom Polužom. Zavedena je Vojna uprava, a ustanak je uz velike žrtve ugušen.

Kruševac. U Kruševac su najpre ušli četnici Dragutina Keserovića 14. oktobra 1944, posle tročasovne borbe u kojoj je zarobljeno više od 1000 Nemaca i belogardejaca. Istog dana u grad je ušla i Crvena armija praćena partizanima, koji uz njenu pomoć potpuno preuzimaju kontrolu nad gradom (tom prilikom dolazi čak do sukoba između četnika i Rusa). Već sledećeg dana počinje *veliko čišćenje*, koje je potrajalo do januara 1945. godine. U njemu je, uglavnom na vaninstitucionalan način, likvidirano više stotina »*domaćih izdajnika*«. Partijski aktivisti i protagonisti dešavanja na ovom terenu R.

---

¹³² *Svedočenje B. Gadžića*, Privatna arhiva likvidiranih bez suda i utvrđivanja krivice advokata P. Popovića.

Lepenac i D. Milosavljević tvrde, međutim, da je u tom naletu suđeno »samo 250–300 lica« i to oko 40% na smrt.¹³³ Neretko »četnicima« je poklanjan život da bi se borili na Sremskom frontu u prvim borbenim linijama. Organizovan je preki sud u kojem su bili Raša Lepenac, Desimir Milosavljević i Vlada Bajčetić koje su Kruševljani prozvali »crna trojka«. Tamnice i mučilišta nalazili su se na više mesta u gradu: *Realna gimnazija, predratni zatvor, kuća inž. Žike Cvetkovića, Nagulićeva kuća, zgrada današnje konfekcije Zvezda, Kazneni zavod (Sivi dom), podrum Živanovića* (danas bilijar sala) i mnoga druga. Masovna streljanja su vršena *na Moravi, na Slobodištu, u Garskom potoku* (verovatno najviše), *na Borjaku, pod Bagdalom, u Globoderu* i ostalim župskim središtima.

Revolucionarni teror odslikava i *Saopštenje Vojnog ratnog suda od 7. novembra 1944.* sa spiskom od 29 streljanih samo tog dana zbog »izdajničke i protivnarodne delatnosti«. Među njima su dva maloletna učenika M. Ljutić i V. Sevalc (17-godišnji izbeglica iz Slovenije), sveštenik B. Jovanović, novinar M. Jerotijević, lekar I. Đorđević, abadžija M. Cvetković kao i svi muški članovi porodice kafedžije Dragoslava Ljutića.¹³⁴

U *Garski potok* nisu dovođeni samo ljudi iz Kruševca već i sa strane, najviše iz Čuprije i Toplice, svedoči Vlasta Popović iz Belih Voda (sela nadomak Kruševca) koji je uspeo pobjeći sa streljanja u Garskom potoku i promeni stranu (stupi u partizansku vojsku) ali je kasnije (1947) uhapšen i osuđen na 17 godina zatvora koje je u Sremskoj Mitrovici robijao sa poznatim Kruševljanima – B.

---

¹³³ *Pismo Raše Lepenca*, Pogledi, br. 2, 1992, 182.

¹³⁴ *Saopštenje Ratnog Vojnog suda u Kruševcu od 7. novembra 1944* (u posedu autora).

Pavlovićem, Đ. Budimirovićem, braćom Mišić, S. Bankovićem – sveštenikom, braćom Protićem i apotekarem Krstom Novakovićem – bivšim predsednikom opštine.

Miodrag Milojević, prisilno mobilisan u četnike 1944, imao je drugu sudbinu: » *Mene su uhapsili 15. oktobra u selu Bele Vode i sproveli me preko Velike Drenove i Medveđe u Kruševac. Saslušavan sam u Kruševačkoj gimnaziji, gde se nalazio zatvor sa preko 200 ljudi, od Raše Lepenca u prisustvu više lica iz Jastrebačkog partiznaskog odreda. Pre saslušanja su nas tukli i maltretirali, nisu nam davali vode. Pošto mi nisu ništa našli poslali su me na Sremski front ..*«. ¹³⁵

Poseban vid terora ispoljen je prema viđenijim i bogatijim Kruševljanima. Grupa od 42 trgovca i bogataša streljana je novembra 1942. u selu *Globoder, na Moravi i pod Bagdalom*. Na spiskovima streljanih su: Milanče Sretenović, Miloš Stambolić, lekar Iva Đorđević, Sreten Panić, Tadić, učitelj Nikola Mihajlović, Ljubiša Terzić, *sveštenici* Ješa Novaković (brat predsednika opštine K. Novakovića), Boža Jovanović, M. Nikolić, R. Antonović i D. Popović, učitelj Nikola Mihajlović, advokat Nakić Milan i mnogi drugi. Takođe su hapšeni »*gradski buržujci*« Stefan Perić – vlasnik parfimerije *Ledi*, Đura Vasiljević – staklar, Dimitrije Đorđević – trgovac, Manča Kostović, Zojić Dimitrije, Dragi Petrović i drugi. Osude je pratila obavezno konfiskacija celokupne imovine. Stefan Perić o tome govori: »*Pošto su mi sve oduzeli, poslali su me na robiju zbog crne berze. Dva puta sam robijao i to jednom dve, drugi put tri godine*«. Najvećem broju počišćenih, u

---

¹³⁵ *Svedočenje Miodraga Milojevića –Kruševac*, Arhiva Udruženja političkih osuđenika i žrtava komunističkog režima.

prvom talasu, nije ni bilo suđeno, već su ih posle rutinske provere odvodili na stratište.¹³⁶ Potpukovnik jugoslovenske vojske Vasić Mihajlo, zarobljen 1941, logoraš u Osnabriku do kraja 1943. kada je zbog bolesti pušten, streljan je u Maloj Drenovi bez suđenja iako je saradivao sa partizanima, a njegova porodica i danas ne zna gde mu je grob.¹³⁷ Bivši predsednik opštine Kruševac i gradskog poglavarstva u Nišu, *Krsta Novaković*, imao je sreću da bude uhvaćen nešto kasnije i, mada osuđen na smrt maja 1946, kazna mu je ipak (na intervenciju Koče Popovića) zamenjena vremenskom.¹³⁸

O tome kako su izgledali procesi pred preki sudom svedoče samo oni koji su samo igrom slučaja preživeli. Milorad Branković ih ovako opisuje: *»Na prekom sudu sudija me nije ni pogledao. Stražar mu se obratio: »Ovoga u sobu 9!«, na šta mu je sudija samo klimnuo glavom. U Nagulićevoj kući je bio po zlu čuveni zatvor, iz koga je malo ko opstao. Mnogi su podlegli batinama, odakle su ih tovarili na kamione i noću zakopavali na Slobodištu, gde su ih čekale iskopane rake. Kasnije su me sproveli na streljanje odakle sam pobegao zahvaljujući mraku i poznavanju terena oko Bagdale.«* Milan Petronijević je imao sličnu sudbinu pošto je uhapšen juna 1945. i zatočen u zatvor *Nagulićevo kuću*. Razlog njegovog stradanja je što je u vreme streljanja Kruševljana negde rekao: *»Ovi su deset puta gori od Nemaca!«*. Neko ga je prijavio, a pravo ga je čudo spaslo od streljanja u Garskom potoku: *»Nismo bili vezani i to me je spaslo. Počeo sam da bežim koliko me*

¹³⁶ *Zapisi sa Madžnog groblja, Svedočenje Vlaste Popovića, Pogledi, br. 2, 44.*

¹³⁷ *Svedočenje unuka Rolanda Vasića (sada u Francuskoj) dato autoru 17. januara 2006.*

¹³⁸ Streljanje je navodno sprečio Koča Popović, jer je K. Novaković kao predsednik opštine sprečio masovnu odmazdu Nemaca nad civilima 1941, kao i zato što je slao sanitetski materijal i partizanima a ne samo četnicima. – U. Krstić, *Neprijatelj*; AJ, DK-110, fasc. 825, jed. 49.

noge nose. Kasnije mi je pomogao jedan železničar i prebacio teretnim vagonom do Niša, gde sam kod brata od tetke našao utočište.«¹³⁹

Četnici su često pokušavali da promene stranu, naročito u jesen 1944. posle apela kralja Petra II, ne bi li spasili glavu, ali ne uvek uspešno o čemu svedoči i sledeća dojava OZN-i: » Izveštavam Odseku za zaštitu naroda. Da je Božidar Nacković bijo u četnike u korpus Keserovića. On je sproveo naši Vranjanci u korpus u Kruševac kao zarobljenici i tu su zaklani. Posle oslobođenje Kruševac našao sam ga u Vrnjačku Banju ... On je rekao komandantu da hoće da ostane kod nas dobrovoljno u vojsku. Pošto mu je i sin bijo kod nas u III-oj četi I bataljona...« (gramatičke geške u originalu – nap.aut.).¹⁴⁰

Za masovne likvidacije građana i ratnih zarobljenika u Kruševcu prema svedocima najodgovorniji su: Milan Luković, Raša Lepenac, Lazar Trifunović, Marko Mesić (komandant *Prve jugoslovenske brigade*, sastavljena pretežno od Hrvata sa Istočnog fronta)¹⁴¹ Vlada Bajčetić, Dragoljub Popović i Čeda Mihajlović, a posebno se naglašava delatnost *Miodraga Tripkovića Madže*, koji se počinjenim (ne)delima prema svedočenjima dugo javno hvalio. Pritisak OZN-e na stanovništvo u ovom kraju nešto je splasnuo tek posle stupanja na snagu *amnestije od 28. septembra 1945.*

Sličnoj torturi bilo je izloženo i stanovništvo **Kuršumlije, Blaca** i okoline. Revolucionarni teror nije poštedeo ni ugledne ratne veterane iz Prvog svetskog rata. *Dragomir*

¹³⁹ Svedočenje Branković Milorada, Pogledi, br. 2, 1991, 44; Svedočenje Petronijević Milana, Isto, 44.

¹⁴⁰ AS, Zamaljska komisija za suđenje ratnim zločincima i saradnicima okupatora, G-25, F-28, Izveštaj Dragoljuba Stevanovića OZN-i od 16. novembra 1944.

¹⁴¹ Rođak poslednjeg jugoslovenskog predsednika Stipe Mesića.

Avramović (1884–1944), rođen u Beloljiniu kod Blaca, poznati heroj iz Prvog svetskog rata, odlikovan dvema *Karadordevim zvezdama*, maja 1945. iznenada je uhapšen na ulicama Blaca. Uhapsio ga je *oznaš Stanko Milosavljević-Resavac*, pripadnik ozloglašanih u ovom kraju »*draguških ateista*«, koji su se pročuli po progonu sveštenika i zakucavanju crkvenih vrata. Prilikom hapšenja oduzet mu je sav novac, čak i džepni sat sa srebrnim lancem. Upućen je pod stražom u Kuršumliju »*na dalja proveravanja*«. Međutim, u blizini na *Spanaćkom brdu* pretučen je i likvidiran. Te iste noći sestre su pronašle mrtvo telo svoga brata. Sedam godina kasnije, unuk Dragoljub je sreo *Stanka Resavca* u Vranjačkoj Banji i prepoznao dedin sat sa srebrnim lancem kada ga je upitao koliko je sati.¹⁴² U Vrnjačkoj Banji je uhvaćen 16. decembra 1944. sveštenik, protojerej i stavrofor Sava Banković, osuđen od Vojnog suda u Nišu na smrt streljanjem zbog podrške JVO, da bi kasnije Viši vojni sud u Kragujevcu preinačio kaznu na 15 godina robije koju je izdržao u KPD S. Mitrovica.¹⁴³

U **Vrnjačkoj Banji** zatvor OZN-e je bio u vili *Atina* gde je docnije podignut *hotel Park*. Odmah po ulasku patizana u Banju počela su hapšenja i streljanja. Uhapšeni su: pukovnik M. Živanović, u vreme rata upravnik doma za đake izbeglice, K. Stanojčić, učitelj M. Dželebdžić, D. Miković – profesor istorije u gimnaziji i drugi. Spiskovi likvidiranih lepljeni su po izlozima i banderama. Islednik

---

¹⁴² *Svedočenje Dragoljuba Avramovića*, Privatna arhiva advokata Prijezde Popovića.

¹⁴³ M. Garčević, *Političari građanske orijentacije u KPD S. Mitrovica*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd 2003; J. Oblaković, *Titovi kazamati u Jugoslaviji*, 41.

OZN-e je bio nesvršeni student prava iz Stopanje Žika Radovanović.¹⁴⁴

U **Kraljevu** je takođe došlo do hapšenja i egzekucija odmah po oslobođenju grada (29. novembra 1944). U prvim akcijama, između ostalih, uhapšen je inž. Zoran Marković. On je u organizaciji *Zaštita omladine* u okviru *Nacionalne službe* revnosno radio na regulaciji Ibra i Zapadne Morave (po njemu je jedan kanal nazvan *Zoranov kanal*). Među prvima je uhapšen i streljan bez suda pod optužbom da je ratni zločinac, izdajnik i narodni neprijatelj. Građani Kraljeva su uzalud svedočili i potpisivali peticije da Marković nije izdajnik niti da je bio u bilo kakvim vojnim formacijama.

Partizanski komesar i funkcioner OZN-e Ratko Dražević iz Raške o revolucionarnom teroru u Kraljevu kaže: „*Ja sam svoju Rašku očistio tako što sam streljao samo pet ljudi... Mi smo streljali u zimsko doba u podrumu OZN-e u Kraljevu. Nismo mogli nigde da ih vučemo pa smo ih jednog preko drugog ređali... Kad smo napunili sklonište bacili smo bombe, da padnu drveni nosači i sve zatrpamo i zauvek predamo zaboravu. Danas u toj zgradi živi oko 500 ljudi i niko ne zna koliko je nevinih ljudi, iskrenih demokrata, ugrađeno u njene temelje, samo što nisu bili po ukusu nas komunista.*“¹⁴⁵ Zna se i za imena 42 lica koja su streljana 1944–1945. u zoni Mileševskog korpusa, najviše iz *N. Varoši, Božetića, Bele Reke i Jaseničkog Trudova*. Egzekucije su najčešće vršene u *kanjonu Uvca*.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ S. Banković, *U predvoriju pakla*.

¹⁴⁵ M. Lopušina, *Ubij bližnjeg svog*, 137; *Partizanski zločini u Srbiji 1944–45*, Pogledi 1991.

¹⁴⁶ *Spisak streljanih u zoni odgovornosti Mileševskog korpusa 1944/45*, Privatna arhiva dr Pavla Miloševića.

U **Topoli**, kada je mesto prilikom napredovanja prema Beogradu oslobodila partizanska vojska, stradao je Petar Stevanović iz Mitrovčića kod Topole, *čuvar dvora i vrtlar kralja Petra i Aleksandra Karađorđevića*. Uhapšen je, mučen i držan u zatvoru u Topoli da bi potom bio prebačen u Arandjelovac gde mu je presuđeno. Ista sudbina zadesila je neke druge *narodne neprijatelje*, kao i jednog od najbogatijih ljudi tog kraja Acu Nikolića iz Maskara. Leševi su zatrpani *ispod današnjih temelja banke u centru grada*.¹⁴⁷ Prilikom zauzimanja **Arandjelovca**, zarobljeni četnici (mnogi od njih prisilno mobilisani), kao i kolaboracionisti iz ovog grada i okoline streljani su kod *Sokolane, u magacinu Krste Cincarina, na Bukulji i drugde*.¹⁴⁸ Iz zatvora u *jevrejskoj vili Maler izveden je juna 1945.* crnogorski mitropolit Joanikije Lipovac, koji je sa 70 sveštenika izbegao iz Crne Gore, i streljan sa još 30 zatvorenika pod Bukuljom. Glavnu reč su vodili lokalni funkcioneri OZN-e – R. Đoković, Ž. Nestorović i B. Riznić.

U resavskom okrugu posle oslobođenja **Svilajнца** i okoline (8. oktobra 1944) delovanjem partizana i Crvene armije, došlo je do sličnih oblika *revolucionarnog terora*. Odmah po oslobođenju, pošto su se smestili u *kuću Danila Jeftića*, organi OZN-e počeli su sa čišćenjem terena od Nemaca i »domaćih izdajnika«. Zatvori su se nalazili u *zgradi OZN-e i Konopljari*, saslušanja i suđenja po kratkom postupku su se odvijala u *kafani Takovo*, dok su presude izvršavane uglavnom noću kod *Rasadnika, u Konopljari, Opštinskim livadama ili u koritu reke Resave*. Ovakav način

---

¹⁴⁷ *Smrt kraljevog vrtlara, Svedočenje A. Stevanović, Pogledi, br. 2, jun 1991, 72.*

¹⁴⁸ *Svedočenje Radomira Maretića, Isto, 72.*

obračuna potrajao je do leta 1945, a najžešći je bio u prvim mesecima posle oslobođenja. Tačan broj streljanih Nemaca, kolaboracionista i ratnih zločinaca se ne zna; savremenici i svedoci ih procenjuju na više stotina među kojima mnogi to nisu zaslužili. Pouzdano se zna da je preki sud novembra 1944. osudio na smrt sledeće građane: *Milisava Filipovića, Slobodana Nikolića, sudiju Živojina M. Cankovića, Božidara Vasiljevića, Božidara Stamatovića, Miroljuba Anastasijevića, Čedu Donića, Savu Petrovićan, načelnika Naumovića* i mnoge druge građane Svilajнца i okoline.

O stradanju svoga muža svedoči Zora Canković: » *Na Petkovdan 27. oktobra 1944. u našu kuću su banula dva civila bez petokrake na čelu i odvela mog muža na saslušanje u kafanu Takovo... Ujutro sam otišla da vidim muža u zatvoru rečeno mi je da je odveden u Jagodinu. Streljali su ih o Đurđici 16. novembra 1944. godine u Rasadniku. Dva tri dana smo u Rasadniku palile sveće dok nas »nove vlasti« nisu oterale. Na tom mestu prethodno su bili iskopani rovovi, podigli su ih Rusi kao protivavionsku odbranu. Osam sati posle streljanja moga muža i drugih stigla je depeša o prekidu streljanja bez prethodnog suđenja.*«¹⁴⁹

Požarevac je oslobođen 15. oktobra 1944. Posle bombardovanja (u kojem je poginulo i oko 100 meštana) u grad su ušle jedinice Crvene armije. Još u noći 14. oktobra 1944. ruski vojnici sa broda *Jenisej* poharali su parohijski dom i matretirali sveštenstvo.¹⁵⁰ Radost zbog ponovo stečene slobode bila je umanjena incidentima sa oslobodilačkom vojskom (bahato ponašanje, pijančenje,

---

¹⁴⁹ *Svilajnačka pasija groblja, Svedočenje Zore Canković, Isto, 66.*

¹⁵⁰ S. Jović, *Utamničena crkva*, Beograd 2002, 30.

silovanja crvenoarmejaca) kao i potonjom energičnom akcijom OZN-e na čišćenju *narodnih neprijatelja*.

Od novembra 1944. do juna 1945. veliki broj građana prošao je kroz zgradu OZN-e, koja se nalazila u *Nemanjinoj ulici*. Najveći broj smrtnih kazni i u ovom okrugu, sa i bez odluke suda, izvršen je prvih meseci posle oslobođenja. Na mestu današnjeg suda radio je *Vojni sud* a presude su izvršavane na starom *Petrovačkom putu*, u *koritu V. Morave*, na *brdu Čačalici*, *selu Smoljinac* i drugde. Bandere u Požarevcu su bile oblepljene mnogobrojnim saopštenjima *Vojnog suda komande vojnog područja Požarevaca* sa spiskovima streljanih narodnih neprijatelja. Takvih spiskova bilo je do početka 1945. (kad prestaju da se objavljuju) desetak, a sadržali su po 40–50 imena streljanih.

Mnoge osuđene su prisilno mobilisali četnici ili nedićevci kao golobrade mladiće poput Miše Bojovića, Ranka Vujića, Čede Markovića, Velje Anđelića, Janka Kostića i Petra Miljkovića koji su streljani u *koritu Velike Morave* u novembru 1944. Dvadesetogodišnji fijakerist Perić Milovan i tek punoletni Lazarević Dimitrije, tek mobilisan u četnike, doživeli su istu sudbinu. Osveta oslobodilaca našla je oduška čak i u likvidaciji lokalnog harmonikaša Radovana Arsića, grobara Ilije Janoševića kao i »*ljubavnica nemačkih oficira*«, Mione Radivojević i 20-godišnje Jelice Germanović.¹⁵¹ Streljan je i bivši radikal P. Račić, koji je izdržao kaznu za atentat u KPD Zabela.

I drugi su stradali jer su za vreme rata na razne načine »*sarađivali sa okupatorom*«. *Miodrag Jeličić* (1883),

---

¹⁵¹ Saopštenje br. 2 *Vojnog suda Komande vojnog područja Požarevac o suđenju ratnim zločincima* 3. od decembra 1945 (u posedu autora).

solunac i vazduhoplovni potpukovnik, advokat i jedno vreme predsednik požarevačke opštine, odmah po oslobođenju osuđen je na smrt da bi posle nekoliko meseci bio pomilovan na 20 godina robije.¹⁵² Emigrant iz Rusije *Venštajn* je pre rata bio profesor nemačkog jezika u Požarevcu. Na početku rata Nemci su ga uzeli za tumača. Kada su se Nemci povlačili on je mogao da ode sa njima, ali pošto za vreme rata nije okrvavio ruke ostao je u gradu, misleći da ga komunisti neće dirati. To ga je, međutim, koštalo života. Njega su zajedno sa Savom Milićem, zubarem Ilarionom Rutarem, sreskim načelnikom Stefanovićem i predsednikom opštine streljali na *brdu Čačalici*. Kao klasni neprijatelji pod vidom privredne kolaboracije streljani su i industrijalac Sava Milić, bankar Vladimir Stanišić, zatim domaći Nemci Bergman Nauman – direktor rudnika, poslastičar Nudl Anton, rudarski inženjer August Doringen kao i ruski emigranti Petar i Milan Kozlov.¹⁵³ I drugi lokalni »kapitalisti« u Požarevcu su loše prošli: Šuhartu je oduzet bioskop, Devićima lanac trgovina, pa su se (ako bi se i provukli bez zatvora) od najbogatijih ljudi u gradu vrlo brzo pretvarili u one koji su živeli od tuđe pomoći ili pak *krčmili* ono što im nove vlasti nisu uspele da zaplene.

Slično je bilo i u okolnim mestima. U selu *Šapine*, od prekog suda oglašen je za narodnog neprijatelja i izdajnika, te po kratkom postupku streljan sveštenik Živojin Arsić, a njegova znatna imovina je konfiskovana.¹⁵⁴ Streljani su i

---

¹⁵² J. Oblaković, *n. d.*, 48–50.

¹⁵³ *Saopštenje br. 2 Vojnog suda Komande vojnog područja Požarevac o suđenju ratnim zločincima od 3. decembra 1945* (u posedu autora). U to vreme je stradala i skojevka Vera Miletić, navodno pod optužbom da je bila izdajnik u redovima komunista, u još nerasvetljenim okolnostima.

¹⁵⁴ Iz lične arhive likvidiranih bez presude i utvrđivanja krivice advokata Prijezde Popovića, *Svedočenje porodice Ž. Arsić iz Šapina; Svedočenje Milošević Stanoja iz Šapina*, dato autoru jula 2003.

opštinski delovođa u selu *Brzohodu* Milan Ranković, komandant sela *Toponica* opančar Života Marijanović, komandant sela *Kasidol* Čedomir Pajkić i drugi.¹⁵⁵ Tanasije Savić, milinar iz *Osipaonice*, početkom novembra 1944. odveden je i streljan bez presude i znanja porodice. Polovinom 1945. imovina mu je konfiskovana kao streljanom narodnom neprijatelju, bez uvida najbližih u sudski proces i presudu.¹⁵⁶

Dragoslav Kocić, trgovac i predsednik opštine **Kučevo**. Jedan od najuglednijih i najimućnijih ljudi u kraju uhapšen je od strane OZN-e pred kraj 1944. i odveden iz Kučeva u Požarevac. Proneo se glas da je streljan, ali porodica nikad nije saznala ništa o njegovoj sudbini, da li je sahranjen i gde se nalaze njegovi posmrtni ostaci. Pretpostavlja se da je, s obzirom na antikomunistička uverenja i veliki ugled i bogatstvo, bio opasan zbog uticaja koje bi imao na narod. Na osnovu izveštaja Republičkog javnog tužilaštva broj KTR 148/94 od 30. marta 1995. »*ne postoji sudski niti bilo koji drugi dokazi da je protiv pokojnog Dragoslava Kocića vođen bilo kakav sudski postupak*«. ¹⁵⁷

Smederevo. Revolucione čistke u gradu počele su odmah posle oslobođenja krajem oktobra 1944. Tokom prva dva meseca presudom prekih sudova (ali i bez suda) streljano je više stotina Smederevaca, među kojim i mnogi nevini ili bar koji bi se u normalno vreme provukli sa blažom zatvorskom kaznom. Hotelijer Milan Pavlović, u čijem je vlasništvu između ostalog bio i hotel *Avala* u centru Smedereva, osuđen je kao narodni neprijatelj a

---

¹⁵⁵ *Saopštenje br. 2 Vojnog suda Komande vojnog podučja Požarevac o suđenju ratnim zločincima od 3. decembra 1945* (u posedu autora).

¹⁵⁶ *Svedočenje Savić Alekse iz Požarevca* januar 2006.

¹⁵⁷ *Svedočenje porodice Kocić*, Arhiva likvidiranih bez presude i utvrđivanja krivice advokata P. Popovića.

imovina mu je konfiskovana. Dugu listu streljanih predvode bivši predsednik opštine R. Dimitrijević, sveštenik Milan Milić, M. Bolić – prof. gimnazije, Georgijević – bankar, R. Lela – veleposednik, V. Vladislavljević – činovnik komeserijata i mnogi drugi »buržuji«. Petar Kodžas, vlasnik mlina u centru grada, uhapšen je i osuđen 1945. a imovina mu je konfiskovana, kao i direktor gimnazije iz *Smederevske Palanke* D. Marković koji je odveden u logor *Metino brdo* kod Kragujevca.¹⁵⁸

Srpska pravoslavna crkva je početkom 1990. u molitvama pomenula 450 imena žrtava za koje postoje potpuni podaci. Stradali su i Srbi, izbeglice iz Hrvatske. Očevidac događaja Aleksandar Đuričić je rekao »*da se nije moglo predvideti ko će biti streljan a ko ne. U nekim slučajevima žrtve su ubijane u samom gradu na licu mesta, ostali su po pravilu vođeni kroz grad u donjem rublju, a potom streljani na obali reke Jezave (danas parking fabrike Želvoz). Kada je pre dve decenije fabrički krug proširivan nađeni su ostaci žrtava koji su potom preneti na drugu nepoznatu lokaciju*«. Od obližnjih mesta najviše streljanih se pominje u selima Radinac i Lipe. U mestu Rudine kod Smederevske Palanke streljan je Momčilo Manojlović, sin sveštenika Miće, dok je on sproveden u logor *Metino brdo* kod Kragujevca. Iz sela Mali Požarevac u blizini Smedereva odvedena su, sa još nekim seljacima iz Malog Požarevca, Male Ivanče i okoline, četiri člana porodice *Grujić*, bez suda streljani *na ušću Gročice* u Dunav (Grocka) i bačeni u Dunav. U drugoj grupi, predsednik seoske opštine Mala Ivanča – *Isa*

---

¹⁵⁸ Svedočenje Petra Pavlovića dato autoru novembra 2005; *Pogledi*, specijalno izdanje, br. 1, 2004.

Jovanović Žmurić, sproveden je u Grocku, streljan i bačen u Dunav kod današnjih silosa. Mesni sveštenik u Grockoj Božidar Jašić ubijen je 10. oktobra 1944, a potom i njegova dva bliska rođaka Branko i Milivoje. Petočlana porodica Radić iz Malog Požarevca Nikola i Novka sa sinovima Živodragom i Miloradom i ćerkom Milevom likvidirana je 1944. iz osvete.¹⁵⁹

U maloj opštini **Sopot** ukupno je obelodanjeno oko 200 imena žrtava revolucionarnog nasilja. Najviše u selima Mali Požarevac – 34, Mala Ivanča – 31, Mali Popovići – 24, Ropočevo – 20, Nemenkuće – 12, Sibnica – 10 i drugim. Uglavnom se radi o klasno-politički nepodobnim građanima optuženim za kolaboraciju – opštinskim delovođama, seoskim kmetovima, učiteljima, trgovcima, zanatlijama, kafedžijama, sveštenicima ali i antikomunistički nastrojenim seoskim gazdama i seljacima. Veći deo likvidiran je bez ikakvog suda, a imovina im je konfiskovana.

Jagodina. Grad je 17. oktobra 1944. oslobodila Crvena armija i uz znatne gubitke (oko 1000 poginulih). Odmah iza njih nastupala je partizanska 15. udarna brigada (sastavljena uglavnom od »bosanaca«) sa zadatkom da očisti teren. Čistke su, osim sudskim presudama, vršene i bez njih. Mnogima je najpre »presuđeno« pa su im naknadno skrojene optužnice. Kao zatvor je poslužio *Klefišov podrum* (danas pogon *Juhora*). Kroz razne zatvore prošlo je od oktobra 1944. do maja 1945. oko tri 3-000 ljudi. Manjem broju javno je suđeno u zgradi hotela *Palas*,

---

¹⁵⁹Arhiv Udruženja žrtava komunizma, *Izjava A. Đuričića* agenciji BETA 31. oktobra 2004, prilikom pomena žrtvama iz novembra 1944; A.Otašević, *Sudbina pobeđenih*, NIN, 25. oktobar 2001, *Svedočenje M. Grujić; Pakao u Sopotu, Spisak streljanih lica u Smederevu u jesen 1944*, Pogledi, specijalno izdanje, br. 1, 2004.

dok su mnogi zločini utvrđivani do juna 1945 – deset meseci posle streljanja. Prema iskazima svedoka, streljanja više od 1.000 »izdajnika« izvršavana su na *Konjskom groblju, Arčalijskom potoku, Đurđevom brdu, Bresju, na putu za Rakitovo i Moravištu kod sela Ribare*. Glavnu reč su vodili Lj. Milosavljević Keva, sekretar OK KPJ, kao i lokalni poverenici OZN-e.

Između ostalih tada su streljani viđeniji predstavnici jagodinske *čaršije* – advokati, trgovci, industrijalci, sveštenici kao što su: T. Đorđević, S. Ristić, K. Mironja, P. Mišić, U. Pažin, J. Putniković (praunuka vojvode Putnika), sveštenik M. Živković, bivši sreski načelnik H. Kandić i drugi. Likvidirani su i major JVO Milić Rausavljević, oficiri Paraćinskog korpusa Romić i Cvetković, kao i Slovenac Jozo Šušterič, dobrovoljac iz Prvog svetskog rata i rezervni kapetan koji je u toku okupacije bio činovnik u fabrici cementa Popovac. Za smrt svojih najbližih mnogi su saznali iz saopštenja koje je OZN-a u cilju zastrašivanja lepila po gradu; u njima je stajalo da je smrtna kazna odmah izvršena. Takvo je *Saopštenje ratnog vojnog suda u Jagodini od 20. novembra 1944.* kojim se oglašava streljanje 12 narodnih neprijatelja.¹⁶⁰

Bogati vlasnici su po pravilu osuđivani kao *ratni dobitnici* ili kolaboracionisti, a imovina im je u ime naroda konfiskovana. Na robiju su osuđeni Teodor-Teo Klefiš, poreklom Italijan, jedan od najbogatijih Jagodinaca, J. Bekerus – koji je imao najviše akcija u Jagodinskoj pivari, Đurić – vlasnik lanca trgovina, Jocić – vlasnik rudnika i zemljoposjednik, braća Tasić – vlasnici najvećeg mlina i drugi. » *Celo partizansko rukovodstvo se uselilo u kuće*

---

¹⁶⁰ *Saopštenje Ratnog Vojnog suda u Jagodini od 20. novembra 1944* (u posedu autora).

trgovaca i predratnih bogataša« – primetio je jedan od svedoka.¹⁶¹ Najubedljiviji primeri stradanja u posleratnim čistkama jesu slučajevi Tomislava Đorđevića, ratnog predsednika opštine, kao i Uroša Pažina policijskog pisara iz Jagodine.

Tomislav Đorđević, ugledan advokat iz Jagodine, jedan od 1300 kaplara, ranjavan u Prvom svetskom ratu, delom nemačkog porekla (Raušenbah), pokršten. Tokom rata zamoljen od Jagodinaca da bude predsednik opštine ne bi li ih zaštitio od Nemaca što je u više navrata i činio. Priča njegove ćerke Lidije potpuno liči na onu o sudbini prof. B. Popovića (Beograd), kao i mnogih drugih: *»Moj tata je izgubio glavu samo zato što nije hteo da poslušava svog pisara Stevu Gorbunova, koji mu je budući da je imao prilike da vidi izbliza sovjetsku revoluciju, savetovao da se skloni na neko vreme dok se ne smire nervozni partizanski revolveraši. Ali zašto da moj tata negde beži? Bila sam na njegovoj strani... Bila sam ponosna na svog oca što je odbacio savet svog pisara, jer je Ruse desetak dana kasnije sačekao hlebom i solju*«. ¹⁶²

Međutim, porodici je ubrzo *presela* radost zbog oslobođenja. U njihovu kuću se najpre smestio štab 15. udarne brigade, potom je oduzet radio-aparat, da bi 3. novembra 1944. uhapšen i sam vlasnik: *»Tačno u deset uveče 3. novembra, dva vojnika su upala u našu kuću i pozvala oca saopštavajući mu da imaju naredbu da ga uhapse. Vidno uzbuđen, tata se oprostio od nas poručujući nam da budemo dobre i da će se on možda još noćas vratiti jer nema zbog čega da strahuje.*« Bio je neko vreme

---

¹⁶¹ *Tiranija bosanskih partizana, Svedočenje Blaška Ristića, Pogledi, br. 2, 1991, 69.*

¹⁶² *Isto, 70; Svedočenje ćerke Lidije Đorđević.*

zatvoren u Klefišovom podrumu, a komesar – njihov »podstanar« – obećavao je da će se zauzeti da se što pre vrati. Prvi znak da je streljan bio je kad su joj zajedno sa posuđem, u kojem mu je donosila hranu, vratili i očevu tabakeru, da bi potom pročitala na uličnom plakatu kako je »osuđen na smrt streljanjem zbog pokolja, mučenja i zlostavljanja stanovništva«. Tri dana posle streljanja porodica je izbačena na ulicu, da bi potom postala socijalni slučaj živeći kao podstanar od milostinje sve ređih prijatelja.

Uroš Pažin, policijski pisar poreklom iz Livna. Rat ga je zatekao u Skoplju odakle je sa ženom i četvoro dece izbegao i našao uhlebljenje u administraciji. Radio je, iako nije voleo Nemce, zbog čega je u toku 1943. i zatvaran. Bilo je poznato da nije učestvovao u progonima komunista. Odmah po ulasku partizana u Jagodinu bio je uhapšen. »Dok je moj otac bio zatvoren u Klefišovom podrumu, Jakov Đuričić kome je sin bio u partizanima, skupio je tri stotine potpisa Jagodinaca za oslobađanje Uroša Pažina iz komunističke tamnice. Međutim vraćajući se iz škole ne sluteći ništa strašno, bila sam šokirana kada sam pročitala na plakatu ime moga oca i još jedanaestorice na kojem je pisalo velikim slovima: Kazna je izvršena odmah streljanjem!«. ¹⁶³

U **Ćupriji** su po oslobodenju (početkom oktobra 1944) narodni neprijatelji streljani na strelištu Artiljerijsko-podoficirske škole. Postojao je poseban sreski zatvor koji se nalazio u blizini crkve. Saslušanja su vršena noću i uz glasnu muziku, a poziv na saslušanje optuženih za izdaju i kolaboraciju u početku je često značio i smrtnu presudu.

---

¹⁶³ Isto, 71; Svedočenje Mile Pažin.

Prema svedocima, od viđenijih građana streljani su: D. Marković – trgovac, D. Tasić Mika –trgovac, M. Jovanović – direktor gimnazije, M. Milenković Parizlija – trgovac, J. Andrejević Talijan – fijakerist, Đ. Isajilović – advokat i druge ugledne ličnosti.¹⁶⁴

U susednom **Paraćinu** OZN-a je oko 10. oktobra 1944. zaposela *zgradu Glavičke banke* u glavnoj ulici, koja je imala duboke podrumne i rešetke na prozorima. Sudilo se po kratkom postupku, a tokom noći su vršene egzekucije u širem rejonu grada. Za dlaku su izbegli smrt ugledni preduzetnici **braća Teokarovići** – *Slavko, Lazar i Branko*. Još daleke 1884. njihov otac je pokrenuo posao sa tekstilom u Paraćinu i izgradio sopstvenu hidrocentralu na Crnici. Kako se posao razvio Lazar je osnovao fabriku i u Vučju. U vreme rata, po rečima ćerke Nevene, bili su pasivni i nisu se opredeljivali ni za jednu stranu. Po oslobođenju Vlada i Slavko su uhapšeni novembra 1944. i osuđeni na smrt na javnom procesu u Jagodini aprila 1945 (istovremeno kad i Lazar u Leskovcu) da bi im zatim kazna bila preinačena na 20 godina.¹⁶⁵ Doušnik OZN-e iz Paraćina Dušan Radović teretio ih je, kao i druge viđenije »*gazde*« iz Paraćina (J. Milenkovića – vlasnika bioskopa, trgovce Stankoviće, Goluboviće i druge), da su novčano pomagali četnički pokret.¹⁶⁶ Celokupna imovina fabrike u Paraćinu i Vučju, stanovi, kuće i vile u Beogradu, kao i zemljište bili su konfiskovani. Nemajući kud porodica je najpre živela kod prijatelja. No, budući da su Vlada i Lazar pristali da saraduju da bi se novac koji su posedovali iz švajcarskih

---

¹⁶⁴ K. Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2004, 288–291.

¹⁶⁵ Pesuda br. 321/1945, u posedu autora dobrotom Nevenke Teokrević; *Svedočenje Nevenke Teokarović iz Beograda*, novembar 2004.

¹⁶⁶ AS, Zemaljska komisija za suđenje ratnim zločincima i saradnicima okupatora, G-25, F-28, *Izveštaj II odseka OZNE Opunomoćstvu okruga pomoravskog 13. februara 1945.*

banaka vratio u zemlju, kazna je zamenjena za vremensku i smanjena. U zatvoru su zbog toga imali i povlašćen status *slobodnjaka*, radili su kao stručni savetnici u fabrikama *Ivan Milutinović i Vlada Ilić* i često dolazili kući.¹⁶⁷

Saopštenje Vojnog ratnog suda Pomoravskog ratnog područja od 13. novembra 1944. donosi spisak još 26 streljanih građana Paraćina i okoline na kojem se nalaze, između ostalih, učiteljica Milanka Cvetković i sveštenik Aleksandar Jevremović.¹⁶⁸ Gimnazijalac Božidar Cocić, predsednik Omladinskog ravnogorskog odbora, mobilisan je najpre na Sremski front, a onda, po prijavi jednog skojevca, izveden pred sud u Jagodini i osuđen na 20 godina robije. U Sremskoj Mitrovici je robijao u istoj ćeliji sa S. Moljevićem.¹⁶⁹

Užice. Prvi elementi klasne revolucije (označene potom kao *levo skretanje*) ispoljeni su već u vreme *Užičke republike* novembra 1941, kada je stradao izvestan broj građana pre svega »*nenarodnoh elemenata*« među trgovcima, zanatlijama, lekarima i profesorima. Na smrt je osuđen i streljan 29. novembra 1941. novinar – ugledni komunista Živojin Pavlović *Ždrebe*, rodom iz sela Mušvete kod Užica, navodno zbog brošure (*Bilans sovjetskog termidora*) koja tada nije bila na liniji partije kritikujući staljinizam. Zbog izdaje pokreta i saradnje sa policijom saslušavan je od Krcuna, Rankovića, Dedijera i Đilasa. Razmere tadašnjeg terora i veličine masovnih grobnica u Krčagovu, Sevojnu, Gluvačkom potoku i drugde

¹⁶⁷ „Kasnije je Lazar Teokarović budući veoma sposoban dogurao je do važnog mesta u Privrednoj komori Srbije, pa ga je sam Tito kada je šezdesetih obilazio Leskovac poveo sa sobom i „gazda Lazu” koji je dobio ništa manji aplauz na dočeku u tom gradu“, Projekat suočavanje s totalitarnim nasleđem, *Svedočenje Nevene Teokarović i Svetlane Velmar Janković*, TV dokument *Crveno doba*, RTS 2, 29. februar 2004.

¹⁶⁸ *Saopštenje Ratnog vojnog suda Pomoravskog okruga 13. novembar 2004* (u posedu autora).

¹⁶⁹ *Sve smo ih noćas postreljali*, Pogledi, specijalno izdanje br. 1, april –maj 2004, 46.

savremenici procenjuju na više od 100 lica – 87 samo 29–30. novembra 1941. godine.¹⁷⁰

Još radikalniji revolucionarni teror nastupio je s prvim danima oslobođenja Užica (prvog, 24. septembra 1944. i drugog oslobođenja polovinom decembra 1944). Imajući neograničenu moć OZN-a je tada vansudskim putem ili farsičnim sudskim postupcima, sa kolaboracionistima i ratnim zločincima, stavila pod udar klasne i političke neprijatelje revolucije. Razmere ovih represalija nemoguće je sasvim precizno utvrditi, ali se na osnovu brojnih svedočenja može zaključiti da broj žrtava nije mali. Kao i svuda u Srbiji, mnogo su brojnije žrtve *divljeg* vansudskog progona.

Osuđeni su iz zatvora odvođeni na razne lokacije kao što su *Skojevski park, brdo Pora, Krčagovo* (danas Gradska bolnica), *Stari grad* (Terazije), između *zgrade Arhiva i kuće Veselinovića*, na rovove i »*tranšeje*« iznad carine, kod *Uromevačkog potoka, uvale u Buaru* i druga mesta, gde su presude izvršavane. U Užicu je izašao na zao glas izvesni »*Lakan*«, »*visok mrk i koščat*«, koji se proćuo kao nemilosrdan dželat i sa voljom izvršavao egzekucije narodnih neprijatelja. Vidan Mićić, partizanski likvidator, seća se da je pod komandom Krcuna i P. Stambolića po oslobođenju u Užicu i drugim mestima usmrtio više od 400 lica a po S. Gavriloviću u toku celog rata čak blizu 2.000. od kojih neke gvozdenim maljem.¹⁷¹ Ipak, G. Škoro govori o *samo* 252 streljana saradnika okupatora i 127 odbeglih

---

¹⁷⁰ S. Gavrilović, *Živojin Pavlović*, Beograd 2001, 169-198; Kao žrtve se navode i Čedo Zaharić, Stojko Filipović, Andrija Filipović, kovač Radivoj Maslarić, slikar »*solunac*« Mihailo Milovanović i drugi – A. Đurić, *Crvena kuga*, 161.

¹⁷¹ Neobjavljeni *Memoari Vidana Mićića* u posedu S.Gavrilovića; M. Lopušina, *n. d.*, 118.

četnika i njihovih jataka u posleratnom periodu na teritoriji užičkog okruga.¹⁷²

Na udaru se našla užička »buržoazija«. Osuđeni su pekar B. Todorović, prota Ratko, trgovac P. Pržiljević, knjižar S. Đukić, D. Pećinar – kao jatak četničkih bandi, K. Milekić, M. Milinković i K. Šunjarević, Meandžići, Krstići, Ilići, sveštenik Milan Pašić i mnogi drugi. OZN-a je likvidirala šefa železničke stanice Badžovića i M. Todorovića – saobraćajnog kontrolora iz Užica, jer su, prema nekim svedocima, suviše znali o pošiljkama papira koje je, navodno, nemački Gestapo slao novembra 1941. u vreme *Užičke republike*.¹⁷³

Naročito je interesantan slučaj **Andrije Mirkovića**. Ugledan gradski trgovac i predratni predsednik opštine, otac petoro dece suđen je u dva maha. Najpre mu je posle drugog osobođenja Užica 17. decembra 1944 (i povlačenja nemačke grupe armija »E« novembra 1944) konfiskovana imovina kao ratnom dobitniku i narodnom neprijatelju, osim 10% nužnog za život. Pošto se vratio kući pred Božić 1945. ponovo je uhapšen, posle čega ga porodica više nije videla. Sada je optužen od strane Vojnog suda za učešće u nekom prekom sudu tokom okupacije zajedno sa ljudima koje uopšte nije poznao. Osuđen je bez ikakvih svedoka, po kratkom postupku, u tajnosti i streljan. U Užicu se znalo da je ovaj ugledni čovek mnoge spasavao nemačkih zatvora i logora na Banjici preko svojih veza, između ostalih i Krcunovu sestru komunističku aktivistkinju Milenu i majku Dadu.¹⁷⁴ Mnogima je davao *na veresiju* i bio rad da

---

¹⁷² G. Škoro, *Istina je u imenima*, Beograd 2002.

¹⁷³ A. Đurić, *Crvena kuga*, 211–230, S. Jović, n. d., 185; *Pogledi*, br. 2, 1991.

¹⁷⁴ Postoji predanje da je S. Penezić Krcun navodno obećao A. Mirkoviću da mu zbog toga „neće faliti dlaka s glave“, *Svedočenje Vladimira Prohороva*, TV dokument *Crveno doba*, RTS 2, 2004.

materijalno pomogne u teškom vremenu. Čerke su mu nosile hranu u zatvor sve dok im 9. aprila 1945. nije rečeno da je streljan, kako je to potom i obnarodovano. Porodica je kasnije saznala da ga je lično likvidirao *Lakan* na Uromevačkom potoku krampom, pošto je sam iskopao raku.¹⁷⁵

I u okolnim mestima na meti su bile »četničke« porodice, a naročito masovna streljanja zabeležena su u selu *Vardi (na Povelnu)*. Takav je slučaj u selu *Grobnice* gde je uoči Svetog Nikole 1944. likvidirana porodica Bogdanović. U selu *Ravni* streljani su krojač Ž. Đoković, fotograf J. Radojević iz sela *Radovanjci* i M. Rajaković, narodni poslanik i ministar iz Bajine Bašte.¹⁷⁶ Posebno je zanimljivo iskustvo *Save Kostića*, četnika iz sela *Bioske*, koji je bio najpre u Užičko-zlatiborskom odredu a dve godine kasnije sa Đujićevim četnicima. Vraćajući se u Srbiju ranjen je, pa je ležao u Valjevskoj bolnici sa desetinama ranjenih četnika. Posle ulaska Šeste ličke u Valjevo (15. septembra 1944) pukim slučajem je izbegao smrt i uz pomoć »jednog starog solunca« dokopao se sela Bioske. Međutim, tamo je mobilisan u partizane u poslat u Bosnu, gde je dezertirao, a vrativši se u Biosku predao se »narodnoj miliciji«. O zatočeništvu u podrumu OZN-e kaže: »Pod istragom sam bio tačno šest i po meseci. Svake noći izvodili su zarobljene i streljali ih u tranšejama iznad Carine. Prve noći su odveli Dragomira Vračarića i Andriju Jevremovića. Saslušavanje je bilo samo noću. U podrumu je bilo vlažno, a nekad nas je bilo toliko da smo morali

---

¹⁷⁵ Svedočenje Dušanke i Olge Mirković, kćeri Andrije Mirkovića, TV emisija *Crveno doba*, 21. februar 2004.

¹⁷⁶ *Krcune, Užice te zaboravit neće! Svedočenje M. Sindelića i M. Obučine*, Pogledi, br. 2, 1991, 47.

celu noć da prestojimo. Hranu smo dobijali jednom dnevno i to komad proje i neku kuvanu repu.»¹⁷⁷ Preki Vojni sud na čelu sa M. Cicvarićem, početkom 1945, osudio ga je na 4 godine zatvora sa teškim prisilnim radom i konfiskacijom. Kaznu je služio u valjevskom logoru *Vistad* gde se, kako svedoči, tada nalazilo i do 6.000 zatvorenika. Užička OZN-a je bila nezadovoljna blagom presudom pa je tražila reviziju pred terenskim Vojnim sudom Sandžačke divizije, do koje na njegovu sreću nije došlo. Tokom njegovog robijanja viđenije Valjevce i neke osuđene četnike iz *Vistada* odvodili su na strelište Petog puka. Pošto je *logor Vistad* rasformiran preostali broj osuđenika razmešten je u Požarevac, Bor i Niš. Kostić je u Nišu bio oko dva meseca da bi ga potom prebacili u Bor, gde je u Štraf-lageru radio do amnestije u jesen 1945. godine.

U **Užičkoj Požegi** i okolini stradalo je takođe više stotina meštana. Spisak za progon davali su lokalni aktivisti po selima, kao i AFŽ. Uglavnom se radi o oficirima, trgovcima, seoskim gazdama bliskim ravnogorskom pokretu kao što su rezervni potpukovnik Lj. Jovićević i njegov brat Dobrivoje, šofer A. Ilić, mesar Lj. Stanisavljevića, ćerke sveštenika Spire Ostojića Dušanka (među prvima završila prava u Požegi) i Ljubica, braća Džinović kao i mnogi drugi. Poznata su imena preko 150 žrtava iz ovog kraja, među kojima i 54 imena đaka iz Požeškog korpusa JVO. Najupečatljiviji, kao svojevrsna paradigma građanskog rata i revolucije, jeste slučaj *Petka Tanovića* – uglednog komunista, španca i visokog funkcionera KPJ, koji je u cilju sprovođenja revolucionarne pravde odobrio streljanje sina Radojice, aktivnog u

---

¹⁷⁷ *Svedočenje Save Kostića, Pogledi, Isto*, 48–49.

ravnogorskom pokretu. Petko je ovu stvar krio od supruge i ćerke, ali se sve saznalo od majora OZN-e koji je vršio istragu. Kasnije je mentalno poremetio i ubrzo umro.¹⁷⁸

Valjevo. I u Valjevu su građani bili iznenađeni žestinom obračuna sa »narodnim neprijateljima« bez obzira na to što su Valjevo i okolina slovili kao *Kalabićev kraj* i leglo *đikana*, kako su četnike pogrdno nazivali Krajišnici. Odmah po oslobođenju Valjeva 15. septembra 1944. OZN-a je počela čišćenje izdajnika i saradnika okupatora, u prvom trenutku često bez ikakvog sudskog postupka. O radu prekog Vojnog suda u Valjevu jedan od članova veća Vuletić kaže: »Predsednik prekog suda bio je bivši valjevski advokat Ž. Đermanović a ja član veća. Dođu partizani i donesu akt i podatke o čoveku koga treba osuditi na smrt. Sudimo po svršenom poslu, oni ga pre toga već bili bacili negde u potok. Mi smo morali da presudimo onako kako su od nas tražili politički komesari, da nismo i nas bi pojeo mrak.«¹⁷⁹ O kakvim se procesima radilo govori i podatak da je izvesni sudija Dragojlović tokom 1945. dva puta suđen pred Okružnim sudom u Valjevu za isto delo kolaboracije – prvi put na 10 godina, drugi put na smrt.¹⁸⁰

O razmerama progona zasad se može slutiti samo iz iskaza svedoka i savremenika. Prema njima prepun je bio *Stari zatvor* (zgrada *Valjevske banke*), kao i zatvori u zgradi činovništva (firma *Jablanica*) i u objektu na mestu današnje *Duhovne akademije*. Posle presuda po kratkom postupku ili čak i bez njih, egzekucije su vršene uglavnom ispod bivše

¹⁷⁸ *Svedočenje Ivka Jovanovića*, Pogledi, specijalno izdanje, br. 1, 2004; *I. Jovanović*, pitomac predratne Vojne akademije, oficir JVO u Zlatiborskom odredu je i sam odrobijao 20 godina u S. Mitrovici.

¹⁷⁹ D. Božić, *Crveni metak*, 32.

¹⁸⁰ *Izjava advokata Đ. Ninkovića*, TV emisija *Utisak nedelje*, B 92, 4. decembar 2005.

*kasarne Petog puka, brdu Krušik, kao i u »zvekarama« oko valjevskih sela (naročito Rajkovića, Robaja, Žabara i drugih). Ovdašnjom OZN-om je rukovodio major Dragan Đurić, a u ovom poslu pomagao je i KNOJ.¹⁸¹ U oktobru i novembru 1944. čak su pojedini skojevski aktivisti sprečavali da rodbina streljanih istakne na kuće crne barjake, smatrajući to osobenim vidom protesta. U Valjevu je postojao i *sabirni logor u krugu preduzeća Vistad* (danas *Krušik*) do 27. jula 1945, kada je izmešten da bi se napravio prostor za stanovanje jedinica JA, uglavnom *krajiških brigada*, koje su imale zadatak da pacifikuju teren od ostataka JVO-a. U logoru je bilo u tom trenutku nešto više od 1.000 zatvorenika, u Niš je upućeno 700, a za Zabelu određeno 350 logoraša.¹⁸²*

O streljanjima u *Petom puku* Vladimirka Simić koja je izgubila muža, sveštenika Dušana, kaže: »...*Ozna je Dušana odvela u zatvor dva dana po oslobođenju, tamo je boravio 12 dana. Tog petka sam mu zadnji put nosila hranu... Krijući sam sa ženama iz sela Kotešnice danima odlazila na Peti puk i čeprkala po ostalim leševima ne bi li pronašla svog Dušana... Kada se sneg počeo topiti mogle smo da razaznajemo lica ubijenih, videla sam tamo Miku Krstića, Krstu Radojčića, Mihajla Desivojevića ... bili su goli i vezani žicom. Svog muža i pored danonoćnog traganja nisam uspela da nađem.*«¹⁸³

OZN-a se služila i trikovima (viđenim i u drugim okruzima). Odmah posle oslobođenja je proturena vest po okolnim selima da će onaj koji nije okrvavio ruke biti

---

¹⁸¹ Svedok S. Radovanović u knjizi *Grgur Icanović* zbog navoda imena egzekutora proganjan je od UDB-e, a knjiga je dugo bila prokazana u Valjevu, M. Lopušina, *Ubij bližnjeg svog*, 117.

¹⁸² Arhiv KPD Zabela, *Matična knjiga br. 3/45*; B. Dimitrijević, *Građanski rat u miru*, 72.

¹⁸³ *Valjevo – 4000 streljanih, Svedočenje Vladimirke Simić*, Pogledi, br. 2, jun 1991, 52.

amnestiran ili će mu biti suđeno. Tako su stradali Nikola i Radovan Smiljković, M. Savić, P. Baković i M. Jovašević. Kada su se predali, OZN-a ih je odmah odvela u Peti puk gde im se gubi trag.¹⁸⁴ Tamo su stradali i mnogi drugi ugledni Valjevci: J. Babić, B. Medenica, R. Vukobrat, M. Mitrović, G. Tabaković. Ilija Majstorović, direktor gimnazije i ugledni prosvetni radnik u Valjevu, ubijen je u noći krajem 1944. u ataru sela Gornji Mušić. Zakopan je u nekom zabranu, a žena ga je otkopala i sahranila na valjevskom groblju. Sličnu sudbinu doživeo je i lekar Vlada Popović, rođeni sestrić Ljube Davidovića, inače aktivista okružnog ravnogorskog odbora. Jedan od vidova kazne za imućnije »*nenarodne elemente*« u Valjevu bila je i *konfiskacija imovine*, neretko praćena vremenskim zatvorskim kaznama. Sretenu Nediću, (rođaku Neška Nedića), oduzeta je sva imovina, trgovcu Anđelku Mihajloviću sve zgrade (danas preduzeće *Elind*), hotel *Gođevac* – vlasništvo porodice Gođevac (danas preduzeće za preradu kože – *Milan Kitanović*), Petkoviću i Unkoviću oduzeti su mlinovi i centrala na Gradcu, kao i mnogim drugim.

Ni šira okolina Valjeva nije bila pošteđena represalija, naročito prema lokalnim funkcionerima iz vremena okupacije. U selu *Rajkovići* su streljani Aleksa Jovanović, I. Pivaljević, J. Vidić, B. Vidić, D. Đuričić, D. Tomašević i učitelj Miroslav. U selu *Robaje* ubijena su tri brata Pavlovića sa majkom Pelagijom. Potere za preživelim i skrivenim četnicima po valjevskim zaseocima trajale su sve do početka pedesetih.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ Isto, *Svedočenje Miloša Smiljkovića*, Pogledi, br. 2, jun 1991, 53.

¹⁸⁵ Isto, *Svedočenje Miloja Liknića iz Rajkovića*, 52, *Svedočenje M. Šutića*, Crveno doba, RTS 2, 2004.

Pripadnici Prvog šumadijskog odreda *Milan Blagojević*, u selu *Trbušnjaci kod Ljiga*, streljali su 10. oktobra 1944. petoricu meštana *Liplja* – G. Lakića, S. Lakića, M. Jevtića, D. Antonijevića i T. Stevanovića, kao i J. Randića i V. Jankovića zbog toga što su bili u prijateljstvu s četnicima (dolazili im na večeru) i što su učestvovali u okupacionoj upravi. Nije uslišena peticija oko 40 meštana *Liplja* za oslobođenje njihovih komšija.¹⁸⁶ U selu *Ivanovci*, takođe u kačerskom okrugu, streljani su *Aleksandar Leka Stanojčić* – delovođa i *Milomir Savić* – četovođa i komandant sela pod okupacijom. Nisu pomogle ni garancije i peticija meštana sela da su se oni držali časno i štitili narod. Uhapšeni su sprovedeni u Ljig, a potom u Valjevo gde su streljani (Peti puk ili Maljevačke livade). U selu *Popadić* iznad banje Vrujci, od novembra 1944. do proleća 1945, nekoliko ljudi je streljano bez odluke suda. Najviše u noći 4/ 5. juna 1945 – petoro, prilikom odmazde, u sklopu potere OZN-e za odmetnutim četničkim komandantom D. Mihailovićem koji je uspeo da pobegne iz Valjevskog zatvora. Najviše je stradala porodica *Mihajlović* iz čije kuće je streljano troje – Milomir, Juca i Zorka pod optužbom da su pomagali četnike. U *Stepojevcu* je po oslobođenju likvidiran lekar R. Marković (Nemci su ga zatvarali na Banjici), a S. Srećković – kafedžija i komandant mesta, solunac, bivši žandarm bio je meta osвете komuniste M. Petrovića koji ga je krivio za smrt svoga brata. U selu *Bošnjeno* streljani su bez suda, krajem septembra 1944, seoski četovođa *D. Lazić* i još četvoro meštana osumnjičenih da su imali veze s četnicima.¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ D. Božić, *Crveni metak*, 11.

¹⁸⁷ *Isto*, 33; *Svedočenje Slobodana Markovića iz Beograda* dato autoru 2. juna 2006.

U napredovanju prema Beogradu čistka neprijatelja revolucije izvršena je najpre u okolnim podavalskim selima. Postoje svedočenja potomaka žrtava, kao i svedoka, o streljanju 18 meštana **Belog Potoka** bez odluke suda. Po njima, viđeniji građani: V. Gavrilović – trgovac, Ž. Vićentijević – kafedžija, M. Obradović – delovođa, M. Đorđević – kafedžija, M. Živković – kafedžija, Đ. Divac – kafedžija, M. Živanović – mesar, R. Petrović – železničar i još 10 zemljoradnika iz ovog mesta odvedeni su u *Lisičiji potok*, vezani žicom, streljani i plitko zakopani. Porodica streljanog V. Gavrilovića tvrdi da im nikad nije dopušteno, iako su pokušavali, da ostatke ekshumiraju i prebace na seosko groblje. *Svetozara M. Dušića*, učitelja iz *Umčara*, koji je u toku rata bio u nemačkom vojnom logoru (Nirnberg – Osnabruk) po povratku 7. oktobra 1945. premlatili su motkama do smrti seoski aktivisti posle predizbornog zbora koji je držao Draža Marković.¹⁸⁸

Čačak. Odmah posle oslobođenja čačanskog kraja, početkom decembra 1944, usledio je radikalni obračun sa kolaboracionistima i političkim neistomišljenicima. Čačak je, kao uporište »četnika« i izdajnika«, posebno bio na meti revolucionarnih snaga. Egzekucija označenih kolaboranata i ratnih zločinaca u Čačku od strane OZN-e vršena je na nekoliko lokacija, kao što su *pomoćni stadion FK Borac*, *pored Morave*, u blizini čačanske klanice (*Kazanica*), *Krasojevića zabran*, *Turski potok*, *Zoćevića zabran*, *Preljina* i mnoga okolna sela. Kao glavne protagoniste ovog terora svedoci pominju funkcionere čačanske OZN-e O. Savkovića, P. Vasovića, Spasića i druge, a za zločine je

---

¹⁸⁸ Svedočenje B. Gavrilović i V. Čarapić iz *Belog Potoka*, projekat Suočavanje s totalitarnim nasleđem *Crveno doba*, RTS 2, mart 2004 Svedočenje Živke Dušić iz *Beograda* dato autoru 28. februara 2006.

znao i Miloš Minić, potonji javni tužilac rodom iz Preljine.¹⁸⁹

Istoričar Goran Davidović objavio je na osnovu čačanskog arhiva spisak od 592 lica koja su streljana kao *narodni neprijatelji*. Za samo tri meseca od prvog oslobođenja G. Milanovca (17. septembra 1944) partizani su streljali preko 228 lica u čačanskom okrugu. Međutim, spisak ni izdaleka nije potpun jer je veći deo građe nedostupan ali su takođe, naročito u prvim danima, mnoga lica likvidirana bez suda na licu mesta. Obimnijim istraživanjem ipak se došlo do 6.667 imena lica koja su izgubila život u periodu 1941–1958. od kojih *preko 2.300 posle oktobra 1944* (997 na Sremskom frontu). Najviše je likvidiranih od strane NOVJ iz *ljubičkog sreza* – 344, *trnavskog* – 458, *takovskog* – 282, *dragačevskog* – 219, *moravičkog*, *žičkog* itd. dok je po mestima, osim Čačka, prema ovom registru najviše streljanih u *Preljini*, *Mrčajevcima*, *Donjoj Trepči*, *Gornjoj Gorevnici*, *Prilikama*, *G. Milanovcu*...¹⁹⁰ Po socijalnoj strukturi reč je uglavnom o oficirima i vojnicima bivše vojske, trgovcima, zanatlijama, opštinskim delovođama i seoskim gazdama. Nasilja nije bio pošteđen ni iguman manastira Svete Trojice Jelisej Popović, koji je prebijen palicama do smrti.¹⁹¹ Nestali su kaluđeri iz ovog kraja Teodosije, Antonije i Trifun. Čačanski prota Milan Tucović, iako osuđen na zatvor, uoči Uskrsa 1945. izveden je sa još nekoliko zatvorenika pored Morave i streljan. Porodice osuđenih

---

¹⁸⁹ Svedočenje A. Vukovića, TV dokument *Crveno doba*, RTS 2, 2004. Više u *Pogledi*, br. 2, jun 1991, 30.

¹⁹⁰ G. Davidović, M. Timotijević, *Zatamnjena prošlost III, Nepotpun spisak poginulih tokom Drugog svetskog rata iz čačanskog kraja*, Čačak 2004, 166, 230–239, 329–462; *Dokumenta o 592 streljana građana*, *Pogledi*, specijalno izdanje, br. 1, april – maj 2004.

¹⁹¹ K. Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941–1944*.

pred vojnim sudovima, za smrt svojih najbližih saznavale su iz mnogobrojnih javnih oglasa ratnog Vojnog suda čačanskog područja kakvo je *Saopštenje od 25. decembra 1944. kojim se obaveštava da je u Čačku streljano 20 narodnih neprijatelja.*¹⁹²

Detaljno i uverljivo svedočenje o prvim posleratnim čistkama dao je *Slavko Tomašević iz sela Konjevića kod Čačka*. U svojoj ispovesti navodi imena 25 lica koja su streljana iz sela Konjevići, kao i 38 lica iz susednog sela Preljine kod Čačka. U njegovom ratnom dnevniku je zabeleženo da od ljudi koje je lično poznao »*Nemci su ubili petoro, četnici troje a partizani trideset šestoro*«. Nedugo posle oslobođenja, pošto je primljen u partizane, početkom decembra 1944. saznaje da mu je brat streljan kao četnik u Gornjem Milanovcu, a sedam dana kasnije je i sam uhapšen kao »*brat četnika*«. U Čačku su postojala dva zatvora – jedan sudski, a drugi OZN-e gde se ostajalo bez suđenja i u kojem je on bio. »... *U zatvoru su uglavnom bili »reakcionari« i dezerteri sa Sremskog fronta. Mladići su izvođeni da kopaju rake danju, dok su noću ljudi u manjim ili većim grupama streljani... Za četrdeset pet dana, koliko sam proveo u tom haosu, izlazio sam dvadesetak puta sa grupom 5–6 ljudi da danju kopam rake a noću zatrpavam leševe ... Određeni za streljanje vezivani su kanapom ili žicom, za ruke oko rake. Bilo ih je po dvadesetak u grupi. Zatrpavao sam one koji su pre mene kopali i čekao svoj red. Ono što sam video, saznao iz priča sapatnika, navelo me je da zaključim da je zakopano oko hiljadu ljudi. Bez suđenja, posle batinanja, po kratkom postupku. Dovodili su ih sa svih strana: Ljiga, Valjeva, Kragujevca... Pred Božić*

---

¹⁹² *Saopštenje Vojnog suda čačanskog vojnog područja od 12. decembra 1944 (u posedu autora).*

1945. Radoš Kaplarević je iz čačanskog zatvora odabrao i pobio 20 zatvorenika da osveti svoga oca iako ti ljudi nikakve veze nisu imali sa smrću njegovog oca...«.¹⁹³ Iz zatvora ga je izbavio brat od strica Mile Tomašević, funkcioner OZN-e, uz uslov da napusti čačanski kraj i stupi u vojsku. »U kancelariji je bio dželat Spasić koji me posle odveo u susednu prostoriju i stavivši mi pištolj u usta rekao da o ovome što sam tu video i radio nikom ne pričam. U suprotnom, rekao je, odraće me živog.« Potom je raspoređen u radni bataljon koji je raščišćavao ruševine u Kraljevu, a kasnije na službu u Komandi grada u Beogradu, gde je dobio zadatak da zameni vojnika koji je čuvao zatvorenike. »Dužnost mi je bila da primam i izvodim zatvorenike, iznenadilo me kad sam otvarao njihove sobe bile su pune mladih devojaka od petnaest-šesnaest godina. Svako veče dolazili su iz Generalštaba, Ministarstva odbrane i Vrhovnog suda i odvodili ih prema spisku a vraćali ujutru.«¹⁹⁴ I kasnije kad su bile kampanje protiv četničkih bandi (koje su u okolini Čačka gonjene i do kraja 1949) zatvarali su ga na dan-dva, a jednom prilikom kada mu je OZN-a pretresala stan nateran je da pojede svoj ratni dnevnik. Posle višednevnog mučenja, jedva živ, izbačen je na trotoar i više nije hapšen.

Iskaz načelnika OZN-e iz Raške Ratka Draževića u mnogome potvrđuje ovu ispovest: »... Svakodnevno smo Krcuna telegramom izveštavali koliko smo četnika u toku dana ubili, ispadne da svakog dana ubijemo 30–40, a ono brojno stanje uvek ostaje isto. Jedanput mesečno smo u Beogradu držali savetovanje, na kojima su se svi smejali

---

¹⁹³ Ja sam zakopavao – ispovest Slavka Tomaševića, Pogledi, 2. jun 1991, 30-34.

¹⁹⁴ Isto, 33.

*mojim izveštajima – ubijeno i uhvaćeno 500 četnika, ali ih je na terenu i dalje 2000... Pred prve izbore pošto nisam mogao da isteram četnike, jer ih je celo selo pomagalo, iselio sam selo G. Atenica blizu Čačka sa svih 300 kuća u Takovo... Tada sam u Čačku pored Morave, za primer i bez mnogo provere, streljao najmanje 150 ljudi. Trudili smo se da budemo daleko odaniji revoluciji od Hrvata, koji su mudro i u nacionalnom interesu, čitave ustaške i domobranske jedinice sa postojećim komandnim kadrom, preko noći presvlačili u partizansku vojsku.»¹⁹⁵ U selu Trnavi, blizu Čačka, 15 meseci po svršetku rata pobijena je porodica kraljevog oficira Petra Vujovića: supruga Rosa i deca Mlađan, Aleksandra i Danica. Postoji i spisak 92 lica iz **Ivanjice** i okoline koja su streljana kao narodni neprijatelji od 5. decembra 1944. do kraja marta 1945.¹⁹⁶ Rodbina ubijenog M. Milovanovića (osumnjičenog da zna mesto skrivanja D. Mihailovića), uz pomoć jednog potkupljenog policajca uspela je kasnije da otkopa njegov izmasakrirani leš u blizini Ivanjice i sahrani ga. Prepričavao se slučaj izvesnog Dragiše Krunića koji je, samo zbog šale »da je Marksova brada prava četnička«, umalo izgubio glavu. Međutim, predsednik SUBNOR-a u Čačku i akter ovih događaja Pantelija Vasović tvrdi da je u Čačku i okolini streljano samo 168 lica, da su svi procesuirani pred vojnim sudovima kao i da je OZN-a bila blaga (da se on pita bilo bi mnogo više kažnjenih), te da se radi o licima koja su tu sudbinu zaslužila svojom kolaboracijom sa okupatorom u ratu.¹⁹⁷*

¹⁹⁵ M. Lopušina, n. d., 56.

¹⁹⁶ Saopštenje Sreskog NOO otek unutrašnjih poslova br. 1094, 29. mart 1945 Ivanjica (u posedu autora).

¹⁹⁷ Svedočenje Pantelije Vasovića, pojekat Sočavanje s totalitarnim nasleđem, TV-dokument Crveno doba, RTS 2, 2004.

Da je situacija bila slična i u **Gornjem Milanovcu** naslućuje se iz svedočenja S. Tomaševića: *»Kad sam februara 1945. došao u Gornji Milanovac da pronađem i preuzmem telo mog ubijenog brata Ljubiše Tomaševića – bivšeg četnika, našao sam se na prostoru između tzv. »Brda mira« i Gradskog groblja. Pitao sam grobara da mi pokaže mesto gde je otprilike moj brat zakopan, ali on mi je pokazao dvadesetak kolektivnih grobnica u kojima je prema njegovom računu bilo preko hiljdu ubijenih. Raskopavao sam rake nasumice ali nisam prepoznao brata među plitko zakopanim i izukrštanim ljudskim telima. Rake su bile pune do vrha a leševi bez odeće neki i u raspadanju, natrpani jedni preko drugih. Odustao sam i ostavio grobaru mrtvački sanduk koji sam po snegu dovukao iz Konjevića do Gornjeg Milanovca.«¹⁹⁸*

U Gornji Milanovac oslobodioci su ušli 17. oktobra 1944, a s obzirom da ga je kao i Čačak bio glas izrazito četničkog kraja, odmah je otpočelo detaljno pročešljavanje grada i okolnih sela u potrazi za *»kolaboracionistima i ratnim zločincima«*. Zatvor u zgradi Sarog suda, gde se stacionirala OZN-a, uskoro je bio prepun a egzekucije su vršene na mestu zvanom *»Groblje«*, kao i u šumama u blizini okolnih sela. Spisak streljanih, kao i drugde, nikad neće biti konačno i precizno utvrđen. Za sada se na osnovu svedočenja može čuti samo o sudbini poznatijih građana. Svetolik Petrović je bio član Demokratske stranke, vlasnik knjižare u Milanovcu u kojoj su se okupljali omladinci, među kojim i jedan student-komunista koji mu je kasnije spasio život. Početkom rata Svetolik se stavlja pod komandu Predraga Rakovića – komandanta II

---

¹⁹⁸ Svedočenje Slavka Tomaševića, Pogledi, br. 2, 1991, 35.

ravnogorskog korpusa a Nemci mu pale knjižaru. Posle oslobođenja oktobra 1944, uz pomoć poznanika iz knjižare studenta-komuniste, menja stranu i radi u Komandi područja kao upravnik vojnog skladišta. O prvim danima slobode kaže: *»Bilo je streljanja. Pamtim sveštenika Dobrivoja Stranjakovića, apotekara Svetomira Belića (brat akademika A. Belića) i Svetolika Papića, knjižara Branislava Baralića, studenta Mišu Savkovića, njega je ceo Milanovac oplakivao, bio je telegrafista kod Draže, zatim Petra Bojanića, Radosava Trifunovića. U samom gradu bilo je preko 100 streljanih zajedno sa okolinom i preko osam stotina... Potom se nova vlast obračunala i sa domaćinima. Iliji Marinkoviću su oduzeli fabriku bombona »Takovo« pa su ga potom i oterali i na robiju. Isto su uradili i sa trgovcem Petrom Milanovićem. Pre rata porodica Sretenović je držala skoro pola Milanovca, a onda su preko noći dovedeni do prosjačkog štapa. Konfiskovana je i celokupna imovina pisca Dragiše Vasića...«.*¹⁹⁹ U skorije vreme objavljen je zapisnik upravnika narodnih dobara R. Mirevića sa spiskom od 73 streljana građanina i domaćina G. Milanovca i okoline kojima je konfiskovana imovina.²⁰⁰ Među streljanima je i rezervni major bivše jugoslovenske vojske Milutin Božović.

Svedok Miloš Bojović iz Milanovca o posleratnim čišćenjima kaže: *»Savo Ćirović je bio glavni u OZN-i. Koga je on ucrtao u svoju svesku završavao je na »Groblju «. Radosava Trifunovića ubili su na drljači dok je obrađivao zemlju. Gledao sam kako iz kuće Dragiše Vasića*

---

¹⁹⁹ Isto, *Svedočenje Svetolika Petrovića*, 81.

²⁰⁰ *Spisak streljanih – Gornji Milanovac*, Pogledi, br. 2, specijalno izdanje, br. 1, april – maj

odnose sve čak i jorgane«. U selu Pranjanima, po kazivanju Dušanke Petrović u njenom prisustvu streljano je oko 20 četnika, među kojima i student Dušan Prodanović »... samo zato što je njegov otac Mileta (takođe streljan) bio u četnicima ... Kako se radilo o malim mestima tačno se znalo čiji su roditelji bili u četnicima, pa su mobilisane u svojim teferima podvlačili sa jednom, dve ili tri crte u zavisnosti čiji je otac bio veći narodni neprijatelj«. ²⁰¹ Najviše optuženih bilo za učešće ili saradnju sa lokalnim četničkim odredima, a posebno sa komandantom II ravnogorskog korpusa Predragom Rakovićem (poginuo 19. decembra 1944). Manjim delom Milanovčanima je suđeno i u Čačaku te se u Milanovcu dugo održala kletva »*Dabogda ti sudio Minić!*«. Prema nekim navodima, iz sela Gornja Atenica bilo je iseljeno skoro 300 kuća u Takovo zbog podrške ostacima ravnogoraca na terenu. ²⁰²

Kragujevac. Teško postradao u toku okupacije grad je oslobođen 21. oktobra 1944, a već prvog dana oslobođenja otpočeli su masovni progoni »*narodnih neprijatelja*«. Na stotine građana je hapšeno i zatvarano u »*tamnice iza Suda*«, tj. *Starom zatvoru* i u *školi Vojnotehničkog zavoda* (danas OŠ »*Voja Radić*«). Posle suđenja po kratkom postupku odvodili su ih na egzekuciju *do Kapislane* (danas *Zastava*), *duž zida Pirotehnike* i na *Metinom brdu* iza Pivare gde je postojao sabirni radni logor za više stotina ljudi.

Nove vlasti su među prvima uhapsile bivšeg predsednika opštine **Dragomira Simovića**, koji je ubrzo potom streljan 27. marta 1945. Rođen je 1888. u Dragušici (rodno mesto i

---

²⁰¹ *Svedočenje Dušanke Petrović*, Pogledi, br. 2 1991, 82.

²⁰² M. Lopušina, *n. d.*, 56.

Mijalka Todorovića *Plavog*), radikal, učesnik u Prvom svetskom ratu (u kojem je i ranjen), više puta odlikovan. Bio je popularan kod građana pa se prihvatio odgovornog zadatka upravljanja gradom i pod okupacijom. Međutim, ubrzo ga je smenio zloglasni ljotićevec Marisav Petrović i *osuđen je od Nemaca na 25 dana zatvora zbog nedovoljne lojalnosti okupatorskim vlastima*. Uklonjen sa dužnosti, vratio se predašnjem poslu trgovca sve do dolaska oslobodioca. Međutim, s oslobođenjem njegove muke tek počinju. Iako upozoren da mu pretili odbija da ide iz Kragujevca, jer se smatrao potpuno nevinim. Sa mnogim drugim viđenijim građanima uhapšen je 21. oktobra 1944. U zatvoru je bio sa: *Đuričić Lazarom* – direktorom gimnazije, *Maksimović Svetom* – profesorom *D. Jovanovićem*, *A. Popovićem* – bivšim načelnikom kragujevačkog okruga, *P. Mitrovićem* – načelnikom Gružanskog okruga, *J. Dostanićem*, *I. Mihajlovićem* – političarom iz Arandelovca i drugim uglednim lekarima, trgovcima, »buržujima« optuženim za kolaboraciju koji su nalazili u sobi br. 1 starog zatvora. Interesantno svedočenje o držanju Simovića u zatvoru dao je Bogdan Popović, njegov sapatnik iz zatvora, koji je imao sreće da se preko ličnih veza (ujaka, pukovnika OZN-e Milana Komadine) izbavi zatvora. Sav slomljen i gladan Popović jednog jutra nije smogao snage da pozdravi oznaša Belića, na šta ga je ovaj počeo šutirati nogama pa je Simović povikao »*Pustite to dete!*« čime ga je spasao muka ali je sam završio u zloglasnoj *ledari* iz koje se retko ko vratio živ i zdrav.²⁰³

---

²⁰³ Svedočenje Petra Simovića, sina D. Simovića, TV emisija *Crveno doba*, RTS 2, 29. februar 2004. Ledara je prostorija sa koritom punim leda uz koje bi privezali zatvorenika i držali dok se led ne otopi. Svedočenje Bogdana Popovića, *Pogledi*, 2. jun 1990, 38.

U režiranom procesu suđeno mu je zato što je navodno tokom rata garantovao nemačkom komandantu da u centru grada nema komunista. Na proslavi godišnjice 27. marta 1945. u centru grada, uz *kozaračko kolo*, građanima je saopštena »radosna vest« da je upravo streljan izdajnik Dragomir Simović. Sinovi Dragoslav i Petar su u vreme pogibije svog oca bili u Bosni kao partizani u 17. udarnoj diviziji. Po rečima Petra Simovića, krajem 50-ih kada je u Zastavi sreo generala Voju Radića ovaj mu je, pošto se predstavio, pred nekoliko svedoka rekao: »Ubismo ti oca za džabe, krivica mu nije bila dokazana!«.²⁰⁴

Popularni profesor istorije iz Druge muške gimnazije Sveta Maksimović je maja 1945. »pao kroz prozor istražnog zatvora na kaldrmu« posle višemesečne torture OZN-e. U prvim danima slobode život je izgubio maloletni (17 g.) Jova Dinić »Grof« koji je poticao iz ugledne »solunske« porodice Svetozara Dinića. Početkom rata primljen u SKOJ, delovao tokom rata kao ilegalac, nasilno mobilisan u četnike novembra 1944. dok je boravio kod rođaka na selu i odveden prema Foči. U četnicima je proveo svega 35 dana »neispalivši ni metka«, kada je sa nekoliko drugova pobegao i predao se najbližoj partizanskoj jedinici, računajući na letak kojima su pozivani na predaju u zamenu za amnestiju. Na letku je pisalo da je letak zamena za život, a u stvari je bio ulaznica za smrt. Po rečima njegovog brata Ratka Dinića, istraga je trajala svega devet dana a suđenja nije ni bilo. Streljan je već 23. januara 1945 u Vojnotehničkom zavodu.²⁰⁵ Slična je bila i sudbina gimnazijalca iz Batočine Žive Kovanovića,

---

²⁰⁴ *Streljali su kao Nemci - Svedočenje Petra Simovića*, Pogledi, br. 2, 1991 Kragujevac, 37.

²⁰⁵ Isto, *Svedočenje Ratka Dinića*, 37.

koji je imao nepunih 16 godina kada je optužen da je navodno dojavio Nemcima dolazak Crvene armije. Kako je zaprećena smrtna kazna majka Divna sa žalila kod Moše Pijade, ali kad je stigla sa pomilovanjem iz Beograda na vratima kragujevačke OZN-e su joj rekli da je zakasnila i da je njen sin »zlikovac« tog jutra streljan. S obzirom da se radilo o imućnoj porodici sva imovina joj je konfiskovana.²⁰⁶

Na meti je bila »gradska buržoazija«: *R. Todorović* – trgovac, nije bio politički orijentisan, uhapšen kao talac i streljan, industrijalac *Jovan Pavlović-Bojadžić* vlasnik parnog mlina, koji je pekao hleb za okupatora kao i njegov brat *Čedomir Pavlović-Bojadžić*. Svima je imovina potpuno konfiskovana kao narodnim neprijateljima. Pod nerasvetljenim okolnostima u ovim čistkama, sa ostacima neprijatelja, nestao je i *Sreten Pura Kojić* sa porodicom čuvenom u ovom kraju po bogatstvu. Industrijalac *Stevan Stefanović*, vlasnik fabrika za konzerviranje i preradu voća i povrća u Kragujevcu i Beogradu, januara 1945. osuđen je na smrt zbog hrane koju je navodno ustupao Nemcima i četnicima, a njegova žena Dora je zatvorena u logoru Metino brdo. Tek posle masovne peticije bivših radnika i građana kazna mu je ublažena na 15 godina zatvora. *Milinka Paunović*, majka maloletnog deteta, čije je muž bio invalid-solunac, uhapšena je i streljana zbog saradnje sa četnicima a sve tri radnje su joj konfiskovane. Pilot jugoslovenske vojske J. Mijailović pošao je u Beograd da

---

²⁰⁶ Isto, *Svedočenje Miluna Lazarevića*. Na protestu *Lige za povraćaj imovine* novembra 2003. nošena je slika maloletnog Ž. Kovanovića koji je likvidiran 1944.

pomogne u borbi za konačno oslobođenje zemlje, ali je uhapšen u Lapovu i ubrzo likvidiran.²⁰⁷

Slični slučajevi *divljeg čišćenja* zabeleženi su u okolini Kragujevca, *Momir Milošević* – predsednik opštine Korman, sa V. Todorovićem, Lj. Milojevićem i M. Rajkovićem, svi iz Kormana, streljani su 20. novembra 1944. Po rečima njegovog sina Budimira Miloševića koji se tada sa bratom nalazio u partizanima (17. udarnoj diviziji), nije mu bilo suđeno već je ubijen prilikom »bega« iz dobro čuvanog zatvora. Kao potvrdu časnog držanja svog oca u ratu, navodi reči komunista Živote Živanovića, nemačkog zarobljenika, koga je Momir pokušao da spase u toku okupacije: »*Ne bi nikad dozvolio da streljaju Momira Miloševića i druge*«. ²⁰⁸ Učenicice Učiteljske škole iz Lužnica *Radmila Šiljević* i *Gora Dobrivojević* su posle oslobođenja odvedene u zatvor OZN-e pod optužbom za kolaboraciju, odakle se nisu vratile. Učiteljica u selu Majnić *Zora Radaljac* uhapšena je zbog saradnje sa četnicima, držana u starom zatvoru i streljana krajem 1944. Zna se i za imena 84 Gružana, pristalica JVO, koji su stradali u Mladikovini u Bosni krajem aprila 1945. Čeda Jovanović, komandant Prve gružanske brigade, izvršio je samoubistvo sa ženom Katicom da ne bi živ pao u ruke partizanima.²⁰⁹

Prema svedocima, prilikom postavljanja železničkih šina u fabričkom krugu *Zastave*, oko 1955. godine, radnici su otkopali masovne grobnice sa plitko zakopanim leševima. Druga masovna grobnica sa oko 400 leševa u *Zastavi* otkrivena je kada je na mestu nekadašnje *Kapislane*

---

²⁰⁷ *Svedočenje Svetolika Nikolića*, TV emisija *Crveno doba*, RTS 2; *Pogledi*, specijalno izdanje, br. 1, 2004.

²⁰⁸ *Svedočenje Budimira Miloševića*, *Pogledi*, br. 2, Kragujevac 1991, 39.

²⁰⁹ *Pobijeni Gružani u Maldikovini 27. aprila 1945*, Privatna arhiva dr Pavla Miloševića.

građena Akumulatorska stanica, ali se ne mogu precizno odvojiti žrtve fašizma od žrtava revolucionarnog terora. Veliko je pitanje da li će se do tačnih činjenica o ovim procesima ikad doći. M. Samardžić, urednik *Pogleda*, došao je do 309 imena ubijenih u Kragujevcu i skoro 10.000 imena žrtava komunizma u Jugoslaviji.²¹⁰ Prema podacima koje je u TV emisiji *Crveno doba* izneo direktor Istorijskog arhiva Šumadije P. Đurić, postoji veliki broj uništenih sudskih predmeta iz vremena 1944–1945. po rešenju izdatom 1975. godine. Dragan Vitomirović iz Zaječara, nekadašnji visoki funkcioner SDB-a, tvrdi da je najveći deo dosijea streljanih 1944–45. uništen posle Brionskog plenuma 1966, a ostatak 1974. spaljivanjem u kotlu neke od fabrika u Kruševcu.²¹¹

Šabac. obračun sa lokalnom *buržoazijom* počeo je još 8. novembra 1941. u selu Petkovicu, kada je presuđeno grupi narodnih neprijatelja među kojim i dr Miladinu Miloševiću, nosiocu Albanske spomenice, poznatom lekaru, narodnom poslaniku i prosvetitelju. S njim su tada streljani advokat Nemanja Stanković i još sedam viđenijih mačvana.²¹² Grad je oslobođen 23. oktobra 1944. a već prve noći, dok još nije bilo struje, počela su hapšenja »narodnih neprijatelja«. Zatvor je bio u centru grada gde je danas zgrada policije. Uhapšeni su držani i u privatnim zgradama koje je kontrolisala OZN-a, u sadašnjoj *Medicinskoj školi* i u *logoru kraj Save*. Egzekucije osuđenih vršene su u *krugu Šabačke tvrđave* i u *vrbacima pored Save*. Najviše ih je izgleda bilo *na srušenom šabačkom mostu na Savi* gde je,

---

²¹⁰ *Popisati sve komunističke zločine*, Dveri srpske, 26. februar 2005.

²¹¹ *Izjava P. Đurića*, TV emisija *Crveno doba*, RTS 2, 29. februar 2004; *Ubijali smo ih kao muve*, IN-019, Zaječar 1994.

²¹² *Zašto je ubijen dr Mladen Milošević*, Glas Podrinja, 12. septembar 1991.

prema podacima udruženja žrtava *Most*, streljano preko 300 osoba (za koje imaju ime i prezime) a procenjuje se da je više od 1.000 stradalih. O tome savremenik Slavoljub Kostić svedoči: »*Nikoga nisu štedeli, nikoga poštovali, hapsili koga hoća, ubijali koga hoće bez presude i zakona, bez ikakvih odgovornosti... Situacija je bila takva da je narod bio zaplašen. Noću su vodili na streljanja. Za streljanima se moglo samo kukati, sahrana nije bilo. Ljudi su samo nestajali... Sa streljanima se moglo učiniti samo jedno – pustiti ih niz reku da se zločin ne bi otkrio.*«²¹³

U *Letopisu parohije šabačke*, koji je od početka veka vodio šabački paroh Gligorije Babović, na dan 27. oktobra 1944. navodi se spisak 33 streljana građana Šapca. Među njima su se nalazili mnogi ugledni Šapčani: profesori Voja Pavlović, V. Kuzenko i D. Đuričić, apotekari A. Ranković i V. Samurović, direktor gimnazije Donković, ginekolog D. Ciganović sa sinom, sveštenici Paun Protić, I. Kosijer, sveštenik M. Jeftić, L. Kostiljev (sveštenik iz Bele Crkve), trgovci I. Dražić, V. Soldatović i M. Antić, sreski načelnik S. Stefanović, učitelji V. Dačić i M. Mihailović, kamenorezci S. Bujuklić i J. Blažanin sa ženom, renterijer P. Kurtović, bankar Đ. Jovanović, opančar D. Dragošević, odžačar Soldatović, majori D. Nikolić i Vukosavljević, pukovnik A. Bižić, građevinski inženjer A. Bučin kao i maloletni đaci i studenti M. Bečejić, D. Longinović i mnogi drugi.²¹⁴

---

²¹³ *Demokratija zločinu ne veruje, Svedočenje advokata S.Kostića*, Pogledi, br 2, 1990, 80; Izjava sekretara udruženja „*Most*“ Živka Topalovića iz Šapca data autoru 2. juna 2006; više u *Most. br.1, 2005* i *Most br.2, 2006*, 196.

²¹⁴ *Isto*, Pogledi, br. 2, 1990, 81; S. Jović, *Utamničena crkva*, Beograd 2001; *Most. br. 1, 2005* i *Most br. 2, 2006*, 196.

Osorni moćnici šabačke OZN-e su majci Slavoljuba i Dragutina Kostića, oglasenih za reakcionare, kada je došla da obiđe sinove u zatvoru decembra 1944, rekli da »*svoje sinove potraži niz reku*«. ²¹⁵ O možda najtragičnijem masovnom streljanju preko 30 uglavnom učenika i studenata u selu Popovi 16. decembra 1944. govori Nebojša Kujundžić: »*Moj stariji brat, rođen 1925, zatekao se uoči rata u Beogradu kao trgovački pomoćnik. Plašeći se da ne bude regrutovan u neku od tadašnjih vojski priključio se takozvanoj Nacionalnoj službi i zajedno sa svojim vršnjacima radio u toku rata na kopanju kanala. Postojale su tri takve grupe u Bogosavcu, Dublju i Slepčeviću... Tokom 1944. beže u Bosnu u strahu od ljotićevske mobilizacije. Priča se da su dugo lutali po Semberiji i da ih je u povratku u Šabac, tačnije u selu Popovi, zarobila neka partizanska jedinica. Na žalost, umesto da im to bude spas, partizani su im skinuli odeću i obuću i vezali žicom, i bez ikakve provere i suđenja ih streljali. A bili su to mladići koji u stvari nisu ni metka opalili... Posle nekoliko godina pop Ivan Janković je preneo njihove posmrtno ostatke (u dva sanduka) i sahranio na donjošorskom groblju. Rodbina je prilozima podigla spomenik ali nismo smeli da upišemo njihova imena. Na taj način je likvidirano više od trideset mladića pretežno đaka i studenata.*« ²¹⁶

Na oglasnoj tabli današnjeg gradskog trga posle 23. oktobra 1944, svako veče u 18 sati isticani su plakati sa imenima streljanih radi zastrašivanja stanovništva. Procenjuje se na osnovu svedočenja (mada se nikad neće

---

²¹⁵ Isto, 80. Dugo posle toga ostala je u žargonu surova pretnja „*Nemoj da te pošaljem da pleteš korpe!*“ kao aluzija na stradanja u savskim vrbacima po oslobođenju Šapca 1944.

²¹⁶ Isto, *Svedočenje Nebojše Kujundžića*, 80; *Most*, br. 1 i 2, 1997.

utvrditi precizan broj) da je u periodu od oktobra 1944. do leta 1945. bilo više od 1.000 smrtnih kazni, većinom bez legalnog sudskog postupka. Najveći deo *divljeg čišćenja* obavljen je prvih meseci posle oslobođenja, kada je slomljena kičma »reakciji« i »narodnim neprijateljima«. Kadrovsku strukturu OZN-e i nove vlasti činili su uglavnom ljudi van Šapca (pretežno Loznice), a iz samog grada je bilo malo prvoboraca.

Vojvodina. Oslobođenjem Vojvodine otpočelo je i ovde čišćenje ratnih zločinaca i kolaboracionista. Proces je vršen u uslovima Vojne uprave koja je uvedena 17. oktobra 1944. i potrajala do 15. marta 1945. Titovom naredbom data je vojsci izvršna i sudska vlast u dve vojne oblasti – *Banat* i drugoj koja je obuhvatala *Bačku i Baranju*. Obrazlagana je potrebom bržeg i efikasnijeg uklanjanja nedaća od »naseljenih tuđinskih elemenata«, obračuna sa »*petom kolonom*«, kao i problemima mobilizacije i učvršćivanja vlasti. Skupština Vojvodine formirala je anketni odbor za utvrđivanje broja žrtava koji je došao, po još uvek *nepotpunim podacima*, do više od 63.000 imena lica žrtava Drugog svetskog rata, od toga više 16.000 posle oktobra 1944. godine svega u vreme Vojne uprave.²¹⁷ Jedan dokumenat govori da je OZN-a na teritoriji Vojvodine po oslobođenju *likvidirala 9.668 lica i to najviše Nemaca – 6.763 Mađara – 1.776.*²¹⁸ Sankcionisanje optuženih za ratne zločine i kolaboraciju bilo je samo delom institucionalizovano kroz preke vojne sudove, dok su u većem broju sprovedena *divlja čišćenja*. Na ovom prostoru tokom okupacije nije bilo znatnijeg pokreta otpora (bilo

²¹⁷ Anketni odbor za utvrđivanje istine o stradanju stanovništva Vojvodine 1941–1945.

²¹⁸ Iz izveštaja II odseka OZN-e za Vojvodinu o broju uhapšenih i likvidiranih na teritoriji Vojvodine, Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, Dokumenti, 324.

četničkog ili partizanskog), zamašnjih akcija protiv okupatora, niti pak izraženih elemenata krvavog građanskog rata viđenih u drugim krajevima. Ipak ni ovde se po oslobođenju nije moglo bez revanšizma, kao i bez političkih i klasnih obračuna kakve je pretpostavljala revolucionarna doktrina.

Vojni sud je 2. novembra 1944. u Petrovgradu (Zrenjanin) na osnovu Uredbe o vojnim sudovima (čl. 16) osudio na smrt streljanjem devetoricu pripadnika četničkog pokreta iz tzv. Drugog banatskog korpusa. Streljani su: M. Roganović – činovnik okružnog načelstva Petrograda (kao načelnik štaba), Lj. Božić – sekretar Trgovačke komore, V. Nikić – žandarmerijski kapetan, P. Mojsilović – profesor, D. Ćirović – policijski agent, K. Kozlovački – policijski agent, Dušan Carević – činovnik, M. Cvetković – direktor štedionice Dunavske banovine i D. Lipovčić – penzionisani žandarmerijski potpukovnik. Optuženima je zamerano udruživanje radi širenje četničke propagande, agitacija protiv NOP-a, saradnja (inače ničim dokumentovana) sa Gestapoom, zloglasnim J. Špilerom koji im je navodno omogućavao nabavku oružija. U šturom obrazloženju stroge presude se ne navodi konkretna odgovornost za ratne zločine i kolaboraciju niti se dokumentuje priznanje okrivljenih.²¹⁹

U grupi sa dr Leonom Deakom, velikim županom Bačke i gradonačelnikom Sombora, kao i trojicom mađarskih policajaca (Batori G., Konjeki J., Zambori J.) i dva privrednika (Kramer Đ. i Knezi J.) u procesu pred Vojnim sudom u Novom Sadu novembra 1945. osuđen je i *Milan Popović*, novinar, narodni poslanik i kraljevski senator. Po

---

²¹⁹ AJ, DK-110, fasc. 827, br. jed. 253.

oslobođenju biva uhapšen 3. jula, a Oskar Davičo posle hapšenja objavljuje pamflet protiv njega u *Borbi* 30. jula 1945. Popoviću je zamerano što se prihvatio uloge poslanika Srba u *Hortijevom parlamentu*, što je bio u audijenciji kod Hortija, što je zajedno sa B. Dunderskim sazvao u Novom Sadu skupštinu koja je trebalo da osudi NOP i partizane, za propagandu protiv NOP i pomaganje pokreta D. Mihailovića, iako je od istog pokreta stavljen pod slovo »Z« zbog političke saradnje. Novim vlastima se najverovatnije zamerio i time što je u međuratnom periodu bio predsednik Antikomunističkog komiteta, uređivao Antikomunistički bilten i priređivao antikomunističke izložbe tokom 1936. Kao jugoslovenski delegat boravio je 1939. u Ženevi na zasedanju Međunarodne antikomunističke Atante.²²⁰ Odbrana optuženog da je radio sve za biološki opstanak naroda i da je pomagao svakog kome je mogao, nije uvažena. Popović se inače pominje kao čovek preko koga je mađarska vlada u drugoj polovini 1942. želela da popravi odnose Srba i Mađara u vreme njenog približavanja Britaniji.²²¹ O objektivnosti Vojnog suda svedoče i sledeće kvalifikacije u iskazu sudije u obrazloženju presude: » *Da li je moguće da je čovek koji je bio poznat još u međuratnom periodu po svojoj profašističkoj politici i kao protivnik naprednih ideja želeo da pomogne interese naroda i ne bude protivnik NOP-a*«. ²²²

Vojni sud u Pančevu osudio je *Borislava Brankova*, novembra 1944, opštinskog pisara iz Izbišta kod Pančeva za »*verno i revnosno izvršavanje svoje obaveze kao pisara*

---

²²⁰ B. Žorž, *Kraljevski senator*, Beograd 2003.

²²¹ A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad 1996, 114.

²²² AJ, DK-110, fasc. 827, br. jed. 300.

u službi okupatorske vlasti« na 2 godine robije i konfiskaciju imovine.²²³ *Majer Peter*, predsednik opštine Vatin (Vršac), optužuje se za pomaganje u Nemaca rekviziciji, kao i »eksploataciju najamnih radnika« i osuđuje na smrt streljanjem od strane Vojnog suda u Vršcu novembra 1944.²²⁴ *Branko Rus*, predsednik opštine Potporanj, osuđen je od Vojnog suda u Pančevu na smrt streljanjem i konfiskaciju zbog saučestvovanja u okupacionoj vlasti.²²⁵ *Kovač Katica*, zemljoradnik iz Kraljevićeva (Kačarevo) kod Pančeva, od strane Vojnog suda osuđena je zbog eksploatacije najamnih radnika u toku okupacije na 3 godine i konfiskaciju a *Miron Maleta*, trgovac iz sela Kuštilj, zbog verbalnog delikta – izjave o rekviziciji »Ići ću da platim jer neću da dugujem gorem od sebe« morao je da provede godinu dana na prinudnom radu.²²⁶ *Lazar Marinković*, novinar iz Vršca, urednik lista *Nova sloga*, osuđen je novembra 1944. na 5 godina zatvora s prinudnim radom, zbog saučestvovanja u nemačkoj propagandi. Vojni sud narodnooslobodilačke oblasti u Petrovgradu (Zrenjanin) osudio je 12. decembra 1944. godine 12 lica na smrt streljanjem zbog kolaboracije i saradnje s okupatorom. Streljana lica su uglavnom bili zemljoradnici iz okoline (selo Kumane), jedan zemljoradnik iz Banatskog Aleksandrovca i jedan privatni nameštenik iz Petrovgrada.²²⁷ Dokle su išle optužbe i kazne za saradnju sa okupatorom ilustruje i presuda Vojnog suda u Vršcu od 25. novembra 1944. kojom se *Greber Mikloš*, vlasnik bordela u Vršcu, osuđuje na smrt zbog saradnje i

---

²²³ Isto, fasc. 827, br. jed. 316.

²²⁴ Isto, fasc. 827, br. jed. 324.

²²⁵ Isto, fasc. 827, br. jed. 335.

²²⁶ Isto, fasc. 827, br. jed. 323.

²²⁷ *Presuda Višeg vojnog suda u Banatu*, Politika, 10. decembar 1944.

pomaganja okupatora (jer su usluge njegove kuće koristili i nemački vojnici) kao i za eksploataciju » *radne snage*« koju su posvedočile poklonice najstarijeg zanata.²²⁸

Prema svedočenjima aktera, na periferiji Novog Sada organizovano je javno vešanje bana Đurića i mađarskog kapetana Zeldija: »*Većinu prisutnog sveta, činilo se, činile su pristaše osuđenika... Pošto je omča namaknuta on se usudio da drži govor što je masa odobravalala. Ali četa KNOJ-a se tako postavila prema njima, s puškama na gotovs, da nije davale nikakve izglede pomagačima osuđenih na smrt*«. U Rajinoj šumi 23. oktobra 1944, nadomak Novog Sada, streljana je grupa viđenijih Srba i Mađara.²²⁹

Po kazivanju R. Novakova iz Novog Sada, njegov otac Stevan Novakov odmah po oslobođenju odveden je 5. oktobra 1944. od strane OZN-e i nikad se više nije vratio: »... *Posle nekoliko dana na jednom partizanu sam prepoznao očev kaput... Do kraja 1944. saznao sam da je moj otac narodni neprijatelj i da ne mogu da se upišem u školu..* «.²³⁰ Imućnije porodice – *Tanurdžić, Dunderski* i drugi bile su posebno predmet pritisaka i osvetničkog besa revolucionarnih snaga koji su se ogledali u maltretiranju, osudi pa i likvidaciju pojedinih članova. N. Tanurdžić iz Novog Sada svedoči o tome kako se spasao njegov otac: »... *Pošto je dobio ozbiljnu dojavu da će biti streljan on se sklonio u Zagreb u kliniku za umobolne dok ne prođe prvi udarni talas nasilja...*«²³¹ Milan Vukov, kurir OZN-e

²²⁸ AJ, DK- 110, fasc. 827, br. jed. 318.

²²⁹ B. Dimitrijević, *Građanski rat u miru*, 69, *Prema navodima M. Vidakovića u- 9. vojvodanska brigada*, Novi Sad 1984, 224–246.

²³⁰ *Svedočenje R. Novakova, Suočavanje s totalitarnim nasleđem*, TV dokument *Crveno doba*, RTS 2, 2004.

²³¹ Otac Tanurdžića se na klinici posvetio izučavanju klasika marksizma-lenjinizma, a na pitanje šta to treba da znači odgovarao je: „*Neprijatelja treba dobro upoznati da bi mu se odupro.*” *Svedočenje N.*

Vojvodine i III brigade KNOJ-a čiji je komandir bio izvesni M. Stavrić, seća se da je u proleće 1945. u Bačkoj likvidirana grupa od 79 visokih oficira Kraljevine Jugoslavije koji su se tek vratili iz nemačkog zarobljeništva.²³² *Miloš Šuput*, demobilisani Nedićev oficir, prvi put je hapšen na Kočevju maja 1945, kada se izvukao uz pomoć brata Nikole inače partizanskog oficira (zamenik Sime Dubajića). Ponovo je uhapšen posle izbora 1945. kada se saznalo da je glasao u »ćoravu kutiju«. Lišen je slobode marta 1946. u *Bačkom Brestovcu*, gde je sa porodicom bio kolonizovan, ali je patrola OZN-e koja ga je sprovodila doživela saobraćajni udes kod Stare Pazove u kojem su svi, osim Miloša, bili teško povređeni. On je nastavio peške ka Beogradu gde je svratio kod rođake Milice u Šumatovačkoj ulici posle čega mu se gubi svaki trag, a porodica ni danas ne zna šta mu se desilo.²³³

Na prostoru Vojvodine, naročito u Banatu i Sremu, bili su česti izgredi i silidžejstva sovjetskih vojnika kao i osionosti prema partizanima. Pojedini pijani Rusi terorizovali su civilno stanovništvo, bila su česta silovanja, pljačke pa ubistava o čemu je M. Đilas kasnije prigovorio Staljinu. Profesor dr M. Cvetković svedoči o jednom incidentu u Rumi početkom 1945: »... *Dva tri dana kasnije, u komandu čete uleteo je izbezumljeni seljak: »..Braćo, drugovi, prijatelji šta li ste! Spasavajte ako boga znate. Upali su pijani Rusi u kuću. Čuda prave. Otimaju i raznose hranu, razvaljuju burad, napadaju žene, pucaju ubijaju... Jednog*

Tanurdžića, TV dokument *Crveno doba*, RTS 2, 2004.

²³² M. Lopušina, *n. d.*, 57.

²³³ *Pismo Dušana Šuputa brata Miloševog autoru*, Novi Sad, 19. decembar 2005.

*dana umalo i sam nisam nastradao od jednog pijanog Rusa koji je iznerviran nasumice otvorio vatru.»*²³⁴

Specifičnost Vojvodine u odnosu na Srbiju je što je i ovde antifašistički rat dobio obeležje socijalističke revolucije, ali i kroz *divlja čišćenja* i elemente *kolektivne odmazde* prema *domaćim Nemcima i Mađarima*. Na taj način udaren je temelj znatne promene etničke strukture pokrajine u posleratnom periodu, pre svega kad je u pitanju nemačka manjina. U raciji, krajem 1944. u vreme Vojne uprave na prostoru Banata, Bačke i Baranje stradalo je više hiljada pripadnika mađarske i nemačke manjine, iako je ta uprava uvedena između ostalog radi zaštite manjinskog stanovništva. Korišćena je okolnost da je dobar deo pripadnika manjina bio iskompromitovan učešćem u profašističkim organizacijama (*Kulturbund* i sl.) ili pak vojnim formacijama, kao i masovni zločini koje je vršio okupator a saučestvovali pojedini pripadnici nemačke ili mađarske manjine.

Mađarska manjina, koncentrisana većim delom u Bačkoj, osetila je bes oslobodilaca odmah prvih dana posle oslobođenja i uvođenja Vojne uprave. O ovim događajima može se pisati samo na osnovu svedočenja žrtava i očevidaca, fragmentarnih pomena u memoarima, izjava nosilaca posleratne politike i retko dostupnih dokumenama. Teror nad pripadnicima ove manjine bio je dodatno prouzrokovan masovnim pogromima civila, najviše početkom 1942, pretežno u Bačkoj – Novom Sadu, Čurugu, Srbobranu, Starom Bečeju, Crvenki i drugde u kojima je stradalo na hiljade Srba, Jevreja i Roma.

---

²³⁴ M. Cvetković, *Memoari* (neobjavljeno – u posedu autora); M. Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990.

Prema svedočenju Jožefa Kmetovića, partizani su u Temerin ušli 23. oktobra 1944. a on im je pomogao u uspostavljanju nove vlasti. Pozvao je grupu oficira na večeru poslednjeg dana oktobra, ali je saznajući da su tog dana partizani streljali nekoliko desetina meštana otkazao jadikujući: »*Kako da dovedem u kuću ljude čije su ruke do lakata krvave!*«. ²³⁵ Nandor Farkaš, bivši direktor i osnivač novosadskog *Foruma*, vrativši se s prinudnog rada na koji su ga mađarske vlasti oterale tokom okupacije, u *Adorjan* seoce pored Sente, saznao je da su nepoznate osobe likvidirale skoro celokupno muško stanovništvo mesta. Zbog toga je u tom mestu bilo gotovo nemoguće kasnije formirati mesni odbor KPJ. Farkaš je kasnije saznao da je slična akcija sprovedena i u *Senti*, početkom novembra 1944, nad nekoliko desetina meštana privedenih radi raščišćavanje sumnji, a njihova tela sahranjena na obali Tise. Jednom prilikom kada je postavio pitanje ovih zločina Jovanu Veselinovu Žarku dobio je odgovor: »*Treba da razumeš da se to pitanje ne može potegnuti, jer je to nerazdvojivo od partije*«. ²³⁶

Istraživač Marton Matuska naišao je na slične priče i u drugim vojvođanskim mestima. Na mesnom groblju u *Bezdanu* sahranjene su sve žrtve odmazde, njih oko 100. Sahrana je obavljena tek početkom 1945, i to zato što su leševi ostali na mestu likvidacije, na ivici šumarka Išterbac, i počeli su da šire smrad. U *Sivcu*, okolina Sombora, stradala je grupa od oko 70 Mađara, koji su bili mučeni u zgradi poznatoj i danas kao *magacin*, a odatle su odvođeni na streljanja o čemu svedoče preživeli. U Somboru je

---

²³⁵ Tito je rekao „da”, *Svedočenje Jožefa Kmetovića*, Pogledi, br. 2, 1991, 96.

²³⁶ Isto, *Svedočenje Nandora Farkaša*, Pogledi, br. 2, 1991, 96.

stradao *Ferenc Plank*, katolički župnik iz sela *Sivac*, a u celoj Bačkoj, Baranji i Banatu u odmazdi je *poginulo 19 katoličkih i reformatskih sveštenika*, među kojim i župnik iz Horgoša Ištvan Virag (83 godine) kao i Balint Dup, čuruški župnik. U Kanjiži su žrtve bile pokopane pored Tise, no kako su jame bile plitke po otapanju snega mesne vlasti su bile primorane da leševe izvade i dublje zakopaju. Prema svedočenjima blizu Subotice, pored puta za Sentu postoje jame u kojima je zakopano nekoliko stotina žrtava, a u blizini grada su postojali logori *Mlin i Čangaš*. U njima je bio zatvoren i ugledni subotički advokat dr Singer Bela. Živi svedoci iz Subotice tvrde da je OZN-a u ovom gradu krajem 1944. likvidirala oko 300 »*njilaša*« i mađarskih fašista i njihovih simpatizera. U mestu *Lok*, između Titela i Novog Sada, kao i u *Čurugu*, likvidirana je grupa od nekoliko desetina meštana Mađara, a potom zakopana na lokalnom šinterištu. Kod *Mola*, na putu za Petrovo Selo, polovinom novembra 1944. likvidirano je 90 lica uglavnom mađarske nacionalnosti. Bilo je i banalnih osuda, J. Birkai, koja je *hranila krave loše pa su neke izgadnele i uginule*, kažnjena je maja 1945. sa tri godine prinudnog rada od Vojnog suda u Subotici.²³⁷ U poznatom logoru koji je bio formiran u bivšem nemačkom selu *Bačkom Jarku*, čiji su zatočenici bili pretežno Nemci, nalazio se i priličan broj Mađara. Ljudi u ovom logoru su često umirali, što zbog loše ishrane (bez soli), što zbog tifusa, a sahranjivani u velike nemačke katakombe i masovne grobnice.²³⁸

Dilema o tome da li je u pitanju bila smišljena partijska politika ili su presudnije bili ratne strasti, motivi osvete i

---

²³⁷ P. Ugrinov, *Besudni dani*, Beograd 2001, 56, 70–71, 292.

²³⁸ Marton Matuska, *Tito je rekao „da”*, Pogledi, br. 2, 1991, 97.

revanšizma, ili i jedno i drugo, ostaje nedovoljno razjašnjena. Isa Jovanović, organizacioni sekretar PK KPJ za Vojvodinu, u svojim memoarima opisuje kako je njega i J. Veselinova pozvao lično Tito u Beograd i navodno prekorio: *»Kako ste mogli da dozvolite odmazdu nad Mađarima, ni krivim ni dužnim ljudima koji nisu bežali od nas!«* Kada su odgovorili da o tome oni ništa ne znaju Tito je nastavio: *»Pa tim gore, sekretari PK a ne znaju! Pa to može da sazna međunarodna javnost, da se počne govoriti da smo za odmazdu.«*²³⁹

Broj žrtava je nemoguće precizno utvrditi jer se sve zbivalo u ratnom vrtlogu, *na reč*, stihijski, u pozadini fronta i pod vojnom upravom. Dr Šandor Mesaroš, istoričar, sakupljajući podatke o ratnim zločinima na osnovu podataka pokrajinske komisije došao je do broja od oko 900 ratnih zločinaca mađarske nacionalnosti. Većina njih nije dočekala oslobođenje, jer su znali da će biti pozvani na odgovornost, pa su sa mađarskim vlastima ili Nemicima pobjegli ispred pravde. Na osnovu razgovora sa bivšim načelnikom OZN-e za Vojvodinu S. Kostićem Capom, on procenjuje broj mađarskih žrtava čak na blizu 20.000. Prema umerenijem i selektivnijem dr A. Kasašu za vreme 103 dana Vojne uprave 1945. kao žrtve odmazde palo je nešto preko 5.000 ljudi, uglavnom Mađara u Bačkoj, velikim delom i žrtava neselektivne pravde. Slični su i podaci M. Portmana – prošlo je oko 30.000 Mađara kroz logore, a oko 5.000 likvidirano – broj koji je tek neznatno niži od broja pobijenih Srba u ovom delu Vojvodine od strane mađarskih fašista.²⁴⁰ Prema jednom dokumentu,

---

²³⁹ I. Jovanović, *U službi revolucije*, Novi Sad 1986, 198 i 199.

²⁴⁰ *Tito je rekao "da"*, *Svedočenje Šandora Mesaroša*, Pogledi, br. 2, 1991; A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini*, 326; M. Portman, *Communist retaliation and persecution*, Tokovi istorije, Beograd 2004, 65.

samo je OZN-a likvidirala 1.776 lica mađarske nacionalnosti u Vojvodini.²⁴¹

Nemci, kao najbrojnija manjina u predratnoj Jugoslaviji, koncentrisani pretežno u Banatu, još su gore prošli. Kompromitovanost jednog dela Nemaca davanjem podrške okupacionom režimu i delovanjem u raznim političkim, kulturnim i vojnim organizacijama (*Kulturbund*, *SS-divizija Princ Eugen*, *Hipo-policija*, *Deutsche Manshafft* i dr.) skupo je plaćena. Dobar deo nije rado išao u vojnike, mnogi su pod pretnjom smrti primorani da se odazovu u *Princ Eugen* diviziju u poslednjim godinama rata, a bilo je primera solidarisanja i zaštite sa srpskog stanovništva (slučaj u *Sakulama*).²⁴² Iako se veliki deo Nemaca povukao strahujući od odmazde oslobodilaca ili zato što je bio uključen u okupacioni režim, postojali su svakako i elementi etničkog čišćenja. Istovremeno s progonom i konfiskacijom imovine nemačke manjine (koja je kasnije činila gotovo polovinu zemljišnog fonda za agrarnu reformu), udaran je temelj svojevrsnoj socijalnoj revoluciji. Kao narod opterećen teretom krivice za užase Drugog svetskog rata i iz čijih redova su poticali najveći vlasnici krupnog kapitala i zemljoposjednika u Vojvodini, imao je da izdrži odmazdu i bes pobjednika nad fašizmom, naročito u prvim danima oslobođenja i tokom Vojne uprave. Kao i u ostalim krajevima Srbije, radikalni antifašizam je iskorišćen da bi bio zadat ključni udarac »buržoaziji«, za koju se držalo da je mahom izdajnička, nepatriotska i da snosi krivicu za ratna stradanja. U Vojvodini, a posebno

---

²⁴¹ *Iz izveštaja II odseka OZN-e za Vojvodinu o broju uhapšenih i likvidiranih na teritoriji Vojvodine, Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, Dokumenti, 324.*

²⁴² U Sakulama kod Pančeva, prilikom spaljivanje mesne kancelarije 1942, sprečen je pogrom stanovnika na insistiranje i veliko zalaganje domaćih Nemaca, Z. Martinov, *Etničkog čišćenja je bilo*, Novi Pančevac, br. 5, 1997, 52.

Banatu, ovaj proces je olakšan okolnošću da je kapital dobrim delom bio nemački. U Vojvodini pre rata Nemci su držali 31,2% površine zemljišnih poseda, 30–40% zanatskih radnji, 46,7% industrijskih preduzeća, 30,8% bankarskog kapitala dok je ukupno učešće u nacionalnom dohotku bilo 55%. Do rata, od 369 veleposeda u Jugoslaviji 240 su držali Nemci i Mađari.²⁴³

Dobar deo optuženih za ratne zločince i saradnju je procesuran, dok je većina bila stradala u *divljem čišćenju* koje su sprovodile vojne i bezbednosne formacije. Završetkom vojnih operacija u ruke komunističkih vlasti palo je oko 200.000 domaćih Nemaca koji su na različite načine došli pod udar represije režima. Oko 60.000 –70.000 Nemaca koji su se zatekli u Bačkoj uspeali su da na vreme izbegnu, dok isto toliki broj to nije želeo ili nije uspeo da učini.²⁴⁴ Najpre je odlukom AVNOJ-a od 21. novembra 1944. primenjen princip kolektivne krivice nad domaćim Nemcima kojima su potpuno uskraćena ljudska i građanska prava, imovina konfiskovana a ogromna većina preostalih se našla u logorima gde je mobilisana za prinudni rad. Bilo je više tipova logora – radni, dečji, bolnički pa i logora smrti za najteže slučajeve. Postojanje logora za nemačko stanovništvo objašnjavano je potrebom »zaštite« od odmazde. Prema podacima jugoslovenskih vlasti, na teritoriji Vojvodine postojala su 22 logora sa 96.769 lica i to: dece – 24.403, staraca –19.953, zrelog doba – 52.413. Sovjeti su odveli 3.121, a broj umrlih u logoru je 9.680. U logorima su vladali loši uslovi, a logoraši su slabo hranjeni i izmučeni teškim fizičkim radom masovno umirali.

---

²⁴³ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije I*, Beograd 1988, 29 i 58.

²⁴⁴ Z. Janjetović, *The Disapperance of the Germans From Yugoslavia: expulsion or emigration?* Tokovi istorije,1–2, Beograd 2003, 86.

Neretko su razdvajani roditelji od dece, a Nemice korišćene kao naložnice komunističkih funkcionera.²⁴⁵ Zatvarani su u barake i fabričke hale i do 500 ljudi u jednoj. Bilo je i slučajeva mučenja, streljanja zarad osvete i izživljavanja nad logorašima. U Petrovgradu je 4. oktobra 1944. deset Nemaca iz obližnjeg logora streljano (među kojima i poznati lekar dr Necl) za odmazdu što je jedan partizan podlegao ranama u bolnici. Kožar Bauer je streljan, iako su u njegovoj radionici radili i neki komunisti. Samo u Srpskoj Crnji je za nekoliko dana osuđeno na smrt javnim streljanjem 160 Nemaca, a u Staroj Kanjiži za samo jedan dan 18 Mađara.²⁴⁶ Kristina Laitenberger, preživeli logoraš logora Knićanin, svedoči: *»U jednom trenutku jedna žena zajedno sa troje dece koja je usled nezdravog načina života bila prepuna vaši živa je spaljena.«* Logoraši su bili kažnjavani i na taj način *»što su držani u vodi do kolena i po celu noć«*, a izgladneli kosturi logoraša izazivali su samilost Srba iz obližnjih naselja koji su im tajno doturali hranu. Uprava logora je takvu hranu redovno plenila i njome hranila pse. *»... Pošto je u logoru bilo dosta male tek rođene dece ona su usled teških i nehigijenskih uslova, masovno umirala, njihova tela su tovarena na jedna oveća kolica i sahranjivana u zajedničkim grobnicama.«*²⁴⁷

Prema zvaničnim izvorima u logorima je umrlo 9.860 lica, a veliki broj, prema procenama i više hiljada, Crvena armija je deportovala za Sibir. Najveći logori nalazili su se kod sela *Tomaševac* u blizini *Zrenjanina (Stari mlin)*,

---

²⁴⁵ Pregled brojnog stanja civilnih logora i logoraša na teritoriji AP Vojvodine, AJ, CK SKJ, Komisija za narodnu vlast; *Politika*, 28. mart 1994; Z. Janjetović, *Nemice u logorima za folkdojčere u Vojvodini 1944–1948*, Srbija u modernizacijskom procesima XX veka, Beograd 1998, 498.

²⁴⁶ P. Ugrinov, *Besudni dani*, 21, 41, 146.

²⁴⁷ *Svedočenje preživelih logoraša Kristine Laitenberger i Elizabet Fraengi*, TV dokument *Crveno doba* RTS 2, 29. februar 200.

*Kikinde (Mlekara), kod Bele Crkve, u Bačkom Jarku, Knićanin, Gakovo, Molino i drugi.*²⁴⁸ Samo logor *Knićanin*, jedan od najvećih, imao je 30. aprila 1946. oko 18.000 logoraša od čega 8.288 dece do 14 godina. Nemci su angažovani kao besplatna i pouzdana radna snaga oko čijeg angažovanja su se preticale državne institucije zbog kvaliteta u obavljanju poslova.²⁴⁹ Najčešće je to bila obnova infrastrukture i raščišćavanje ratom porušenih gradova. Prema podacima udruženja nestalih, smatra se da je ukupno umrlih od teških uslova u logorima ili ubijenih u periodu 1944 –1948. bilo 34.645 lica, od ukupno oko 130.000 koliko ih je do tada živelo u ovom delu Jugoslavije. Neki drugi izvori navode čak 46.000 mrtvih i nestalih u istom periodu.²⁵⁰ Tačan broj logora i interniranih je gotovo nemoguće danas precizno utvrditi, ali prema nekim istraživanjima u maju 1945. u logorima ili naseljima sa specijalnim režimom (njih oko 40) ukupno je boravilo više 70.000 Nemaca i 30.000 Mađara. Istovremeno navodi se da je krajem 1944. i početkom 1945. deportovano između 20.000 i 30.000 domaćih Nemaca (pretežno žena) na prinudni rad Sovjetski Savez.²⁵¹ Prema jednom izveštaju OZN-e, u Jugoslaviji je krajem 1945. bilo 130.380 Nemaca od toga 117.485 *logorisanih*, pretežno u Vojvodini 105.740 (30.745 muškaraca, 54.099 žena i 20.896 dece). Jedan drugi dokument OZN-e navodi da je ova služba streljala

---

²⁴⁸ Z. Martinov, *Etničkog čišćenja banatskih Nemaca je bilo*, N. Pančevac, br. 5, 1997, 52.

²⁴⁹ Đilas navodi da su Nemci, čuveni po marljivosti i savesnosti, angažovani na gradnji Centralnog zatvora (CZ), M. Đilas, *Vlast*, London 1983, 10.

²⁵⁰ *Udruženje nestalih i ubijenih Nemaca, Projekat suočavanje sa totalitarnim nasleđem*, TV emisija *Crveno doba*, 29. februar 2004, RTS 2, M. Portman, n. d.

²⁵¹ Z. Janjetović, *Disapperance of the Ethnic Germans From Yugoslavia: expulsion or emigration?*, *Tokovi istorije*, Beograd 2003, 66; *Between Hitler and Tito, Disapperance of the etnic germans from the Vojvodina*.

6.763 Nemaca u Vojvodini.²⁵²

O razmerama progona i prinudne emigracije domaćih Nemaca dovoljno govori i podatak da ih je u predratnoj Jugoslaviji bilo po popisu iz 1931. godine 512.207 (pred rat oko 558.000) a na prvom posleratnom samo 55.337 lica (danas svega oko 5.000). Kao istorija slučaja i primer očite revolucionarne promene etničke strukture može se uzeti **Pančevački okrug**, jedan od etnički najšarolikijih i sa brojnom nemačkom manjinom. To jasno pokazuje i procentualno učešće ove manjine u ukupnom broju stanovnika pre i posle Drugog svetskog rata:²⁵³

	grad Pančevo:	7872 (35,6%)
1406 (4,6%)		
	srez Pančevo :	15.954 (33,9%)
4077 (7,9%)		
	ukupno:	<u>23.826 (34,5%)</u>
<u>5483 (6,6%)</u>		
		1931.
1948.		

Drastičan primer su bivša »nemačka sela« Kraljevićevo (Francfeld) sa 97,6% i Jabuka sa 82,5% Nemaca, koja su posle rata potpuno očišćena sa svega 3-4% preostalog nemačkog stanovništva, a na njihova konfiskovana imanja naseljeni kolonisti. U Dolovu, gde je bilo svega petnaestak porodica folksdojčera koji su od nemačkog znali samo »Guten Tag« i tokom rata su gledali svoja posla, gotovo svi su deportovani u logor. O jednom takvom *čišćenju* u

²⁵² Izveštaj II odseka OZN-e za Vojvodinu o broju uhapšenih i likvidiranih na teritoriji Vojvodine, Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, Dokumenti, 312 i 325.

²⁵³ S. Cvetković, *Etničke promene u Pančevačkom srezu 1944–1953*, diplomski rad, Filozofski fakultet 2001, 36.

okolini Pančeva svedoči i B. Pekić »... kada je u Bavanište umarširao Deliblatski partizanski odred sa hromim, brkatim komandrom... Pokupili su većinu domaćih Nemaca i zatvorili ih u školu. Među njima su bili i oni kojima su Srbi dosta dugovali... Stotinak polunagih ljudi i žena, vezanih po dvoje žicama spuštalo se u uvalu i tonulo u maglu... Komandir D. R. podigao je mašinku i ispalio u uvalu prvi rafal. Vojnici su vatru prihvatili ... Ubijeni su nestali u magli. Među ubijenim Nemcima iz sela bila je i E. D – devojčica koju sam voleo..«²⁵⁴ Slični slučajevi izliva besa su zabeleženi i u susednim nemačkim selima Mramorku, Omoljici, Jabuci i Starčevu. Porodica dr Julijasa Šnura iz Vršca, čuvenog stomatologa koji je imao ordinaciju do hotela Mažestik u Beogradu i bio veliki prijatelj Srba, po oslobođenju je zatvorena u logor a kasnije Zabelu da bi početkom 50-ih svi emigrirali za Nemačku.

Broj Nemaca u okrugu do 1948. u odnosu na 1931. smanjen je za oko 80% što je posledica nekoliko faktora: dobrovoljnog ili prisilnog iseljavanje stanovništva u Nemačku tokom i posle 1944; progona, likvidacije i osвете od strane pojedinih jedinica Crvene armije i NOVJ; umiranja u logorima zbog loših uslova; deportacija više hiljada od strane Crvene armije u Sibir; na kraju kao osoben vid *socijalne mimikrije* izjašnjavanjem kao Mađar ili Srbin (ređe) nadajući se tako povoljnijem društvenom statusu. Na taj način u periodu 1944–1953, uz priliv oko 35.000 pretežno srpskih kolonista, iseljeno je preko 20.000 Nemaca čime je potpune promenjena etnička struktura stanovništva, destabilizacijom bimodalnih i plurimodalnih struktura naselja i tendencijom stvaranja stabilne srpske

---

²⁵⁴ B. Pekić, *Godine koje su pojeli skakavci II*, 145.

većine u skoro svim mestima ovog okruga. Sličan proces odvijao se i u ostalim mestima u Vojvodini gde su Nemci bili zastupljeni u znatnijem broju (Vršac, Bela Crkva...). Kada je reč o sudbini domaćih Švaba tu postoji i terminološki spor između nemačke i srpske historiografije. Dok nemačka pre svega govori o njihovom *progonu* i *genocidu*, domaća historiografija je uglavnom upotrebljavala termin *emigracija*. Zoran Janjetović, koji podrobno istražuje ovaj fenomen, u novije vreme više koristi termin *indirektan progon (indirect expulsion)*.²⁵⁵

*

Plan ili spontana osveta? Da proces *divljeg čišćenja* prvih meseci po oslobođenju nije bio samo spontan i anarhičan izliv besa i osvete u ratnim i poratnim uslovima već u velikoj meri faza planske etapne revolucije, može se zaključiti i iz svedočenja njenih aktera i nosioca. Na primer, visoki funkcioner slovenačke OZN-e Albert Svetina Erno, tada pomoćnik šefa slovenačke OZN-e, kaže: » *Na sastanku Vrhovnog štaba u Drvaru maja 1944. gde su bili A. Ranković, A. Jovanović, E. Kardelj razgovaralo se o kraju rata i zaključeno je na osnovu ruskog iskustva da treba započeti obračun s pripadnicima nacionalnih snaga, saradnicima i kvislinzima – »Likvidirajte što pre i što više, dok traju borbe za oslobođenje zemlje«– rekao nam je pretpostavljeni Maček i naredio da napravimo spisak slovenačkih kolaboracionista...«.*²⁵⁶ Podatak da je OZN-a u početku imala dozvolu da bez odluke suda ukloni svakog

---

²⁵⁵ Z. Janjetović, *Disappearance of the Ethnic Germans From Yugoslavia: expulsion or emigration?*, Tokovi istorije, Beograd 2003, 66.

²⁵⁶ M. Lopušina, *n. d.*, 124.

za koga posumnja da bi mogao da ugrozi novu vlast nalazimo u izjavama drugih partizanskih funkcionera (M. Đilasa, M. Trešnjića, A. Rankovića...).²⁵⁷ Koča Popović u izjavi za *Politiku* tada otvoreno kaže: »*Pravda obuhvata osvetu, pravda uključuje i osvetu.*«²⁵⁸ Skoro objavljena poverljiva prepiska OZN-e za Hrvatsku i A. Rankovića govori da je *čišćenje terena* kontrolisano i podsticano sa najviših instanci i da su lokalni ogani revnosno izveštavali centralu o broju likvidiranih *narodnih neprijatelja sa ili bez suda.*²⁵⁹

Tek krajem 1944. i početkom 1945. stižu prvi signali od najviših zvaničnika OZN-e da ovakvu praksu treba napustiti i preći na institucionalizovaniji oblik represije prema narodnim neprijateljima. Najpre A. Ranković, a zatim i Slobodan Penezić Krcun 25. decembra 1944. pozivaju *da treba prestati sa praksom ubijanja protivnika bez suđenja.* Ispovesti žrtava u Srbiji su podudarne u stavu da su besomučna streljanja prestala u drugoj polovini februara 1945, od kada se sve više išlo na sudske procese pred vojnim sudovima.²⁶⁰ I u literaturi se navodi akt OZN-e za Srbiju od 9. februara 1945. koji je uputio S. Penezić svim operativcima u Srbiji. Na osnovu tog akta jasno se uočavaju dotadašnje anomalije kao i novi prioriteti: »..1) *Niko ne sme biti uhapšen, a da za to nema dovoljno razloga a odluka se donosi na osnovu prikupljenih podataka* 2) *Istraga se sprovodi u najkraćem roku, na sasvim korektan način* 3) *Posle istrage okrivljeni se predaju sudu na dalji postupak u kome mi nemamo više*

---

²⁵⁷ M. Đilas, *Vlast*; M. Trešnjić, *Vreme razlaza*, Beograd 1988; D. Božić, *Crveni metak*.

²⁵⁸ *Politika*, 28. oktobar 1944.

²⁵⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946, Dokumenti*.

²⁶⁰ S. Banković, *U predvoriju pakla*, Vršac 1991.

nikakvog udela i uticaja 4) Organi OZN-e ne smeju se mešati u rad jedinica Narodne odbrane 5) Ne treba dozvoliti da hapšenje vrši svaka komanda ili čak svaki pojedinac na svoju inicijativu i da stvara u svakom srezu zatvor 6) Težište rada baciti na prikupljanje i stvaranje mreže za kontrolu sumnjivih lica, kontrolu privrede, saobraćajnih sredstava i o tome nas redovno izveštavati. Obratiti pažnju na gonjenje četničkih trupa koje se do sada nisu pojavile. Budite obazrivi kada su u pitanju seljaci. Naša naređenja treba shvatiti ozbiljno i reagovati brzo na njih jer su u pitanju mobilni seljaci a ne zlikovci. Iste treba puštati odmah, sa koljačima i oficirima treba postupati prema ranije izdatom uputstvu.»²⁶¹ Ovo nam, ako je istina, dosta govori o vrstama zloupotreba ovlašćenja i represiji kojoj su bili skloni OZN-a, njeni čelnici i aktivisti posle oktobra 1944.

Gonjenje neprijatelja revolucije i kolaboracionista u novoj fazi trebalo je da preuzmu sudovi (vojni, narodni i sudovi časti) uz pomoć OZN-e i Državne komisije za suđenje ratnim zločincima i saradnicima okupatora. OZN-a je ipak nastavila da vrši pogubljenja po svojim nedoslednim kriterijumima sve do kraja 1945, kada je navodno na sednici Centralnog komiteta Tito uzviknuo: »*Dosta s svim tim smrtnim kaznama i tim ubijanjem. Smrtna kazna nema više nikakvo dejstvo!*«²⁶²

Procene žrtava divljeg čišćenja. Danas je *nemoguće doći do preciznijih brojki* onih koji su stradali kao žrtve ove faze revolucije ili osvete oslobodilaca, jer o njemu ne postoje pisani tragovi, a sve se zbivalo u vreme kada oružje

---

²⁶¹ Navodi se akt *Strogo pov. br. 345 od 9. februara 1945*, M. Lopušina, *n.d.*, 58.

²⁶² M. Đilas, *Vlast*, 51.

na frontovima još nije utihnulo. Procene koje se mogu čuti na osnovu retkih arhivskih dokumenata, izjava još živih i aktera, svedoka i žrtava na stranicama raznorode literature i publicistike vrlo se razlikuju.

Strani istraživači iznose kontroverzne procene o broju žrtava *divljeg čišćenja* u Jugoslaviji. Grof Nikolaj Tolstoj navodi broj od neverovatnih 350.000 lica ubijenih tokom 1944–1945. u Jugoslaviji. Majkl Liz, britanski istoričar naklonjen D. Mihailoviću, procenjuje na oko 250.000 žrtava u Jugoslaviji i oko 100.000 u Srbiji. Dr Ljubo Sirc, profesor političke ekonomije na Glazgovskom univerzitetu i direktor Centra za proučavanje komunističkih ekonomija, koji je i sam bio u partizanima, procenjuje žrtve tokom 1944–1945. čak na 300.000 lica. Za razliku od njih M. Viler, koga je Britanski sekretarijat imenovao službenim istoričarem za delovanje SOE u Jugoslaviji, iznosi mnogo umereniju procenu od svega 40.000 u celoj Jugoslaviji, a Meklejn u svojim memoarima navodi nešto preko 2.000 u Beogradu.²⁶³

Takođe se razlikuju procene koliko je bilo žrtava »*krvavog proleća*« 1945. nad izručenim zarobljenicima u **Sloveniji**. Dok broj žrtava masakra na Kočevju, Tahorju i Kamničkoj šumi maja 1945. i po završetku rata (slovenačkih domobrana, srpskih dobrovoljaca, crnogorskih četnika, više desetina pravoslavnih sveštenika na čelu sa mitropolitom Joanikijem) istraživači manje-više složno procenjuju *na između 20.000 i 30.000* dotle se ne slažu u proceni broja žrtava ustaša kod Blajburga. D. Bilandžić, hrvatski istoričar, iznosi procenu o čak 200.000 ustaša, koju

---

²⁶³ Nikolaj Tolstoj, *Ministar i masakri*, London, 1991; M. Liz, *Silovanje Srbije*, Beograd 1994, 334; M. Viler, *Yugoslav matters to the West*, The Daily Telegraph, London, March 9, 1991.

podržava i ljotićeovski emigrant iz Klivlenda B. Karapandžić. Umereniji je M. Liz koji piše o 60.000–80.000 što je cifra koja se najčešće susreće u literaturi. Britanski kapetan Tompson navodi da je snagama JA izručeno 26.339 osoba, od toga 7.716 četnika i ljotićevaca. Prema iskazu svedoka, kao glavni protagonisti ovih masovnih odmazdi u okolini Trbovlja, Pohorja, Kamnika, Postojne, Blajburga i drugde pominju se: major Sima Dubajić, komandant III armije Kosta Nađ, pukovnik KNOJ-a Jovo Kapičić, general Peko Dapčević, general Petar Drapšin,²⁶⁴ S. Penezić, A. Ranković i drugi. M. Basta i K. Nađ priznaju samo da je bilo više hiljada izručenih, ali ne i šta se sa njima desilo. Đilas kaže da je streljano više od 20.000 ali manje od 30.000 ljudi. V. Žerjavić navodi da je tokom Drugog svetskog rata poginulo 209.000 kolaboratera i kvislinga. MUP FNRJ je početkom 1949. saopštio da je u završnoj fazi rata zarobljeno 221.287 okupatorskih i 120.158 kvislinških vojnika. Slovenačka državna komisija i specijalno odeljenje u MUP-u evidentirali su *oko 400 lokacija* na kojima su vršene masovne egzekucije dok se broj likvidiranih procenjuje *na više od 100.000*. Kao rezultat policijske istrage »*Pomirenje*«, koju je vodio inspektor Petar Jamnik, podignuta je čak krivična prijava protiv tadašnjeg zamenika OZN-e za Sloveniju Mitje Ribičiča zato što je stavio na spisak više hiljada ljudi početkom 1945. koji su zatim likvidirani. Za istu stvar ga je optužio i visoki funkcioner OZN-e Albert Svetina u TV

---

²⁶⁴ General *Petar Drapšin*, španski borac, pominje se kao nestabilna ličnost nasilnog ponašanja „ljut i naprasit i istovremeno sklon panici i očaju, sitan rastom, nosio je pištolj do kolena“, zbog anarhičnog i nasilnog ponašanja (streljanja za sitnicu) u Hercegovini juna 1942. isključen iz KPJ i ražalovan, kasnije ga Tito rehabilitovao i poslao u *Sloveniju* gde je zaslužio čin generala armije. Ubio se u nervnom rastrojstvu 2. novembra 1945. – S. Skoko, *Krvavo kolo Hercegovačko 1941–1942*, Beograd 2000.

emisiji *Zločin ne zastareva*.²⁶⁵

U Hrvatskoj je izgleda sticajem različitih okolnosti (oportunizam, masovna ustaška emigracija, relativno kratak period ratnog stanja..) revolucionarno čišćenje bilo nešto manjeg intenziteta. Posebno je u tom smislu značajna *depeša A. Rankovića OZN-i za Hrvatsku* od 15. maja 1945. u kojoj se kaže: »*Vaš rad u Zagrebu je nezadovoljavajući. Za 10 dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima*«. Drugi dopis OZN-e izražava nezadovoljstvo radom Vojnog suda bjelovarskog područja, jer za mesec dana nije izrekao nijednu smrtnu kaznu. Na teritoriji VI korpusa u periodu 15. novembra 1944 – 1. januara 1945. likvidirano je »*samo*« 215 narodnih neprijatelja uključujući i domobranske oficire. Publikovani dokumenti, osim toga da se sve odvijalo u režiji i sa znanjem OZN-e, potvrđuju i masovnu praksu prelaska domobrana u partizanske jedinice. Na bazi skoro objavljene građe moguće je identifikovati oko 6.800 ubijenih vojnika i civila, pri tom ne uzimajući u obzir neodređene navode o likvidacijama i streljanja prema sudskim presudama.²⁶⁶

Licitacija brojevima žrtava u Srbiji u mnogome je bila određena suprotstavljenim ideološkim pogledima istraživača budući da se radi o velikim brojevima i teško proverljivim navodima. V. Đuretić iznosi procene žrtava

---

²⁶⁵ D. Bilandžić, *Moderna hrvatska povjest*, Zagreb 1999, 187; B. Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, Beograd 2001; M. Liz, *n. d.*, 334; *Borba*, 9. februar 1945; V. Žerjavić, *n. d.*, dr Pavle Milošević navodi niz svedočenja preživelih iz masakra u Sloveniji, Privatna arhiva P. Miloševića, *Masakr antikomunističkih jedinica u Sloveniji 1945*, M. Đilas, *Vlast; Ribičić optužen za genocid nad domobranima*, 25. maj 2005. B92, Beta. Među ubijenim kod Zidanog Mosta nalazio se i brat Svetozara Vukmanovića Tempa – Luka sa još 73 sveštenika SPC, likvidirani su maja 1945.– S.Vukmanović, *n. d.*, 56.

²⁶⁶ *Depeša Vrhovnog štaba JA – A. Rankovića upućena OZN-i za Hrvatsku*, Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, Dokumenti, 113; *Isto*, 46 i 73–87.

crvenog terora na preko 100. 000. Najsveobuhvatnije publicističko istraživanje o ovoj temi, sa stotinama anketiranih aktera, žrtava i svedoka širom Srbije, sproveo je pročetnički časopis *Pogledi* 1991. Ukupan broj žrtava procenjen je na 150.000 samo u Srbiji, a data je i procena na osnovu teško proverljivih i ne uvek pouzdanih svedočenja za pojedine gradova (Beograd –10.000, Požarevac – 2.800, Užice – 3.000, Niš – 12.000, Zaječar – 8.000, Valjevo – 4.000, Arandjelovac – 3.600, Gornji Milanovac – 800, Čačak – 1.500). Kontroverzni publicista, blizak obaveštajnim strukturama, M. Lopušina u knjizi o OZN-i *Ubij bližnjeg svog* procenjuje broj likvidiranih od OZN-e u Srbiji na više od 50.000. S. Mirković, jedan od aktera i bivši visoki funkcioner vojske, učestvujući u diskusiji na ovu temu u TV emisiji kaže da broj nije veći od 10.000 u Srbiji i da se radi uglavnom o ljudima koji su »odgovorni za ratne zločine i izdajnicima«; uz to, vođeno je po njemu i 2.000–3.000 sudskih procesa. Đ. Rodić, istoričar, tvrdi da je u Srbiji na osnovu raspoloživih podataka osuđeno 652, a streljano samo 225 lica. Mladi istraživač G. Davidović objavio je 6.667 imena stradalih lica u Čačku i okolini u periodu 1941–1958. od toga preko 2.300 posle oktobra 1944. *Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima* daje procene na čak oko 150.000 u Srbiji i Crnoj Gori, a više od 20.000 u Beogradu do polovine 1945. godine. Anketni odbor skupštine Vojvodine prema nepotpunim podacima izbrojao je preko 63.000 lica stradalih 1941–1945, od toga oko 16.000 posle oktobra 1944.²⁶⁷

---

²⁶⁷ *Partizanski zločini u Srbiji 1944–1945*, *Pogledi* br. 2. 1991; M. Lopušina, *n. d.*, 126; TVemisija *Utisak nedelje*, Studio B, 21. januar 2003, *Izjava Stevana Mirkovića*, *Podaci Udruženja političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima*; *Fantomske cifre*, *Politika*, 2. septembar 2003; G. Davidović,

M. Trešnjić, visoki funkcioner OZN-e i načelnik XII kvarta u Beogradu, učesnik u likvidaciji narodnih neprijatelja, za časopis *Krug* kaže da je po njegovoj proceni na osnovu iskustva iz njegovog kvarta (likvidirano preko 800) broj žrtava *divljeg čišćenja* u Beogradu blizu 10.000, a u Srbiji više od 30.000. Blizu ove procene su i kalkulacije demografa V. Žerjavića i B. Kočovića koji procenjuju *samo srpske žrtve* po oslobođenju u Beogradu oko 10.000 i u Srbiji na nešto preko 10.000. Oznaš Bata Tomašević, učesnik u oslobađanju Beograda, tvrdi da je u Beogradu likvidirano po njegovoj proceni nešto manje oko 7.000 lica. U monografiji o smrtnoj kazni I. Janković procenjuje broj sudski izrečenih smrtnih kazni u Srbiji tokom 1944–1945. na oko 5.000. *Politika* je od oktobra 1944. do jula 1951. donela vesti o 1.657 izrečenih smrtnih kazni zbog kolaboracije i ratnih zločina, a samo tokom 1944–1945. oko 1000. M. Portman, konsultujući mnogobrojne i različite procene, zaključuje da je najpribližniji broj mrtvih u političkim obračunima 1944–1950. oko 180.000 u Jugoslaviji, od čega u Srbiji blizu 75.000 i to Srba oko 20.000 (10.000 samo u Beogradu), kao i 50.000 nemačkih i 5.000 mađarskih civila. Tu dodaje i blizu 3.000 legalno pogubljenih.²⁶⁸

Postoje indicije da je u Jugoslaviji broj žrtava revolucionarnog terora neposredno po pobedi nad fašizmom relativno veći nego u drugim zemljama Istočne Evrope, budući da je bio uslovljen izrazitim nacionalnim

---

Zatamnjena prošlost III, Čačak 2004, 462; *Pogledi*, specijalno izdanje, br. 1, 2004; *Anketni odbor Skupštine Vojvodine za utvrđivanje istine o stradanju stanovništva 1941–1945*, 2005.

²⁶⁸ *Intervju M. Trešnjića – Oslobođenje Dedinja*, *Krug*, br. 8, 1999; M. Lopušina, *n. d.*, 119; I. Janković, *Smrt u prisustvu vlasti*, Beograd 1983, 195; M. Portman, *Communist retaliation and persecution...*, *Tokovi istorije*, Beograd 1–2/2004, 74; V. Žerjavić, *Demografski i ratni gubici Hrvatske u II svetskom ratu i poraću*, ČSP br. 3, Zagreb 1995.

protivrečnostima, velikim žrtvama i zločinima u ratu, snažnim i suprotstavljenim pokretima otpora, krvavim građanskim ratom kao i jakim snagama kolaboracije. Ne treba zanemariti da se ovaj proces odvijao dok se na tlu Jugoslavije, pa i Srbije, još uvek vodio rat protiv fašizma, dok su odjekivali plutoni s Sremskog fronta, dok su se gonile snage poraženog neprijatelja u građanskom ratu, pa je ova ratna psihologija i atmosfera podgrevala osvetničke i represivne apetite kod snaga revolucije i antifašizma. *Sasvim drugo je pitanje* koliko je među njima bilo stvarnih ratnih zločinaca i kolaboracionista, naročito onih koji zaslužuju smrtnu kaznu, ali je sigurno da ogromna većina *čak i po priznanju samih aktera smrt nije zasluživala*. Tačnije procene *divljeg čišćenja*, ako su upšte i moguće, morale bi sačekati otvaranje relevantnih policijsko-bezbednosnih arhiva. Ipak, na osnovu višegodišnjeg istraživanja, ako se uzme u obzir i broj žrtava kolektivne osvete *nad nemačkom i mađarskom manjinom* i umiranja zbog neljudskih uslova u logorima i zatvorima (oko 35.000), kao i masovne likvidacije izručenih zarobljenika, žrtve terora po oslobođenju Srbije tokom 1944–1945. zaista ne bi mogle biti puno manje od 60.000, a u celoj Jugoslaviji od 150.000 lica.

Beleška o autoru

Mr Cvetković Srđan (1972-), istraživač-saradnik na *Institutu za savremenu istoriju*. Osnovne studije završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Diplomirao na Katedri za Istoriju Jugoslavije 2000. s temom *Etničke promene u Pančevačkom srezu 1944-1953*. Magistrirao 2005. na Filozofskom fakultetu u Beogradu tezom *Represija u Srbiji 1944-1953*. u klasi profesora Ljubodraga Dimića prosečnom ocenom (9.25) na postdiplomskim studijama. Oblast interesovanja su mu državna represija, ljudska prava i Hladni rat o čemu je objavio više radova u stručnim časopisima, učestvovao na naučnim skupovima i tribinama i održao više predavanja posvećena ovim temama. Koautor je knjiga *Velike sile i male države u Hladnom ratu (2005)* i *Korupcija i razvoj moderne srpske države (2006)*. U štampi je knjiga *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944-1953*. Živi i radi u Beogradu.

Adresa: Đ.Đakovića 52/3Beograd
e-mail:cvele72@yubc.net
tel.:011 334 16 54
063 111 44 54